

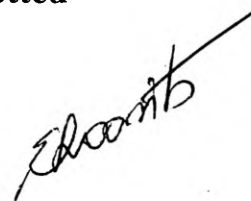
Tartu Ülikooli Raamatukogu

16. teaduskonverents

Raamatukogu osa
teaduslikus kommunikatsioonis

5.– 6. dets. 1994. a.

Ettekannete kokkuvõtted

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'E. Kõrb', is written diagonally across the page.

Tartu 1994

SISUKORD

Jaak Aaviksoo. Eesti teadus ja raamatukogu	4
Malle Ermel. Infoühiskonna väljakutse teadusraamatukogudele (Tartu Ülikooli Raamatukogu näitel)	6
Evi Rannap. Infoteaduste arengust Eestis	8
Mihkel Reial. Kataloogimiskeskused Eesti raamatukogude automatiseeritud infosüsteemis	10
Ülle Papp. Raamatukogust eesti ajakirjanduses	12
Aira Lepik. Marketingiuuringud raamatukogus: vajadus ja võimalused	13
Urve Tõnnov. Nõudlus ja pakkumine: lugeja ootused ja tegelikkus	15
Kärt Müil. Traditsioonilise lugejateeninduse võimalusi muutavas raamatukogus	17
Marge Roop. 1993.aastal Eestis ilmunud raamat Eesti Rahvusraamatukogus	19
Ülo Treikelder. Väliskirjanduse komplekteerimine Tartu Ülikooli Raamatukogus — pilguga homsesse	21
Anu Nestor. Komplekteerimise põhimõtetest ja korraldusest Teaduste Akadeemia Raamatukogus	24
Maria Luštšik. Integreerumine Euroopa RVL-i süsteemi	25
Jüri Jürs. Lokaalsete, CD-ROM- ja kaugandmebaaside ühiskasutusvõrgu loomisest Eesti raamatukogudes	27
Martin D. Halbert. Täielik juurdepääs raamatukogu inforessurssidele võrgusüsteemide kaudu: probleemid, suunad ja projekti näidised	29
Ingrid Saare. Ülevaade Tartu Ülikooli Raamatukogu automatiseeritud süsteemi hetkeseisust	32
Margus Oja. Elektronkataloog — kas see on imelihtne ?	34
Ljudmila Dubjeva. Kataloogid — konsultant — lugejad	36
Elsa Loorits. Info kättesaadavusest tulevikus. Kataloogimise automatiseerimisest ja kaartkataloogide konversioonist arvutikataloogiks	39

Arda Kirsal. Liigitamise erinevusi Eesti raamatukogudes	41
Aili Normak. UDK eestikeelse versiooni loomisest	43
Maare Kümnik. Anne Laumets. Tartu Ülikooli Raamatukogu bibliograafiatöö motiivid ja probleemid	44
Janne Andresoo. Rahvusbibliograafia talituse roll ja perspektiivid	50
Aili Norberg. Tartu teadlane infotarbijana ülikooli raamatukogus	54
Tiiu Mihkelson. Meditsiinalase infoteeninduse hetkeseis Tartu Ülikooli Raamatukogus	56
Ülle Must. Euroopa Liidu dokumentatsioon infoallikana Tartu Ülikooli Raamatukogus	58
Alla Saari. Uute infosüsteemide kasutamise probleemidest täppisteadlaste teenindamisel	61
Ruth Tammeorg. Majandusala infoteenindus Tartu Ülikooli Raamatukogus	62
Militsa Starovoitova. Muudatused teadusinfo nõudluses viimastel aastatel (Teaduste Akadeemia Raamatukogu kogemuse põhjal)	63
Margit Kurm. Andmebaaside loomise kogemustest Eesti Rahvusraamatukogus	64
Kalju Tammaru. Sundeksemplar Eestis — minevik ja tulevik	74
Mari Kalvik. Eesti bibliograafiaväljaanded infovahendajatena minevikus ja tänapäeval	76
Elviine Uverskaja. Eestlased kaasaegses rahvusvahelises teatmekirjanduses	78
Marika Meltsas. Kaasaegse infoteeninduse psühholoogilised probleemid	79
Sirje Nilbe. Liigitamine ja märksõnastamine arvutikataloogis	81
Barbara Halbert. Eesti ja Ameerika teadusraamatukogude tööpraktika ja meetodite võrdlus	85

Prof. Jaak AAVIKSOO

EESTI TEADUS JA RAAMATUKOGU

Ettekande tekst Tartu Ülikooli Raamatukogu 16. teaduskonverentsile
5.-6. detsembril 1994.a. Tartus

Lugupeetud konverentsist osavõtjad,
austatud raamatukogu pere,
daamid ja härrad,

pean esmalt vabandama, et ei saa täna ise teile selle ettekandega esineda, kuna pean osalema Teadusnõukogu istungil Tallinnas. See kokkusattumus on minu jaoks seda kahetsusväärsem, et ta otseselt interfereerub ettekande pealkirjaga ja justkui vihjab kaude ettekandja eelistustele kui jutt käib teadusest ja raamatukogudest. Ometi olen kindlalt seda meelt, et need kaks asja on omavahel lahutamatud ja just selle teesi ümber olin üles ehitanud oma ettekande.

Niisiis, teadus on mõeldamatu teadmiste levikuta, raamatuteta ja raamatukogudeta, laiemalt kogu selle süsteemita, mille kaudu mõte jõuab inimesteni. Alles selle süsteemi toimel muutub autori mõte teadmiseks laiemas tähenduses, väideldavaks, süsteemseks, kasutatavaks ja alguseks uutele teadmistele. Selle protsessi kandjaks on trükis ja kohaks, kus need trükised on, on raamatukogu. Raamatukogu pole mitte ainult raamatute olemise, vaid elamise koht. Raamatukogude kaudu saavad erinevate raamatute mõtted omavahel kokku ja kui see kokkusaamise koht viljakas on, sünnivad sellest uued raamatud täis uusi mõtteid ja teadmisi. Seega käib raamatukogude kaudu teaduse kestmine ja ilma kestmiseta on teadus kadunud. See kõik on tegelikult üsna ilmne, aga pahatihti kipuvad just ilmselged asjad ununema või vähemasti unarusse vajuma. Olgu see öeldud ununemise vältimiseks.

Eesti riik muutub, Eesti teadus muutub ja muutuvad ka Eesti raamatukogud. Muutumine käib nagu ikka, mitte just alati siledat rada pidi ja sageli valitseb oht, eriti nõrgemaid, muutuste hammasrataste vahele jääda. See oht varitseb Eesti teadust, kui mitte tervikuna, siis vähemasti osaliselt. Sama olukord on ilmselt ka raamatukogudes - "augud" raamatute ja ajakirjade riulites on just niisugune "hammasrataste vahele jäämine". Samas loob just muutuste aeg parimad võimalused kavandada oma tulevikku lähtudes uuenenud ettekujutustest raamatukogu kohta, funktsioonide ja ülesehituse kohta. Ilmselt on ka tänane konverents sellise arupidamise jaoks sobiv. Peatungi järgnevas väga põgusalt mõnedel momentidel, mida saaks raamatukogu tuleviku kujundamisel silmas pidada.

Esmalt, raamatukogu osatähtsus teaduskommunikatsiooni südame ja vereringena kasvab. See roll saab üha olulisemaks nii ülikoolisiselt kui ka kogu ühiskonna poolt vaadatuna, rääkimata välissuhtlusest.

Teiseks, raamatukogu saab end teostada vaid pidevalt uuenedes nii sisuliselt, varade osas, kui ka vormiliselt, informatsiooni vahetamise teede ja kandjate osas. Infotehnoloogia rakendamise tulemuslikkus määrab juba üsna varsti ära raamatukogude konkurentsivõimelisuse.

Kolmandaks, raamatukogu peab muutuma aktiivseks osaliseks uue teadmise loomise protsessis, ta peab valdama olulise mitteolulisest eristamise kunsti ning suhtlema vahetult teadlaste ja kõige erinevamate tellijatega väljaspool teadlaskonda.

Neljandaks, raamatukogu peab suutma luua informaatilist keskkonda enda sees ja ümber, kõikjal kus vajatakse informatsiooni. Raamatukogu peab olema alati kohal.

Sellega võiks vahest üldisel tasemel piirdudagi. Ilmsesti on veel paljugi, mida raamatukogu saaks ja peaks. Nüüd vaid veel paar sõna Tartu Ülikooli raamatukogust lähemalt ja Eesti teadust silmaspidavalt.

Eesti teaduse ümberkorraldused on sihitud kolme eesmärgi täitmisele - teadustöö taseme tõstmine, Eesti vajaduste ja huvide rahuldamine ning töö efektiivsuse suurendamine. Need eesmärgid on suhteliselt universaalsed ja igavikulised, samas on neil tänases Eestis omad konkreetsed avaldumisvormid, millede teadmine ja arvestamine on oluline ka raamatukogude seisukohalt.

Taseme tõstmine esitab suuremaid nõudmisi ka raamatukogudele - vajatakse värskeimat, aktuaalseimat infot, mille peab kiiresti vajajale kätte toimetama. Teadlaste orienteerimiseks Eesti vajaduste rahuldamisele tuleb leida ja vahendada just sellist informatsiooni, vajadusel aktiivselt osaledes selle informatsiooni loomisel. Tartu Ülikooli ja Teaduste Akadeemia integratsiooniga kasvab ka Tartu Ülikooli Teadusraamatukogu osatähtsus - paljudel teadusaladel nihkub raskuskese Akadeemiast Ülikooli ning viimasest kujuneb Eesti peamine teaduskeskus, mis vastutab teadustöö taseme eest kogu riigis. On ilmne, et sama peab suutma ka raamatukogu omas rollis.

Ja lõpuks, efektiivsuse tõstmine nõuab adekvaatsete "value-for-money" otsuste tegemise oskust, raamatukogudel ei saa iial olema piisavalt vahendeid kõigi vajaduste rahuldamiseks. Oskus sellises olukorras osutada parimat teenust on suurt pingutust nõudev kunst ja teadus.

Lubage mul just nende sõnadega lõpetada see *in absentia* ettekanne ja soovida konverentsile ja osavõtjaile kõike kõige paremat.

INFOÜHISKONNA VÄLJAKUTSE TEADUSRAAMATUKOGUDELE (TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU NÄITEL)

Malle Ermel
Tartu Ülikooli Raamatukogu

Eesti riiklik taasiseseisvumine ning sellega kaasnenud ühiskondlik-poliitilised muutused on mõjutanud (ja mõjutavad tulevikuski) ka raamatukogusid.

Riikliku, ideoloogilistest eelistustest ja tabudest lähtuva kontrolli kadumine informatsiooni leviku ja kättesaadavuse üle on infoühiskonna ülesehitamise eelduseks ning tagatiseks.

NL aegne ametkondlikkusele rajanev raamatukogusüsteem on lagunemas. Piiratud ressursid on üha tõsisemalt toonud päevakorra raamatukogude koostöö ja koöperatsiooni nii rahvuslikul kui rahvusvahelisel tasandil. Selles kujunevas tööjaotuses peab iga raamatukogu määratlema oma rolli.

Laiemas kultuurilises kontekstis märgib praegune ajastu üleminekut ühelt kommunikatsiooni vormilt teisele — paberile kantud teksti kõrval on kindlalt võtnud koha sisse teave elektroonilistel kandjatel, mis on toonud käibe uued mõisted — informatsioon, informaatika, infoühiskond. Raamatukogude kõrvale on tekkinud uus, konkureeriv turg elektroonilise vahendus- ja alg-informatsiooniga.

Üleminek turumajandusele muudab nii tööjõu kui informatsiooni kaubaks. Konkurentsi tingimustes kasvavad nii üksikindiviidi kui kogu ühiskonna intellektuaalsed (informatsioonilised) vajadused.

Tuleviku raamatukogu on elektrooniline raamatukogu.

Arvutivõrkude vahendusel leviv informatsioon ei tõrju kunagi päriselt kõrvale raamatut.

Hinnang raamatukogule sõltub

- kogude kvaliteedist ja avatusest,
- pakutavate teenuste hulgast ja kvaliteedist.

Raamatukogu kasutaja koolitus, tema nõudluse uurimine ning selle järgimine muutuvad permanentseks.

Infoühiskond tähendab ka tehnilist valmisolekut, mis on sõltuv riigi majanduslikust seisundist.

Tartu Ülikooli Raamatukogu infosüsteem on ülikooli infosüsteemi osa. Raamatukogu kui infokeskuse väljaarendamine tänapäevase info- ja kommunikatsioonitehnika baasil on põhijoontes kavandatud järgmiste etappidena:

1. CD-ROM andmebaaside kasutuselevõtt, juurdepääsu loomine *on-line* andmebaasidele.
2. Kohalike andmebaaside loomine:
 - elektronkataloog,
 - bibliograafilised andmebaasid (Eesti ajalugu, *Estica*, TÜ bibliograafia, URBIS jt.).
3. Kõiki tööprotsesse hõlmava integreeritud süsteemi rakendamine.
4. RVL-i väljaarendamine dokumenditeenistuseks.

Arvutustehnika kasutuselevõtt mõjutab oluliselt

- info- ja teatmeteenindust,
- trükiste töötlusprotsessi,
- kogude avatust,
- raamatukogu kasutatavust.

Sellest tulenevalt peab oluliselt suurendama avakogusid, mis omakorda sunnib revideerima praegust teenindusskeemi, laenutähtaegu.

Üleminekuga traditsiooniliselt töötehnoloogialt arvutitehnoloogiale on paratamatud organisatsioonilised ja struktuurilised ümberkorraldused.

Ülikooli struktuuri muutumine (teaduskond, osakond / instituut, õppetool) ja ressursside (finantsid, tööjõud, ruumid) piiratus on toonud päevakorra ülikooli raamatukoguvõrgu ümberkorraldamise vajaduse.

INFOTEADUSTE ARENGUST EESTIS

Evi Rannap

Tallinna Pedagoogikaülikool

Tänapäeval on informatsiooni eriaspektid uurimisaineks mitmetel teadusaladel. Meie sajandi 50.- 60. -datel aastatel kujunesid uued teadused: küberneetika, matemaatiline kommunikatsiooniteooria, informaatika, informatsiooniteadus. Informatsiooni kui füüsikaliste süsteemide seisundi ja signaalide edastamise tõenäosuslik, statistiline käsitus ja uuring arenesid paralleelselt uuringutega tähenduslikust (semantilisest) informatsioonist, tema levist ja tarbimisest sotsiaalsetes süsteemides. Tekkis informatsiooniteadus, mis uurib teaduses, tehnikas ja praktilises tegevuses loodud informatsiooni, tema struktuuri ja omadusi ning teadusliku kommunikatsiooni seaduspärasusi.

Infoteaduste hulka kuuluvad ka raamatukogundus, bibliograafia- ja raamatuteadus kui dokumente ja neis talletatud informatsiooni vahendamist uurivad teadused.

Kui vaadelda infoteaduste arengut Lääne-Euroopas ja USA-s, siis võib esile tuua järgmised etapid:

1920 - 1950	Esimesed teoreetilised tööd dokumentalistikast, teadusliku informatsiooni hajasusest, info-otsingust.
1951 - 1960	Teadusliku kommunikatsiooni ideede formuleerimine, infootsingu mehhaniseerimise ja automatiseerimise probl. uuringud.
1961 - 1970	Teadusliku informatsiooni teooria, info analüüsi ja otsingu masinmeetodite loomine.
1971 - 1980	Uuringud infoprotsessidest ühiskonnas, infovajadusest, tehisintellekti uuringud, ekspertsüsteemide rajamine.
1981 -	Ühiskonna informatiseerumise probleemid, infotööstuse arengutendentside uurimine, infoanalüüsi uued meetodid.

Eestis võib infoteaduste arengus esile tuua kuuekümnendaid aastaid, kuna neil aastail lisandusid raamatukogunduslikele ja raamatuteaduslikele uuringutele ka esimesed teadustööd info-otsingu mehhaniseerimisest. Teadus- ja Tehnikainformatsiooni Instituudi loomine 1968. aastal oli sel ajajärgul nii teadus- ja tehnikainformatsiooni vahendamise kui ka uuringute seisukohalt positiivne, kuna loodi infoteeninduse ja teadusuuringutega tegelev keskus. Kui vaadelda Eestis samu aastakümneid, mis on toodud infoteaduste arengu üldisel iseloomustamisel, siis olulisemateks uuringuteks on

1961 - 1970 Ulatuslik sotsioloogiline uuring raamatukogu rollist
lugejate hinnangute alusel (1967), uuringud perfo-
kaartsüsteemide kasutamisest info-otsingul.

1971 - 1980 Uuringud automatiseeritud teadus- ja tehnika-
informatsiooni süsteemi rajamiseks, infokeeltest
ja infovajadusest, kordusuuring raamatukogu rol-
list lugejate hinnanguis.

1981 - Uuringud raamatukogust, tema rollist teaduslikus
kommunikatsioonis, teadusinfo levist ja tarbimisest,
andmebaaside kasutamisest infoteeninduses.

Teaduskeskustena on oluline osa teadusraamatukogudel - Eesti
Rahvusraamatukogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu, Eesti Teaduste Akadeemia
Raamatukogu, Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu, Eesti Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu, Eesti Lasteraamatukogu ja Tallinna Pedagoogikaülikooli
infoteaduste osakonnal.

Edasises arengus avaldab kahtlemata mõju infoteaduste-alane magistri- ja
doktoriõpe Tallinna Pedagoogikaülikoolis ja uute uurimissuundade kujunemine
rahvusvaheliste koostööprogrammide ning ühisuuringute baasil.

Tartu Ülikooli Raamatukogu teaduskonverents "Raamatukogu osa teaduslikus
kommunikatsioonis"
5.-6. detsember 1994

KATALOOGIMISKESKUSED EESTI RAAMATUKOGUDE AUTOMATISEERITUD
INFOSÜSTEEMIS
Mihkel Reial, RR

Telekommunikatsioonivõrkude areng maailmas on loonud täiesti uued võimalused laialdaseks juurdepääsuks informatsioonile. See seab raamatukogudele kui infokogujatele ja -vahendajatele väga suured lisakohustused. Raamatukogud peavad oma strateegia väljatöötamisel ja elluviimisel pidevalt balansseerima kahe põhisuuna vahel - raamatukogu kui varade hoidja ja raamatukogu kui info vahendaja, infotarbija suunaja algallika juurde. Samas peab raamatukogude arengut tagama pideva tehnoloogilise uuendamise ja pideva ressursside piiratuse tingimustes.

See seab raamatukogude ette, nii igale eraldi kui gruppidele või võrgule tervikuna, nõude töötada pidevalt arengukavade arvuti- ja telekommunikatsioonivõrkude kasutamiseks, prioriteetide püstitamisega, projektide ja taotluste esitamisega jne.

Eesti raamatukogude võrgu seisukohalt prioriteetsena tuleb vaadelda raamatukogude rühma, kus toimub teavikute suuremahuline kataloogimine, nn kataloogimiskeskusi.

Eesti raamatukogude infosüsteemi arendusprojektis osaleb 10 teaduslikku raamatukogu, mis täidavad (hakkavad täitma) kataloogimiskeskuste ülesandeid, ja regionaalsed keskraamatukogud, mis vastavalt projekti edenemise käigule hakkavad üha rohkem hankima infot kataloogimiskeskustest, mis lubab tulevikus nendes tuntavalt vähendada kulutusi kataloogimisele.

Infotehnoloogiline tase kataloogimiskeskustes on siiski nii erinev, et neid ei saa vaadelda ühtse rühmana. Eesti Rahvusraamatukogus, Tartu Ülikooli Raamatukogus, Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogus, Teaduste Akadeemia Raamatukogus ja Tallinna Pedagoogikaülikooli Raamatukogus on koostatud infotehnoloogilised mudelid, üsna detailsed arvutustehnika paigutuse ja ühendamise skeemid ja selle hankimise graafikud ja spetsifikatsioonid, hangitud tarkvara jne. Muidugi pole ka nendes raamatukogudes veel saavutatud lõplikke tulemusi - raha puudumine (vähesus) on seganud normaalset arengutempot. Nende viie raamatukogu kohta saab siiski öelda, et on loodud baaskeskond infosüsteemi käivitamiseks. Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogul, Eesti Põllumajanduse Ülikooli Raamatukogul ja Eesti Meditsiiniraamatukogul puudub sellisel tasemel projekt ja puudub ka vastava kompetentsuse ja vastutustasemega spetsialist (raamatukogudevahelise töögrupi andmetel), ilma kellela pole võimalik mitte mingisugune infotehnoloogiaalane areng raamatukogus.

Eesti Patendiraamatukogu ja Eesti Standardiraamatukogu kujutavad endast erijuhtu kataloogimiskeskuste võrgus, nende puhul pole ilmselt võimalik (või otstarbekas) kasutada standardset teadusraamatukogudele mõeldud integreeritud raamatukogusüsteemi tarkvara.

Vastavalt eelnevale ülevaatele võiks süsteemi arenemise loogika olla järgmine. Esimesel etapil juurutatakse komplekteerimis- ja kataloogimismoodulid viies esimeses kataloogimiskeskuses.

Raalkataloogid luuakse koondkataloogi põhimõttel (koos kohaviitadega).

Teisel etapil ühendatakse raamatukogude raalkataloogid ühtsesse võrku ja ühendatakse võrku viis järgmist raamatukogu.

Organisatsiooniliselt võiks säärane raamatukogude võrk toimida konsortsiumi põhimõttel - osalejate kulutused hajutatud raalkataloogi ja telekommunikatsioonivõrgu ülalpidamiseks jaguneksid vastavalt kataloogi lisatud kirjete ja sealt saadud kirjete hulgale.

Teised raamatukogud ja teabekeskused saaksid tarbijana kasutada süsteemi teenuseid vastavalt oma valmisolekule, pole ka välistatud võimalus liituda konsortsiumiga.

Süsteemi põhikriteeriumiks peab saama - iga teavik kataloogitakse Eestis ainult üks kord, juhul, kui teda ei leidu koondkataloogis.

23.11.94

RAAMATUKOGUST EESTI AJAKIRJANDUSES

Ülle-Marike Papp
Tallinna Pedagoogikaülikool

Välisjuhtimise alt vabanenud raamatukogud on asunud kiirete muutuste teele — avanemise, mitmekesistumise, aga ka süveneva eneseteadvustamise suunas. Samas teabesfääris on silmatorkavamalt muutumas teinegi kultuuritegur — vaba ajakirjandus. Traditsiooniliselt on meie kultuuris mõlemad seostatud hariduse, teadmiste pidevuse tagamise ja vaimsete väärtustega. Teatud mõttes on ajakirjandus endiselt meie küll fragmentaarse, aga siiski ühis-teadvuse kujundaja ja igapäevane teabeallikas.

Antud ettekande aluseks oleva empiirilise uuringu eesmärgiks oli kirjeldada raamatukogu kui institutsiooni kajastamist kahe viimase aasta eestikeelsetes ajalehtedes.

Vaatlusühikuks valiti iga kvartali viimase kuu väljaanded, analüüsiühikuteks kõik tekstid, milles esines sõna “raamatukogu”. Uurimisobjektiks seega nende tekstide tunnused ja uurimisaineks ajalehtedes peegelduv raamatukogutegelikkus.

Raamatukogu kui ilmselt harjumuspärane ja oletatavalt üldtuntud institutsioon pole kunagi olnud pideva tähelepanu keskpunktis, nüüdses majandusküsimustest pakatavas ja sensatsioonihõngulises ajakirjanduses on aga hoopis tagaplaanile jäänud.

Enam kui 1,5 tuhandest ajalehenumbriks võis leida vaid 119 sõnumit, teadet või pikemat kirjutist, milles otsitav termin esines. 75 % analüüsitavatest kirjutistest olid lühiteated raamatukogudes toimuvatest ja toimunud üritustest, enam kui kolmandik kõigist seotud Eesti Rahvusraamatukoguga ja selle vastavatud uue hoonega. Ülevabariigilise levikuga päevalehed, Õhtuleht ja Kultuurileht on valdavalt Tallinna-kesksed, maakonnalehed loomulikult seotud oma paikkonna sündmustega. Maakonnalehti iseloomustab ka keskmisest suurem probleeme tõstatavate olukirjelduste osakaal.

Sisulistest tunnustest lähtudes analüüsiti peale ürituste iseloomu ka raamatukogu funktsioonide, tööülesannete, päevaprobleemide ja tulevikukavade peegeldatust; formaalsete aspektidena arvestati zanri, illustratsioone, kirjutiste mahtu ja autorlust. Vastavate kirjutiste vähesuse tõttu ei olnud võimalik välja tuua nende suunitlusi mineviku – tuleviku teljel, indiviidi – ühiskonna tasandil, probleemide tõstatamise – lahendamise aspektist. Tüüpiliseks on 6 x 10 sentimeetrisele trükipinnale mahtuv lühisõnum raamatukoguruumides toimuvast kultuuri-sündmusest, autoriks ajalehepoolne korrespondent.

Aira Lepik, dotsent

Tallinna Pedagoogikaülikool
Infoteaduste osakond
Raamatukogunduse õppetool

Narva mnt. 25
EE 0102 Tallinn

Tel.: +372 2/ 601 403
Fax.: +372 2/ 425 339
E-Mail: aira@lin.tpu.ee

Marketingiuuringud raamatukogus: vajadus ja võimalused

Lühikokkuvõte ettekandest seminaril "Raamatukogu osa teaduslikus kommunikatsioonis" Tartu, 5.-6. dets.1994

Ettekandes käsitletakse teemat kolmest erinevast aspektist lähtuvalt:

1.Marketing ja raamatukogumarketing

Marketing/turundus (Ph.Kotleri definitsioon) on tegevus, mis on suunatud vajaduste ja soovide rahuldamisele vahetusprotsesside kaudu. Eesmärk: tundma õppida tarbija vajadusi ja soove ning neid rahuldada, samaaegselt realiseerides organisatsiooni eesmärke. Mittetulunduslike organisatsioonide marketing. Infomarketing. Raamatukogumarketing.

Nn. Esimene Marketingi Seadus - Tooda seda, mida inimesed tahavad osta, mitte ära püüa müüa seda, mida sa parajasti toodad. Esimene Marketingi Seadus raamatukogus - Kavanda raamatukogu teenuste pakkumine turuanalüüsi alusel, ära kavanda olemasolevate raamatukoguteenuste n.ö. "enampakkumist" elanikkonnale.

2. Raamatukogu marketingiuuringu vajadus ja põhjendus

Marketingiuuring pakkumise ja nõudluse struktureerimise eesmärgil. Marketingiuuringu/turundusuuringu eesmärk: turundusliku teabekogumi analüüsi põhjal adekvaatsete järelduste tegemine nõudluse ja pakkumise otstarbekaks reguleerimiseks.

Marketing ja raamatukogusisese töökorralduse optimeerimine; marketing ja raamatukogu tegevuse strateegiline planeerimine; marketing ja raamatukogu teenuste tulemuslikum pakkumine; marketing ja raamatukogu *image* ning maine.

Turundusliku teabekogumi saamiseks on "Nelja P" seaduse põhjal vaja analüüsida järgmistesse valdkondadesse kuuluvat:

- Product/service*: toode, teenus, tootekontseptsioon;
- Price*: hind, hinnakujundus;
- Place/location*: turustus- ja reklaamikoht, tarbijaskond;
- Promotion/communication*: edustustegevus, kommunikatsioon, kauba/teenuse turule viimise teed ja vahendid.

3. Marketingiuuringu etapid. Marketingiuuringu läbiviimine raamatukogus

Marketingiprotsessis kasutatakse analüüsiinstrumentaariumi, mille abil kogutakse teavet järgmistest aspektidest:

- kasutajad: soovid, kriitika, hinnang= kasutajaküsitlus;
- mittekasutajad: soovid, huvid= representatiivne elanikkonna küsitlus;
- keskkond, raamatukogu mõjupiirkond= analüüs keskkonna sotsiaalsest, demograafilisest ja kultuurisituatsioonist;
- raamatukogu funktsioonid ja saavutused= raamatukogu SWOT-analüüs;
- raamatukogutöötajad: hinnangud, arvamused, hoiakud= raamatukogutöötajate küsitlus.

Marketingiprotsessi osad: analüüs, planeerimine, läbiviimine, kontroll.

Võimalused raamatukogusisese ja -välise teabe kogumiseks. Uurimismeetodid marketingiuuringus.

Tallinnas, nov.1994

NÕUDLUS JA PAKKUMINE: LUGEJA OOTUSED JA TEGELIKKUS

Urve Tõnnov
Tartu Ülikooli Raamatukogu

Lugeja soovide ja raamatukogus pakutava vahet on raamatukogude igipõline probleem. Eriti oluline on selles rahuldava tasakaalu leidmine suurte teadusraamatukogude jaoks: on ju nende ülesanne toetada rahva arengupotentsiaali — tema teadust, kultuuri, haridust.

Tartu Ülikooli Raamatukogu on oma lugejaskonna soove ja vajadusi — ning eelkõige just teadusliku informatsiooni vajadust — korduvalt uurinud. Ulatuslikumad lugejaküsitlused viidi läbi ja analüüsiti aastatel 1965–1968 ja 1983–1986–1992.

Ka tänase situatsiooni hindamiseks lugeja ja raamatukogu suhetes otsisime tagasisidet lugejalt.

On oluline märkida, et teadusliku kommunikatsiooni võimalused on seoses elektrooniliste info-otsi süsteemide kasutuselevõtuga niivõrd avardunud, et lugeja vajaduste hindamine ainult oma kogu taustal oleks küsimuse poolik käsitus. Juurdepääs maailma inforessurssidele kui uus paradigma on küllap igaveseks välja tõrjunud idee raamatukogust, mis vaid omaenda kogu kasutades lugejate soove täita võiks.

Samal ajal — ja see on loomulik — püüab iga raamatukogu hankida oma kogudesse parima valiku sellest, mida vajab ta lugejaskond.

Lugejat küsitledes tuleb tähelepanu pöörata mõlemale asjaolule.

Tänapäevale on samuti tunnuslik, et raamatukogude töökorralduses on pöhirõhk komplekteerimise problemaatikalt kandunud kättesaadavuse küsimustele: lugejale orienteeritud kataloogide, koondkataloogide ja andmebaaside loomisele ja ühiskasutusele. Iga liiki kataloogide lugejasõbralikkus, standardiseerimine ja unifitseerimine on teemad, millega teadusraamatukogud praegu rinda pistavad.

Sellelt tagapõhjalt lähenesime meigi oma lugejaküsitlusele, eesmärgiks välja selgitada põhilised teadusliku informatsiooni otsimise teed ja olulisemad takistused vajaliku kättesaamisel.

Tähelepanu keskendasime Tartu Ülikooli teadlaskonnale ja teadusesse pürgijatele kui erialakirjandust ja -infot pidevalt vajavatele kasutajatele. Andmete kogumiseks kasutasime intervjuu meetodit (osaliselt struktureeritud, lahtiste vastustega), raamatukogustatistikat, soovisidemeid jm. lugejanõudlust kajastavaid materjale. Valim ei pretendeeri Tartu Ülikooli teadlas-

konna representatiivsele esindatusele; meile oli oluline märgata võimalikke muutusi vilunud raamatukukasutajate info-otsingu strateegias.

Ettekandes leiavad käsitlemist lugejate osutatud puudused ja vourused ülikooli raamatukogu komplekteerimisel, kataloogide koostamisel, andmebaaside ja raamatukogudevahelise laenutuse kasutamisel.

Nagu ikka, annab lugejaküsitlus väga palju erinevaid arvamusi. Neist üheste järelduste tegemine, millest raamatukogul õppust võtta, ei olegi nii lihtne. Suured erinevused on informatsiooni ja kirjanduse kättesaadavusel eri teadusharudes, olulised erinevused on ka teadlaste teaduskontaktide tõhususes ja võimalustes kasutada maailma raamatukogusid.

Mõned iseloomulikud suunad, mis küsitlustes kõlama jäid:

- Erialase informatsiooni ja kirjanduse saamisel toetutakse peaaegu 100 %-liselt ülikooli raamatukogule, teisi Eesti raamatukogusid kasutatakse senisest veelgi vähem. Erandi moodustavad need üksikud, kellel on olnud või on võimalus töötada suurtes välisraamatukogudes.

- Rahulolu raamatukogusse komplekteeritud kirjandusega on tõusnud ja seda eeskätt välisperioodika tõttu. Muret tuntakse vene teadusajakirjade, konverentside materjalide ja infoväljaannete puudumise pärast. Muretsetakse ka Tartu Ülikooli väljaannete vähesuse ja kirjastuse hinnapoliitika pärast.

- Informatsiooni otsimiseks kasutatakse kõiki raamatukogu võimalusi, kõige rohkem loomulikult katalooge. Hinnangud süstemaatilise kataloogi aadressil on paranenud, kuigi erialati on rahulolu aste erinev. Praegu soovitakse juba väga tungivalt oma raamatukogu arvutikataloogi!

- Ollakse rahul ja kiidetakse uudiskirjanduse näituse ja uudiskirjanduse kartoteegi osa lugejate informeerimisel raamatukokku saabunud väljaannetest.

- Teiste raamatukogude ja infokeskuste arvutiandmebaasid on leidnud suure soosingu ja elava kasutamise.

- RVL-i osatähtsus on tublisti langenud. Põhjuseks tuuakse suur ajakulu, ebakindlus materjalide saamisel ja teenuste hind.

- Ajakirju-ajalehti on endisest veelgi rohkem hakatud kasutama raamatukogus. Hindade suure tõusu tõttu ei jõuta vajalikku isiklikku kogusse muretseda.

- Ka teadlasest lugeja märkab ja tunnustab raamatukoguhoidja abi informatsiooni otsimisel ja uute võimaluste kasutamise õpetamisel (andmebaasid, kataloogid, arvutikasutus).

Nõudluse ja pakkumise vahel on alati vahe, suurte ja kiirete muutuste aegadel eriti. Näib, et praegusel ajahetkel on kõige suuremad käärid vajaliku ja võimaliku vahel majandus- ja õigusteadlastel.

TRADITSIOONILISE LUGEJATEENINDUSE VÕIMALUSI MUUTUVAS RAAMATUKOGUS

Kärt Miil

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Raamatukogu kasutajate nõudmised raamatukogule on viimaste aastatega tublisti muutunud, suured muutused seisavad ees ka raamatukogudes. Põhiliselt seostatakse seda eelkõige elektronkataloogi loomise, välismaiste andmebaaside kättesaadavaks tegemise ja muu kaasaegsel infotehnoloogial põhinevaga. Teadusraamatukogu kasutaja pole ainult lugeja, ta on pigem tarbija. Teeninduse all mõistetaksegi kaasaegses raamatukoguterminoloogias infoteenindust, mitte raamatute ja ajakirjade ringluses hoidmist.

Just ringlus (meie kõnepruugis siiani veel teenindus) võtab ülikooli raamatukogus palju aega ja tööjõudu. Sellel on oma põhjused — avakogude suhteliselt väike osakaal, raamatukoguhuone arhitektuur, pikk lahtiolekuaeg, ajalooliselt välja kujunenud süsteem, mis on lugejale ja isegi raamatukoguhoidjale keeruline.

Hoidlates ja lugejateeninduses töötab ligi 60 kõrgharidusega töötajat, kuid suure osa nende tööst võiks ära teha ka kohusetundlik keskharidusega töötaja — seda näitab praktika. Praeguse töökorralduse juures on haritusest olulisemad kogemus ja mälu, teadmaks kus ja kuidas raamatud paiknevad, millist trükist ja kui kauaks võib välja laenutada, mis on millal defitsiitne kirjandus jne. See info on igas teeninduspunktis erinev ja lugejale üsna keeruline.

Lugejateeninduse kaasajastamise esimeseks nõudeks pean **selge ja unifitseeritud süsteemi loomist kogu raamatukogus**. Juba töökorralduslikult oleks see suur võit (puudujate asendamine, õhtuste vahetuste töö) ning esimene eeldus tsirkulatsiooni arvutisse viimiseks.

Teine lahendust vajav probleem on **kirjanduse dubleerimine** eri teeninduspunktides. Õppekirjandust võib saada meie majas neljast erinevast kohast — õppekirjanduse lugemissaalist, teaduskirjanduse lugemissaalist ja mõlemast kojulaenutusest. Laenutamise tingimused on kõikides teeninduspunktides mõnevõrra erinevad.

Ajal, mil meil oli võimalik suures eksemplaarsuses raamatuid osta, oli see süsteem hea — raamatut võis igast teeninduspunktist kätte saada. Praegu näeb see pigem nii välja, et defitsiitse raamatu otsingul tuleb kõik nimetatud kohad läbi käia ja endale selgeks teha, mis tingimustel kuskilt midagi laenutatakse. Dubleerimise kaotamine eeldab eelkõige meie erinevate fondide komplekteerimise põhimõtete muutmist.

Kolmandaks oluliseks sammuks pean teaduskondade juurde **tugevate erialakogude loomist**. Praegu on püütud uut ja väärtuslikku kirjandust võimalikult palju peakogusse koondada. Sel on ka oma põhjused — pikk lahtiolekuaeg, piisavalt ruumi jne. Vastukaaluks on õppetoolide juurde tekkinud väikesed käsikogud, nende kasvades aga pole kogu hooldamine enam jõukohane. Praegu on peakogu külastamine teaduritele ja õppejõududele omamoodi sundus. Erialakogu baasil võiks teenindamine olla personaalsem ja ka efektiivsem.

Neljandaks nimetan siinkohal olulist protsessi, nimelt **avafondide osakaalu suurendamist ja laenutähtaegade lühendamist**, mis meil juba tegelikult käib. Ühelt poolt tingib selle raamatu kallinemine, teiselt poolt surub peale tuntud tõde, et aeg on raha. Enam pole lugejal kuude kaupa aega oodata, kuni tema jaoks vajalik raamat raamatukokku tagastatakse. Info peab olema kättesaadav **kohe**.

Tartu Ülikooli Raamatukogus on olemas teenindajate kaader, kes võiks olla piisavalt universaalne, et ise vastata tavalugeja kõikidele küsimustele. Ometi arvan, et raamatukogu kolmest põhitegevusest — kogumine, säilitamine ja teenindamine — on just viimasel kõige suurem arenguruum.

1993. AASTAL EESTIS ILMUNUD RAAMAT EESTI RAHVUSRAAMATUKOGUS

Marge Roop
Eesti Rahvusraamatukogu

Ülevaade 1993. aastal Eestis ilmunud raamatutest on koostatud Eesti Rahvusraamatukokku kogutud sundeksemplaride põhjal. Kahjuks ei täida paljud trükikojad sundeksemplaride saatmise määrust ning sageli ei ole ka kirjastajad oma trükiste loovutamisele huvitatud. Seega võib juhtuda, et ka Eesti Rahvusraamatukogu andmebaasides ei kajastu kõik Eestis ilmunud raamatud.

Käesolevas ettekandes vaadeldakse 1993. aastal ilmunud raamatuid, mis olid Eesti Rahvusraamatukokku jõudnud hiljemalt 1. aprilliks 1994. a.

1993. aastal ilmus Eesti Rahvusraamatukogu andmetel 1920 nimetust raamatuid. Kirjastajate hulk ulatus 520-ni. Autorkirjastajatelt ilmus 69 raamatut. Enamik kirjastajaid (üle 80%) andis välja ainult 1 või 2 raamatut. Kirjastusi, mille aastaproduktioon oli vähemalt 3 väljaannet, oli 82. Suurimad kirjastused väljaannete nimetuste arvu poolest olid Tartu Ülikooli Kirjastus (159 nimetust raamatuid), "Koolibri" (149 nimetust), Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus (72 nimetust), "Eesti Raamat" (70 nimetust) ja "Perioodika" (63 nimetust). Ligikaudu 80% raamatutest ilmus Tallinnas, järgnevad Tartu ca 14% ja Pärnu ca 2%-ga.

Üldse on 1993. aastal raamatuid ilmunud 14 maakonna 28-s haldusüksuses. Eesti Rahvusraamatukogu andmetel ei ilmunud 1993. aastal ühtki raamatut Põlvamaal.

Tundub, et kirjastustegevuse detsentraliseerimist peaksid toetama nii riik kui ka kohalikud omavalitsused.

Raamatu trükkimise geograafias ilmneb samuti nagu kirjastamisega puhul Tallinna monopolne osa.

Pea 2/3 kogu Eesti raamatuproduktioonist on trükitud Tallinna trükikodades. Ligi 1/6 raamatutest trükiti Tartus, tunduvalt väiksema osakaaluga järgnevad Pärnu ja Viljandi trükikojad. Eesti raamatu-trükkijad paiknesid 1993. aastal 16-s erinevas haldusüksuses: Tallinnas, Tartus, Pärnus, Viljandis, Sakus, Raplas, Paides, Kohtla-Järvel, Keilas, Võrus, Kuressaares, Kärdlas, Haapsalus, Rakveres, Jõgeval, Jõhvis. Oma trükikoda on 13-nel Eesti maakonnal. Raamatutoodangu mahult oli kõige suurem trükikoda Tallinna Raamatutrükikoda. Sellele järgnesid "Ühiselu", "Oktoober", "Greif" ja "Printall".

Eesti raamatut trükiti ka enam kui 20-s välisriigi trükikojas — Soomes, Rootsis, Hollandis, Šveitsis, Leedus, Lätis, Valgevenes ja Venemaal.

Vaadeldes 1993. aastal ilmunud raamatuid tüüpide ning enamkäsitletud teemade kaupa, ilmneb, et kõige rohkem anti välja ilukirjandust. Ilukirjanduse algupärandeid ilmus 304. Esmatrükke anti välja 282 nimetust. Ilukirjanduse žanridest domineerib proosa. Luuleraamatuid ilmus vaadeldaval perioodil 81, neist 10 olid laste luuleraamatud. Lastekirjandus moodustas 8% kogu raamatutoodangust, kusjuures

lastekirjanduse algupärandeid ilmus 104. Huvipakkuv oli lasteraamatu kirjastajate pikk nimekiri. Enamtuntud "Eesti Raamatu", "Valguse", "Tiritamme" ja "Koolibri" kõrval on lastekirjanduse väljaandmisel esile tõusnud "Egmont Estonia" oma lastepäraste väljaannetega. Esindatud on ka "Kupar", "Varpur", "Rahkoi", "KRK Kirjastuskooperatiiv", "AVITA" ja mitmed teised. Kirjastajate paljususe on mõjunud lasteraamatule hästi — nad on muutunud kirevamaks ja lastesõbralikumaks. Üldjoontes võib täheldada, et lasteraamatu kirjastamiskriisist, mis valitses 1991.–1992. aastal, mil ilmus vaid poolsada raamatut aastas, hakatakse üle saama.

1993. aasta trükiprodukttsioonist on suur osakaal (1/5) õppekirjandusel. Valdava enamiku nimetatud väljaannetest moodustavad kõrgkoolide õppematerjalid, kooliõpikute osa on 1/3 õppekirjanduse mahust.

Tõlkeramatuid ilmus vaadeldaval perioodil 385. Tõlkekeeltest on esikohal inglise keel 173 tõlgitud raamatuga. Venekeelsete teoste, sh vene kirjanduse tõlkimise osakaal on järsult langenud — 1993. aastal ilmus 25 vene keelest tõlgitud raamatut, kusjuures vene algupärandeid oli neist ainult 11.

Tõlkeramatuid originaali maade kaupa välja tuues ilmneb, et kõige rohkem on tõlgitud ameerika kirjandust — 87 korral, järgnevad inglise kirjandus 51 tõlkeramatu, saksa kirjandus 47, soome kirjandus 36 ja prantsuse kirjandus 29 tõlgitud raamatuga.

Raamatute kordustrükke ilmus 1993. aastal 47-lt kirjastajalt 190 nimetust. Kõige rohkem kordustrükke ilmus ilukirjanduslikest teostest — 77 nimetust — s.o 40,5% kordustrükkide koguarvust.

Eesti raamatuturul tekkinud konkurents on hakanud mõjutama ka raamatute vormistust. Enamik 1993. aastal ilmunud raamatutest ei ole enam kõvas köites (hard cover). Pehme köite (soft cover) kasutamine võimaldab vähendada raamatu vormistuskulusid ja on oma suhtelise odavuse tõttu ka ostjate poolehoidu võitnud. Traditsioonilises kõvas köites ilmusid 1993. aastal reeglina ainult rikkalikult illustreeritud ja heale paberile trükitud albumid, teatmeteosed ja suurte kirjastuste poolt välja antud kirjandusklassika luksusväljaanded.

1993. aastal ilmunud raamatute keskmine hind oli 21 krooni. Võrdluseks — 1992. aasta detsembris oli raamatu keskmine hind veel 13 krooni.

Kokkuvõtteks võib öelda, et 1993. aastal ilmunud eesti raamatuid iseloomustab sisu ja vormi kirevus. Raamatute trükiarv langeb, kuid erinevate nimetuste valik mitmekesisust. Raamatu väljaandjate suurest hulgast (arv ületab juba 500 piiri) hakkab ilmselt välja kujunema kindel kirjastamisega tegelejate ring. Tundub, et kui suured pikaajaliste traditsioonidega kirjastused on Eesti raamatuturul leidnud kindla niši, siis paljud hiljuti kirjastustegevust alustanud on oma kohta alles otsimas. Kuid kas ongi mõttekas loota kristalliseerumist kirjastustegevuses — on ju konkurentsist tingitud pidev muutumine ka arengu aluseks.

VÄLISKIRJANDUSE KOMPLEKTEERIMINE TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS — PILGUGA HOMSESSE

Ülo Treikelder
Tartu Ülikooli Raamatukogu

Praegusel hetkel põhineb väliskirjanduse komplekteerimine TÜ Raamatukogus peamiselt neljal komplekteerimisallikal:

- 1) vahetus,
- 2) rahvusvaheliste organisatsioonide sihtannetused,
- 3) annetused,
- 4) raamatukogu vahenditest ostetud raamatud.

I Vahetus

Veel paar aastat tagasi oli vahetus peamiseks väliskirjanduse ja -perioodika komplekteerimisallikaks. Umbes 1993. aastast alates on aga vahetuse osakaal oluliselt vähenenud. Seda on põhjustanud eeskätt järgmised asjaolud:

- 1) ülikooli trükiste arvu järsk vähenemine paaril viimasel aastal,
- 2) ilmuvate trükiste hinna märgatav tõus,
- 3) vahetusega seotud kulutuste (eeskätt postikulude) oluline kallinemine,
- 4) teiste komplekteerimisallikate osatähtsuse kasv.

On küllaltki tõenäoline, et välisvahetuse osakaal kahaneb veelgi järgnevate aastate jooksul ning seejärel kujuneb välja teatav optimaalne arv vahetuspunkte ning väljaandeid, mida kas ei ole võimalik või ei ole soodus tellida raha eest. Vahetuse normaalseks funktsioneerimiseks aga ei piisa vaid raamatukogu heast tahtest ja valmisolekust, väga oluline on ka trükiseid väljaandvate organisatsioonide, eeskätt ülikooli kirjastuse valmisolek ja koostöö.

II Rahvusvaheliste organisatsioonide sihtannetused

Alates 1992. aastast hakkasid ülikooli raamatukokku saabuma mitmete rahvusvaheliste organisatsioonide suuremad sihtannetused. Nendest on praeguseks tähtsamad:

- 1) Rahvusvaheline Inimõiguste Komisjon,
- 2) Euroopa Liit,
- 3) Rahvusvaheline Tööorganisatsioon.

Sihtannetuste (eriti näiteks EL-i väljaannete) puhul on probleemiks, mis ulatub kuni komplekteerimiseni välja, nende eriline staatus ülikooli raamatukogus. Näit. EL-i dokumentatsioonikeskus moodustab raamatukogus täiesti omaette üksuse. Sihtannetatud trükiste kättesaadavusele ning korraldusele on vastavate organisatsioonide poolt esitatud erinõuded ning see eeldab ka spetsiifilist tööd nende komplekteerimisel ja järelkomplekteerimisel.

III Annetused

Oluliseks väliskirjanduse komplekteerimisallikaks on olnud mitmesugused organisatsioonide ja eraisikute annetused. Vaadates kolme viimase aasta arvulisi andmeid, võib märgata annetuste järkjärgulist vähenemist. See on igati loogiline: iseseisvumise perioodil oli huvi Eesti vastu oluliselt suurem, tänaseks on maailmas esile kerkinud uued huviorbiidid, ning kõik see mõjutab otseselt ka raamatuannetuste hulka ülikooli raamatukogule. Annetuste vähenemise põhjuseks on veel näit. USA-poolne Eesti väljalülitamine abivajavate maade nimekirjast, mis on tinginud mitme suure abiprogrammi (näit. *Sabre Foundation*) lõppemise.

Tänaseks on põhilisteks annetajateks jäänud ülikooli õppejõud, mitmed väliseestlased ja eestlaste organisatsioonid välismaal, kelle huvi Eesti vastu on loomulikult püsivam.

Eraldi tuleks märkida suhteid Eestis asuvate välisriikide saatkondadega. Saatkondade ja konsulaatide abiga on võimalik komplekteerida kirjandust, mida muul viisil hankida oleks suhteliselt raske ning küllaltki kulukas. Siin on mõeldud eeskätt vastavaid riike puudutavaid põhjalikke teatmeteoseid, statistilisi kogumikke, keeleõppevahendeid. Tartu Ülikooli Raamatukogul on head tööalased suhted USA, Saksamaa, Prantsusmaa, Rootsi ja Taani saatkonnaga. Sel aastal tekkis esimene tihedam kontakt Jaapani ning Norra saatkonnaga. Unustada ei tohiks ka koostööd teiste organisatsioonidega, kelle eesmärgiks on mingi välisriigi kultuuri vahendamine Eestis.

Annetustel komplekteerimisallikana on rida iseloomulike jooni:

- 1) annetused on oma põhiolemuselt juhuslikud, fondide teadlik kujundamine mingist komplekteerimispoliitikast lähtudes ei ole võimalik;
- 2) osa annetatud kirjandusest moodustavad suhteliselt aegunud, sageli küllaltki halvas seisukorras olevad trükised;

3) annetustega kaasneb suuri lisatöö probleeme: vajadus leida ruumid mittevajalike trükiste paigutamiseks, transport jne.

IV Raamatukogu vahenditest hangitud trükised

Kahtlemata on see komplekteerimisallikatest kõige komplitseeritum. Siin on olulisimaks küsimus raamatukogu(hoidja) vastutusest komplekteeritava kirjanduse valiku osas ning küsimus raamatukogu(hoidja) kompetentsusest, otsustamaks mingi konkreetse kitsa eriala kirjanduse valiku üle.

Tartu Ülikooli Raamatukogus on neid probleeme püütud lahendada referentide abil, s.t. kasutades õppetoolide poolt raamatukoguga sidepidamiseks ning infovahetuseks määratud isikute, referentide abi. Paraku ei ole seegi süsteem täiuslik. Peamisteks puudusteks on selle küllaltki vähene paindlikkus, samuti asjaolu, et õppetooli varustatus uuema kirjandusega jääb sõltuma referendi aktiivsusest, kohusetundlikkusest ja kompetentsusest.

Omaette probleemiks kujuneb ühtse komplekteerimispoliitika väljatöötamine raamatukogu ulatuses. Olulisemaks raskuseks on TÜ Raamatukogu positsioonist tulenev vastuolu kahe vastandliku suunitluse vahel: Eesti ühe keskse teadusraamatukoguna on tal kohustus kavandada oma komplekteerimispoliitika võimalikult üldise ja kõikehaaravana, Tartu Ülikooli raamatukoguna peab ta tagama õppe- ja teaduskirjanduse komplekteerimise ülikoolis õpetatavatel erialadel võimalikult detailiseeritult ja põhjalikult. Neid kahte ajaolu arvestades tuleb raamatukogul leida optimaalne vahekord oma komplekteerimispoliitika kujundamiseks.

Tulevikule mõeldes tuleks arvestada järgmiste asjaoludega:

- 1) tõuseb komplekteeriija vastutav roll komplekteeritava kirjanduse osas;
- 2) üleminek erialade järgi komplekteerimisele eeldab komplekteerijalt kõrgemat kompetentsust, tema poolt komplekteeritavas erialas orienteerumist ning selles valdkonnas ilmuva uudiskirjandusega kursisolemist;
- 3) side ülikooli õppejõudude ja teadustöötajatega peab muutuma kahepoolsest aktiivseks; komplekteeriija peab olema suuteline vahendama informatsiooni ilmuvate trükiste kohta ka nende kasutajatele;
- 4) tiheneb side ja informatsioonivahetus teiste raamatukogudega.

KOMPLEKTEERIMISE PÕHIMÕTETEST JA KORRALDUSEST TEADUSTE AKADEEMIA RAAMATUKOGUS

Anu Nestor

Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu

1990ndad aastad on olnud tõsiste muutuste, tõusude-mõõnade aeg nagu igas eluvaldkonnas nii ka Eesti TA Raamatukogus.

TA Raamatukogu on aastakümneid **tellinud** Eesti teadusasutuste vajadusi arvestades võõrkeelset **teadusperioodikat** eelkõige loodusteaduste alal. Silmas pidades järjepidevust, on see meie eesmärgiks ka edaspidi. Sellest tulenevalt on tõsiseks mõõnaks finantsiline olukord, mida ise loomustab kõige paremini tellitud välisperioodika nimetuste arvu vähenemine:

1990ndaks aastaks telliti	647
1991	409
1992	24
1993	92
1994	116 nimetust.

Oluliseks tähiseks raamatukogu elus sai **arvutite kasutuselevõtt** sisetöös — koostati programmid vahetuspartneritega suhtlemiseks. Kiiremat ja efektiivsemat suhtlemist võimaldab *e-mail*. Vahetuspartnerite nimekirjad vaadati sisuliselt läbi, nende arvu vähendati, arvestati meie võimalusi materjalide saatmisel ja saabuva vajalikkust raamatukogu lugejaile. Eesmärgiks on kvaliteet, mitte kvantiteet.

Raamatukogus ühendati välisvahetuse ja komplekteerimisosakond. Palju suurema tähenduse on omandanud raamatukogudevaheline **komplekteerimise koordineerimine**, millele on loogiliseks järjeks eriala keskraamatukogude määruse väljatöötamine.

Komplekteerimist mõjutavaks asjaoluks on 1990ndail aastail olnud mitmete välisriikide abi-programmide käivitumine, mis võimaldas raskeid aegu üle elada.

Suhete katkemine vahendajaga Venemaal (Meždunarodnaja kniga) on meile toonud kirjutajaid ja kaupmehi mujalt Euroopa riikidest, kes on huvitatud meist kui potentsiaalsetest püsiklientidest.

TA Raamatukogu seisukohalt on päevakorral olevatest probleemidest olulised hoiuraamatukogu töö alustamine, sundeksemlari seaduse valmimine ja oma raamatukogu hoiutingimuste parandamine.

INTEGREERUMINE EUROOPA RVL-I SÜSTEEMI

Maria Luštšik

Tartu Ülikooli Raamatukogu

RVL-i funktsioneerimise aluseks on integratsiooni põhimõtted. Kasutada teiste raamatukogude ressursse ja teha kättesaadavaks omi on iga osaleja-raamatukogu õigus ja kohustus.

Rahvusvaheline RVL-i süsteem toimib vastavate reeglite (protokollide) järgi, mis kindlustavad ühised teenindamise vormid, tasustamise viisid, info-otsingu süsteemid jne.

Integratsioon hõlmab kõiki RVL-i funktsioneerimise protsesse: raamatukogud loovad ühised kataloogide süsteemid nii riiklikul kui ka riikidevahelisel tasandil, ühinevad ühtsetesse infosüsteemidesse. Meie soov saada rahvusvahelise RVL-i täisõiguslikuks liikmeks on ilmne, aga selleks on vaja omada selget ettekujutust selle süsteemi arengutendentsidest ja probleemidest, hinnata oma hetkevõimalusi ja tulevikuväljavaateid.

Viimasel ajal eristatakse rahvusvahelises raamatukogunduses kahte mõistet: *raamatukogudevaheline laenutus* (interlending) ja *dokumentide levi* (document supply).

Kui traditsiooniline RVL tegeleb nii originaalide kui ka koopiate hankimisega teistest raamatukogudest ja teeb seda tavaliselt posti teel, siis dokumentide levi näeb ette ainult koopiate väga operatiivse tellimise, enamasti suurest infokeskustest, kasutades telekommunikatsiooni vahendeid.

Kiiresti kasvav raamatukoguväliste infokeskuste võrk tekitab konkurentsi traditsioonilistele raamatukogudele. Säilitada initsiatiiv lugejate infoteeninduses on raamatukogutöötajate põhiline mure arenenud maades.

TÜ Raamatukogus on RVL-il kui teenindusliigil suur tähtsus. Vastavalt kasutatavale raamatukoguterminoloogiale, mille järgi raamatukogud jagunevad *laenutajateks* (lending) ja *tellijateks* (requesting), on TÜ Raamatukogu *telliija*. See tähendab, et me ise tellime tunduvalt rohkem kirjandust, kui teised raamatukogud meilt. See proportsioon oli 1993. a. 1032 ja 200 ning 01.12.1994 seisuga 1950 ja 170.

Võrreldes teiste Eesti raamatukogudega, on TÜ Raamatukogu traditsiooniliselt esikohal RVL-i teel tellitava kirjanduse poolest. Ajakirjade artiklite koopiate tellimused moodustavad 80% tellimuste üldarvust.

Tuleb aktiivselt otsida võimalusi disproportsiooni vähendamiseks välispartnerite poolt saadavate ja meie poolt pakutavate teenuste vahel.

Kahe viimase aasta jooksul saime luua rea **põhitingimusi**, mis lubavad kasutada rahvusvahelist RVL-i:

- meil on mitmeid Euroopa raamatukogude katalooge (näit. NOSP-mikro, Libris, Zeitschriften-Datenbank (ZDB) jt.);
- INTERNET'i vahendusel on võimalik kasutada välisraamatukogude andmebaase;
- on ostetud rahvusvahelised postikupongid, et tasuda välispartnereile RVL-i teenuste eest;
- oma lugejatel on kasutusel erinevad maksmisvõimalused.

Uude etappi jõudsime ka oma sisetöö korraldamises. Andmetöötuse osakonna jõududega on automatiseeritud RVL-i tööprotsessid, välja töötatud originaalsed programmid saadetavate ja saabuvate tellimuste registreerimiseks. Aga selleks, et kasutada maksimaalse efektiivsusega rahvusvahelise RVL-i poolt pakutavaid võimalusi, tuleb sektor varustada kaasaegsete arvutitega, mis võimaldavad nii otsingut kui ka tellitavate materjalide kättesaamist.

Euroopa RVL-i süsteemi integreerumine tähendab ka koostöö taastamist Balti riikide ja Ida-Euroopa raamatukogudega, mis tänapäeval on peaaegu katkenud, kuid on meie jaoks oluline ja majanduslikult soodus.

Konverents "Raamatukogu osa teaduslikus kommunikatsioonis"
Tartu Ülikooli Raamatukogu, 5.-6. dets. 1994

Jüri Järs
Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu

Lokaalsete, CD-ROM- ja kaugandmebaaside ühiskasutus- võrgu loomisest Eesti raamatukogudes

Ettekande lühikokkuvõte

1. Mõisted

1.1. Lokaalne andmebaas

Raamatukogu arvutivõrgus või üksikarvutil (kõvakettal) peetav andmebaas. Võib olla kohapeal genereeritud (näit. raalkataloog) või saadud mujalt ning oma süsteemi ümber laaditud.

1.2. CD-ROM-andmebaas

Mistahes andmebaas, mille füüsiliseks kandjaks on CD-ROM (kompaktandmeplaat).

1.3. Kaugandmebaas (ingl.k. online või remote database)

Mistahes andmebaas, mida füüsiliselt peetakse väljaspool raamatukogu arvutivõrku ja mida on võimalik kasutada sidekanali või laivõrgu kaudu.

2. Lokaalsed andmebaasid

Selliseid andmebaase on suuremates Eesti raamatukogudes (RR, ÜR, TTÜR, TAR, EMR) poolesaja ringis. Nende maht on suhteliselt väike ning enamasti peetakse neid üksikotel personaalarvutitel. Rakendused põhinevad erinevatel baasiohjesüsteemidel (dBASE, FoxBASE, FoxPro, Micro-CDS/ISIS, Pro-Cite) või C-keelsetel programmidel. Üldjuhul on andmebaaside struktuur ja kasutajaliides ühtlustamata. Kahjuks on ka sellekohane ülevaade - mida, kus ja kuidas peetakse - küllaltki puudulik.

Ühiskasutuse võimaldamiseks tuleb kõigepealt viia andmebaaside struktuur vastavusse infosüsteemis rakendatavate standarditega ning tagada nende mahalaadimine vastavalt ISO-2709 nõuetele. Praktiliselt tähendab see mõnede andmebaaside põhjalikku (pool-käsitsi) ümbertegemist või teiste puhul vastavustabelite ja konverterite väljatöötamist andmete ühest vormingust teise üleviimiseks.

Lähtudes Eesti raamatukogude infosüsteemi loomise põhimõtetest, on pingereas esikohal bibliograafiakirjete andmebaaside (raalkataloogide) loomine teaduslikes keskraamatukogudes. Kui see töö on käivitunud, tuleb tagada tehnilised pöördusvõimalused hajutatud koondkataloogi(de) kasutamiseks EENETi või ESTNETi kaudu. Raamatukogud, kus puudub ühendus arvutivõrkudega, peavad leppima andmete vahetamisega diskettidel.

Praegu puudub ka andmebaaside genereerimisprogramm, mis paneks paika konkreetse raamatukogudevahelise tööjaotuse. Selles suunas on sammuks edasi teadus- ja erialaraamatukogude komplekteerimise põhimõtete ja plaani kinnitamine, kuid dubleerimise vältimiseks andmebaaside genereerimisel tuleb mitmeid aspekte täpsustada.

3. CD-ROM-andmebaasid

Ülevaade Eesti raamatukogudes leiduvatest CD-ROM-andmebaasidest on parem kui lokaalsete andmebaaside osas, kuid siiski mitte ammendav. Puudub teatmevahend, mis annaks lugejale (lõppkasutajale) piisavalt informatsiooni andmebaaside sisulise koostise kohta märksõnade või teemarubriikide tasemel.

CD-ROM-andmebaaside üldarv ulatub 60-70 nimetuseni, kuid see arv ei näita meie raamatukogude tegelikke võimalusi. Vähemalt pooled nimetused on saadud kingitusena ning raha puudumise tõttu ei ole võimalik tellida regulaarselt täiendusi. Teiselt poolt - kes oskaks öelda, milliseid andmebaase oleks üldse otstarbekas Eestisse tellida ja millised tellimata jätta, st teha kaugotsinguid vastavates välismaa andmebaasikeskustes. Enne kui asuda koostama CD-ROMide komplekteerimisplaani, tuleks läbi viia tõsine uurimus. Ainealase nomenklatuuri määratlemise kõrval vajab analüüsimist ka nõudlus ja hind. Paljusid andmebaase levitatakse mitmes variandis ja erineva tarkvara ning kasutajaliidesega - ka selles osas tuleks leida optimaalsed lahendused. On selge, et mell ei jätku raha vajalike CD-ROMide dubleerimiseks kohapeal, kui raamatukogudes kasutatakse eraldiseisvaid üheplaadilugereid. Lahenduse võiks tuua CD-ROM võrgukasutuse loomine, kuid enne tuleb hoolikalt arvestusi teha, sest mitmekasutajaliitsentsid neelavad suure osa säästetud rahast.

4. Kaugandmebaasid

Sidusotsing kaugandmebaasidest on praegu kättesaadav vähemalt kuues raamatukogus, kuid ka selles osas võiks tööjaotus olla konkreetsem ja tarbija paremini informeeritud. Seni on otsingud ühesuunalised - meie otsime välismaa andmebaasidest. Tähtis on luua eeldused selleks, et nii Eestist kui ka välismaalt oleks võimalik teha otsinguid meie raamatukogude andmebaasides.

5. Integratsioon

Igas raamatukogus tuleks seada eesmärgiks niisuguse riist- ja tarkvarakeskonna loomine, mis võimaldab igast tööjaamast (terminalist) kasutada kõiki olemasolevaid ressursse. Teiste sõnadega - tuleks juurutada mitmetalituslik ehk universaalne tööjaam, kus puuduvad tehnilised piirangud andmebaasiresursside kasutamiseks, olenemata nende füüsilisest kandjast või asukohast. Vajaduse korral võib piiranguid seada võrgu haldur. Selline töökoht on realiseeritav ka ainult ühe personaalarvuti baasil.

6. Kokkuvõtteks

Esmased ülesanded lokaalsete, CD-ROM- ja kaugandmebaaside ühiskasutuse loomiseks on järgmised:

- luua andmebaaside koondkataloog (ABKK), mis annab piisavalt informatsiooni lõppkasutajale ja võimaldab koordineerida andmebaaside soetamist ning genereerimist;
- viia lokaalsete andmebaaside struktuur vastavusse standarditega ja konverteerida olemasolevad andmed nõutavasse vormingusse;
- uurida kasutajaliidese sisulise ühtlustamise võimalusi;
- viia läbi tasuvusuuringud, selgitamaks optimaalset vahetorda andmebaaside soetamise ja kaugotsingu vahel ning CD-ROM võrgukasutuse ja mõelduka nimetuste dubleerimise vahel;
- töötada välja andmebaaside genereerimis- ja soetamisprogramm.

TÄIELIK JUURDEPÄÄS RAAMATUKOGU INFORESSURSSIDELE VÕRGUSÜSTEEMIDE KAUDU: PROBLEEMID, SUUNAD JA PROJEKTI NÄIDISED

Martin D. Halbert
Rice'i Ülikooli Raamatukogu (USA)

Arvutisüsteemide kujundamise protsess raamatukogude jaoks kulgeb väga keeruliselt. Raamatukogudes on palju infosüsteeme ja andmebaase, mida inimestel oma küsimustele vastust otsides võib vaja minna. Näiteks on seal olemas elektroonilised kataloogid, ajakirjaartiklite temaatilised andmebaasid CD-ROM'idel, hüpermeedia rakendused. Selliseid süsteeme saab kõige paremini kasutada ühte võrku lülitatud erineva struktuuriga arvutites. Enamiku inimeste jaoks on võrgusüsteemid kõige levinum ja lihtsam informatsiooni saamise viis.

Raamatukogu kasutajatele on võrgusüsteemid samuti kasulikuks osutunud, kuigi tavaliselt nende rakendamisega kaasnevad keerulised tehnilised tingimused ja protseduurid. Inimestel peab tänapäeval jätkuma palju kannatust ja aega, kui nad tahavad saada erinevates teadusraamatukogudes rakendatud võrgusüsteemide kogenud kasutajateks. Automatiseerimisega tegelevate raamatukogutöötajate ülesandeks olekski teha need arvukad süsteemid lihtsamini käsitsetavateks — "kasutajasõbralikuks", vähendades seega raamatukogu kasutajate ajakulu ja ponnistusi arvutivõrgu kaudu kättesaadavate infosüsteemide kasutamisel.

"Kasutajasõbralike" süsteemide kujundamise probleemid

Kaasaegsetel infosüsteemidel on palju spetsiifilisi nõudeid, mis puutub riist- ja tarkvara kasutamisse. Nende süsteemide käsitsemise hõlbustamiseks peab juurdepääs arvutisüsteemidele olema nii integreeritud kui võimalik. Võrgus olevatele raamatukogusüsteemidele juurdepääsu integreerimine tähendab:

- 1) raamatukogu külastajate arvutikasutamise vajaduse kindlaksmääramist,
- 2) süsteemi käivitamiseks ja selle tööks ettevalmistamiseks vajalike operatsioonide arvu vähendamist,
- 3) võrgus olevate töökohtade arvu suurendamist,
- 4) süsteemi töö ning mahukuse tagamist vajalikul määral.

Tegelikult on kõik need ülesanded üpris keerulised, ehkki erinevatel põhjustel. Raamatukogu külastajate arvutikasutamise vajaduse kindlaksmääramine on raske seetõttu, et enamikul nendest on väike või hoopis puudulik ettekujutus, mis võimalused on arvuti kasutamiseks raamatukogus. Seepärast tuleb

raamatukoguhoidjal hoolikalt uurida olemasolevate toodete häid ja halbu omadusi, et otsustada kõige efektiivsema kasuks. Juurdepääsu lihtsustamine võrgus olevatele süsteemidele on päris raske ettevõtmine, kuna see mõjutab süsteemide vaheliste seoste väljaarendamist, mis on tehniliselt väga keerukad. Võrgus olevate töökohtade arvu suurendamine on komplitseeritud uute arvutisüsteemide kõrge hinna. Süsteemi rakendamise kiiruse tagamine osutub omakorda keeruliseks, kuna eeldab süsteemi katsetamist kõigis erineva konfiguratsiooniga arvuteis ning varjatud vigade avastamist, mida võib alati ette tulla, kui soovitakse erinevate arvutitoodete koostööd.

Vaatamata raskustele, peab süsteemi integreerimisprotsessi siiski läbi viima. Raamatukogud, kus lugejateenindus ja tehnikaala töötajad on teinud pingutusi süsteemide efektiivseks integreerimiseks, on saanud endale väga tõhusad vahendid informatsioonile juurdepääsuks ja väljastamiseks. Raamatukogude kui endiste trükitud informatsiooni staatiliste kollektsioonide muutmine informatsiooniotsingu dünaamilisteks keskusteks on tänapäeval väljakutseks kõigile raamatukogudele.

Süsteemi integreerimise suunad Ameerika Ühendriikides

Ameerika Ühendriikides on mitu arengusuunda, mis iseloomustavad raamatukogusüsteemide integreerimist:

- 1) standardiseeritud võrguprotokollide (TCP/IP ja Netware IPX) laialdane kasutamine,
- 2) standardiseeritud arvutiplatvormide (MS-DOS operatsioonisüsteemi kasutavad personaalarvutid ja UNIX'i operatsioonisüsteemi kasutavad serverid) hinna ja kiiruse vahekorra pidev parandamine,
- 3) üldine tarkvaratehnoloogia jätkuv täiustamine, parandamaks informatsioonile juurdepääsu (näiteks graafiline kasutajaliides),
- 4) süsteemide integreerimise ja uuendamise kogemuste kogumine ja levitamine automatiseerimisega tegelevate töötajate poolt suuremates teadusraamatukogudes. Need suunad on olnud viimase kümne aasta jooksul määravad ning kujundanud tuleviku raamatukogus kasutamiseks mõeldud süsteeme ja projekte.

Võrguprotokollid, nii kaug- (WAN-TCP/IP) kui kohalike võrkude omad (LAN-Netware IPX), võimaldavad info saamiseks ühendada kaugel vahemaa tõttu eraldatud ja erineva struktuuriga süsteeme. Ilma võrguprotokollideta oleksid raamatukogud (ja teised uurimiskeskused) suutelised looma vaid isoleeritud süsteeme ning andmete levitamiseks tuleks neid kopeerida. Arvutivõrk võimaldab informatsiooni nii koguda, et vajaduse korral on sellele lihtne juurde pääseda. Sellise võrgu kasutamine, mis võimaldab andmetele juurdepääsu kõikjal, avaldab mõju ka informatsiooni korrastamise ja kasutamise viisidele. Selliste kesksete ja dünaamiliste andmebaaside loomine, millele juurdepääs ei piirdu ainult raamatukogu või ülikooli territooriumiga, vaid hõlmab kogu maailma, pole kunagi varem võimalik olnud. Trükitud informatsioon on suurepärase vahend, jäädvustamaks ja edastamaks suhteliselt staatilist ja muutumatut

infot, ent uurimistöö jaoks on üks paljudest kõige otstarbekamatest infotüüpidest meta-informatsioon (informatsioon informatsiooni kohta), mis väga kiiresti muutub. Üheks näiteks kesksest ja võrgu kaudu kaugetele piirkondadele dünaamiliselt edastatavast andmebaasist on "Current Contents", igakuine sisukorratabelite loetelu suure hulga teadusalasid hõlmavate ajakirjade kohta. Lähitulevikus muutuvad andmebaasid veel enam kasutatavamaks ja ajakohasemaks. Juurdepääs olemasolevatele andmebaasidele jääb veel mõnda aega suhteliselt kulukaks ja tehniliselt keerukaks, kuid siiski saab raamatukogude osa võrguinformatsiooni juurdepääsu vahendava ja koordineeriva organisatsioonina tulevikus isegi suurem olema.

Pidev arvuti hinna ja kiiruse vahekorra reguleerimine viimase kümne aasta jooksul on teinud võimalikuks revolutsiooni individuaalsetes infootsingu võimalustes. Kuna personaalarvutid oma töömahus pole nii kaugele arenenud, on laialdane juurdepääs süsteemidele veel alles unistus. Praegu on jõutud nii kaugele, et paljudel raamatukogudel on võimalik muretseda endale suuremas koguses Intel 80486 protsessoril baseeruvaid personaalarvuteid, mille töömahukus ei jää maha viimaste kümnendite suurima ja kallima arvuti omast. See suund jätkub silmnähtavalt, võimaldades raamatukogudel lähitulevikus osta veel võimsamaid uute võimalustega arvuteid, mis on eriti orienteeritud piltide ja helide andmebaaside loomisele, aga ka tavalise teksti käsitlemisele.

Paremate arvutite leiutamise ja hakatud kasutusele võtmise ka keerukamaid kasutajaliideseid. Graafilised kasutajaliidesed, nagu MS Windows, X-Windows ja "Macintosh desktop" on saanud meile igapäevaseks, kusjuures aga viisteist aastat tagasi olid nad kasutusel vaid uurimistööga seotud süsteemides. Graafilised ja menüüdel baseeruvad kasutajaliidesed võimaldavad muuta raamatukogu kasutaja ja arvuti koostöö harmoonilisemaks ja palju lihtsamaks. Kui kasutaja saab aktiveerida andmebaasi, valides ühe klahvilöögiga sobiva rea menüüst — mitte pikkade keeruliste käskluste väljatrükkimisega —, siis on kasutajal võimalik rohkem tähelepanu pöörata andmebaasi töövahendina kasutamise protsessile, mitte tarkvara käivitamise püüdele.

Lõpuks, kõige tähtsam raamatukogu automatiseerimist mõjutav suund lähiminevikust on tutvustada tulemusrikaste raamatukogusüsteemide integreerimise projekte suuremates teadusraamatukogudes. Nende projektide teostamise ajal saadud õppetundidest on räägitud raamatukogundusealases kirjanduses ja neid projekte on püütud järele teha. Mõningate kõige võimsamate projektide näidistega oleks kasulik tutvuda.

ÜLEVAADE TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU AUTOMATISEERITUD SÜSTEEMI HETKESEISUST

Ingrid Saare
TÜ Raamatukogu

Pisut **ajaloost**. 1993. a. kevadel jõudis Tartu Ülikooli Raamatukokku arvuti Sun SparcStation 2, sama aasta sügisel andmebaasisüsteem Informix. Mõlemad osteti Rootsi kuninga Karl Gustavi kingitud raha eest.

Andmetöötlusosakond oli juba varem uurinud info ja infokandjate liikumist raamatukogus. Nüüd kutsusime appi ka Tartu Ülikooli matemaatikateaduskonna tudengid, kes abistasid osakondadesse saabuva ja seal tekkiva info, selle kasutajaskonna ning edasise liikumistee väljaselgitamisel ja dokumenteerimisel. Kogutud andmete põhjal koostas projekti elektronkataloogi loomiseks Margus Oja. Projekt valmis 1994. a. kevadtalvel.

Sügiseks olid valmis moodulid raamatu andmete sisestamiseks, tesauruse haldamiseks ja raamatukogudevahelise laenutuse arvestuseks.

Alates novembri keskpaigast hakati sisestama arvutisse andmeid 1994. a. ilmunud ladina tähestikuga raamatute kohta. Loodame, et alates 1995. a. algusest saame hakata arvuti abil registreerima kõiki ladina tähestikuga raamatuid, mis raamatukokku jõuavad.

Praegu koosneb automatiseeritud töötlusprotsess järgmistest osadest. Komplekteerimisosakonna arvestussektoris tekitatakse raamatu kohta lühikirje (kui see on dublett, otsitakse üles juba olemasolev kirje) ning registreeritakse eksemplari andmed (inventarinumber, hind jne.). Komplekteerimisosakonnas trükitakse välja ka inventariraamat.

Kataloogimisosakonnas täiendatakse kirje korrektseks, lisatakse võtmesõnad ja pannakse igale eksemplarile kohaviit. Liigitussektoris lisatakse kirjele UDK-indeksid ning märksõnad. Kataloogimisosakonnas trükitakse välja ka kataloogikaardid.

Edasised plaanid. Järgmiseks programmeerimisülesandeks on mooduli loomine perioodika registreerimiseks. Täiustama peame ka oma otsingusüsteemi lugeja

jaoks. Lähemal ajal on vajalik veel statistikablokk komplekteerimisosakonnale. Edaspidi on kavas luua programmid lugejate andmebaasi kordaseadmiseks.

Loomulikult on kiiremas korras kavas projekteerida arvutivõrk ka nendesse osakondadesse, kus see veel puudub.

Eeltööd käivad ka meie raamatukogu tutvustavate materjalide INTERNETi kaudu kättesaadavaks muutmiseks hüpertextisüsteemi WWW kaudu.

ELEKTRONKATALOOG — KAS SEE ON IMELIHTNE?

Margus Oja

Ettekande eesmärgiks on anda ülevaade erinevatest võimalustest elektronkataloogi ülesseadmiseks. Konkreetselt kõnelen järgmistel teemadel:

- Laialt levinud üldotstarbelise andmetöötlustarkvara pakutavatest võimalustest.
Andmed paigutatakse andmebaasides tabelitesse. Tabel koosneb andmeväljadest (veergudest) ja kirjetest (ridadest). Iga tabeli igal kirjel on sama struktuur, s.t. et väljade loetelu on kõigil ridadel ühesugune. Iga andmevälja iseloomustavad üldiselt järgmised andmed — tüüp ja pikkus. Enamik andmebaasisüsteeme nõuab, et igal väljal oleks kindel pikkus. See tähendab, et olenemata tegelikust andmete hulgast vajab iga kirje täpselt ühepalju kettaruumi. Keerulisema struktuuriga andmete töötlemisel on võimalik erinevaid tabeleid kindla tunnuse alusel omavahel siduda.
- Bibliokirjete erinõuded elektronkataloogi koostamiseks kasutatavale tarkvarale.
Bibliokirje struktuur ei ole rangelt ühesugune. Kirje elemente võib olla igas kirjes erineval hulgal. Samuti on bibliokirje elementide pikkus äärmiselt varieeruv. Seega peab elektronkataloogi koostamiseks kasutatav tarkvara võimaldama ideaalsel juhul:
 - kirje väljade loetelu vaba valikut iga kirje korral;
 - korduvaid andmevälju;
 - muutuva pikkusega välju.

Nendest nõuetest võib kõrvale kalduda ainult juhul, kui eesmärgiks ei ole peensusteni korrektne elektronkataloog. Tihtipeale tehakse järgmised lihtsustused:

 - valitakse välja kindlad kirje elemendid, mis elektronkataloogis salvestatakse;
 - valitakse välja korduda võivad kirje elemendid ja mõnikord määratakse ka korduvuste arv;
 - määratakse kindlaks nende maksimaalne lubatud pikkus.
- Spetsiaalne raamatukogutarkvara. Erinevused bibliograafiliste nimekirjade koostamiseks mõeldud tarkvara ja integreeritud süsteemide vahel.
Erinevus seisneb selles, et spetsiaalselt bibliograafiliste nimekirjade (loe: elektronkataloogide) koostamiseks välja töötatud tarkvara võimaldab koostada elektronkatalooge ja teostada neis otsinguid, kuid integreeritud raamatukogu tarkvara võimaldab veel lisaks:
 - lugejate andmebaasi koostamist;
 - laenutuste registreerimist;
 - tellimuste vormistamist;
 - laenusoovide järjekorra pidamist;
 - inventuurilehtede ja statistiliste aruannete koostamist.

Tänapäevased integreeritud süsteemid võimaldavad enamasti ka kindlas vahetusformaadis (MARC, CCF) kirjade väljastamist ja sisestamist.

- Bibliograafiliste vahetusformaatide olemus ja vajadus.

Bibliograafiline vahetusformaat on välja mõeldud selleks, et ühes süsteemis kasutatavaid bibliokirjeid oleks võimalik üle kanda ilma täiendava töökuluta suvalisse teise süsteemi. Elektronkataloogi sisemine struktuur ei pea olema vahetusformaadiga identne, oluline on, et süsteem oleks võimeline konverteerima bibliokirjeid oma sisemisest struktuurist vahetusformaati ja vastupidi.

Vahetusformaadi struktuur tuleneb otseselt bibliokirje struktuurist:

- iga kirje element (loe: andmeväli) asub kodeeritud väljade alamväljades;
- kirje sisaldab ainult neid elemente, mis on olulised antud trükise kirjeldamiseks;
- iga kirje element võtab täpselt nii palju ruumi, kui on temas andmeid.

KATALOOGID — KONSULTANT — LUGEJAD

Ljudmila Dubjeva
Tartu Ülikooli Raamatukogu

Probleemi "kataloogid — konsultant — lugeja" uurimise alustamine sai võimalikuks seoses 80-ndatel aastatel Tartu Ülikooli Raamatukogus läbi viidud lugejauuringuga. 1987. a. aprillis ja novembris — mõlemal korral ühe nädala jooksul samaaegselt muudiski teeninduspunktides andmete kogumisega — fikseeriti ka kataloogikonsultandi poole pöörduvate lugejate piletinumbrid, konsultandile esitatud küsimused ja hoidla dispetšeri poolt tagastatud soovisedelid. (1987. a. novembris fikseeriti uuringunädalal ka kõik lugejate poolt esitatud soovisedelid, s. t. arvutisse sisestati nende lugejapiletite numbrid.) Seoses lugejauuringuga olid kõikide lugejapiletite numbrid sisestatud ülikooli suurde arvutisse. Lugejapileti numbri järgi oli võimalik välja selgitada (ja hiljem analüüsida) seda lugejate kontingenti, kes kasutas katalooge, ja kes, otsides kataloogidest kirjandust, vajas konsultandi abi. Uuringuga tulid selgesti välja probleemid, millega konsultant töö käigus pidi tegelema, ja hiljem võis hakata suuremat tähelepanu pöörama nende lahendamisele. Uuringutulemused kanti ette TÜR V erialapäeval 28. okt. 1987. a. ettekandes "Üliõpilased kataloogi kasutajatena" ja TÜR VI erialapäeval 30. nov. 1988. a. ettekandes "Tartu Ülikooli raamatukogu kataloogid ja lugeja konsultandi pilgu läbi".

11.04. – 17.04.1994. a., s. t. ühe nädala jooksul registreerisid valvekonsultandid kõik lugejad, kes pöördusid abi saamiseks nende poole: kirja pandi lugejapileti number ja esitatud küsimus, samuti registreeriti kõik hoidla dispetšeri poolt tagastatud soovisedelid. Teadusabonemendi kartoteegist saadi andmed lugejate kohta. Andmed sisestati arvutisse, analüüsiks kasutati *Statgraf* i.

Töö eesmärgiks oli uurida kataloogikonsultandi poole pöörduvate lugejate kontingenti. Tahtsime kindlaks teha muutusi lugejate kontingendis ja konsultatsioonide iseloomus, mida võis eeldada seoses ülikoolihariduse reformimisega ja üleminekuga ainesüsteemile. Selle uuringu tulemusi on võimalik arvestada arvutikataloogi väljaarendamisel. Kuna andmete töötlemissüsteemid 1987-ndal ja 1994-ndal aastal erinesid, siis ei ole kõik statistilised andmed lausa kõrvutatavad — situatsiooni muutumise üldhinnangut on aga võimalik anda.

Ettekanne põhineb kogutud andmete statistilisel analüüsil, aluseks andmed lugeja kohta ja lugeja küsimus.

Selgus, et üsna tihti ei piirdunud lugeja mitte ühe küsimusega, vaid konsultandi ja lugeja vahel tekkis probleemi täpsustamisel ja lahendamisel vestlus, mille käigus konsultant pidi vastama mitmele küsimusele. Konsultantide poolt registreeritud küsimuste arv oli 306. Võrdluseks: 1987. a. aprillis oli see 244, 1987. a. novembris — 204. Juba nende arvude võrdlemine näitab kataloogikonsultandi

töökoormuse tunduvalt kasvu. 81,4 % küsimustest lahendas konsultant otsekontaktis lugejaga. 18,6 % küsimustest tekkis puudulikult täidetud soovisedelite tõttu (1987. a. nov. — 26 %). Võrreldes 1987-nda aastaga on see vähenenud. Praegu moodustavad konsultandi koormusest suurema osa suulised vastused lugejate otsestele küsimustele. Tagastatud soovisedelite arvu vähenemist võib aga seletada sellega, et raamatukogus on täiustatud kataloogisüsteemi, kirjet jne.

306 küsimust jagunes nädalapäevade kaupa järgmiselt: esmaspäeval 22,9 %, teisipäeval 20,9 %, kolmapäeval 20,3 %, neljapäeval 15,0 %, reedel 11,4 %, laupäeval 5,9 %, pühapäeval 3,6 %. See langeb üldjoontes kokku ka 1987. a. täheldatud dünaamikaga — kõige suurem ja enam-vähem võrdne on konsultandi koormus nädala esimesel kolmel päeval (üle 2/3 küsimustest), nädala lõpu poole aga langeb järsult.

57,2 % neist, kes vajasisid konsultatsiooni, olid üliõpilased, õppejõud, doktorandid–magistrandid, 16 % moodustasid kooliõpilased, 5,6 % lugejad põllumajandusülikoolist ja 21,2 % muud lugejad. Võrdluseks võib öelda, et 1987. a. novembris moodustasid lugejad ülikoolist üle 70 %, kooliõpilased aga 3 %. Väljastpoolt ülikooli lugejate arvu kasv teeb aga konsultandi töö tunduvalt keerulisemaks, kuna enamik neist ei ole saanud bibliograafilist ettevalmistust (õppust) — või on saanud seda minimaalselt.

Teaduskondade kaupa jagunes analüüsiv andmemassiiv järgmiselt:

filosoofia- 41,6 %	füüsika-keemia- 4,7 %
majandus- 15,4 %	matemaatika- 3,4 %
arsti- 12,8 %	kehakultuuri- 3,4 %
bioloogia-geograafia- 8,7 %	sotsiaal- 2 %
õigus- 7,4 %	usu- 0,7 %

On selge, et ülikooli muutunud struktuur ei võimalda täpselt võrrelda 1994. a. ja varasema uuringu andmeid.

Konsultatsiooni vajavate üliõpilaste arv kursuste kaupa jagunes järgmiselt: esimese kursuse üliõpilased 24 %, teise – 20 %, kolmanda – 22,7 %, neljanda – 17,3 %, viienda – 14,7 %, kuuenda – 1,3 %.

Varasematel uuringutel ei analüüsitud kataloogikonsultandile esitatud küsimuste iseloomu. Seekord katsusime seda teha, jagades need "Teadiste arvestamise juhendi" järgi: bibliograafia-, fakti-, leidumus-, teema-, ja meetodikateadised.

Kõige suurema osa konsultandi poolt antud teadistest moodustavad teemateadised – 30,1 %. Enamik neist antakse süstemaatilise ja märksõnakataloogi järgi, mis rõhutab nimetatute osatähtsust lugejate infootsingus. Teemateadiste suure osatähtsuse määrab kindlasti üleminek ainesüsteemile ja üliõpilaste iseseisva töö osakaalu tõus. See tähendab, et konsultandid peavad olema võimelised andma konsultatsioone kõikidel erialadel ja kaasaegse teaduse tasemele vastavalt. Suurenenud on raamatukogu vastutus nii kirjanduse komplekteerimisel kui ka kataloogide redigeerimisel — uued suunad vajavad kiiret kajastamist. Arvutikataloog oma märksõnaloendiga ja loodava tesaurusega võimaldab viimast probleemi operatiivselt lahendada.

Suuruselt järgmisel kohal on bibliograafiateadised – 23,9 %. Nimetatud juhendi järgi kuulub nende hulka ka kirje täpsustamine, mida konsultanditöös esineb väga tihti, eriti hoidladispetšeri poolt tagastatud soovisedelite puhul.

Kolmandal kohal 23,2 %-ga on leidumusteadised: lugeja aitamine konkreetse raamatu leidmisel, mille kohta tal on bibliograafilisi andmeid piisavalt, kuid ta ei oska seda tähestikkataloogist leida.

22,5 % konsultandi vastustest moodustasid meetodikateadised. Need ei puuduta alati ainult katalooge, vaid tervet raamatukogu, näit. tuleb lugejatele selgitada õppe- ja teaduskirjanduse kogu vahet ja nendest tellimise korda jne.

Faktiteadiste osatähtsus kataloogikonsultandi töös oli kaduvalt väike – 0,3 % — ja seda kinnitab ka pikajaline konsultanditöö kogemus.

Konsultandile esitatud küsimuste liikide analüüs nädalapäevade kaupa näitab, et nädala lõpuks langeb koos küsimuste arvuga ka nende mitmekesisuse aste. Seevastu nädalavahetusel võivad mõned küsimused olla väga keerulised ja aeganõudvad — need on enamasti mittestandardised küsimused lugejatelt väljastpoolt ülikooli.

Kui jälgida küsimuste eri liikide osakaalu üliõpilaste puhul, siis nähtub, et erialati erinevad konsultandile esitatud küsimuste liigid suurel määral. Sotsiaalteaduskonnas jagunevad teadised võrdselt bibliograafia-, leidumus- ja meetodikateadiste vahel, zooloogiaosakonnas on *fifty-fifty* leidumus- ja teemateadised, matemaatikateaduskonnas on aga 100 % teemateadiseid. Need on väga huvitavad andmed, aga kuna puudub võrdlev materjal eelmistest uuringutest, siis ei oleks õige teha neist kaugeleulatuvaid järeldusi, seda enam, et iga teaduskond/osakond üksikult on ju antud andmemassiivis esindatud suhteliselt väiksearvulise lugejate hulgaga. Aasta jooksul teadiste liikide vahet võib muutuda, olenevalt sellest, kas valmistatakse eksamiks — siis domineerivad leidumus- ja meetodikateadised —, või kirjutatakse kursuse-, diplomi- või magistritööd — siis on enamasti tegemist bibliograafia- ja teemateadistega. Üleminek ainesüsteemile peaks teadiste liike aastaringelt küll ühtlasemalt jaotama.

Kokkuvõtteks tuleb öelda, et võrreldes 1987. aastaga, on konsultandi töö muutunud tunduvalt:

- on märgata kvantitatiivset muutust — selgus töö mahu tunduv kasv ;
- täheldatavad on ka kvalitatiivsed muutused töös: ainesüsteemile üleminek ülikoolis, õppeainete mitmekesisustumine, üliõpilaste iseseisva töö osakaalu suurenemine, aga ka väljastpoolt ülikooli lugejate arvu suurenemine on muutnud kataloogikonsultandi töö keerulisemaks, vastutusrikkamaks, pingelisemaks ;

- üliõpilastele antud teadiste analüüs, ja eriti leidumus- ja bibliograafiateadiste suur osakaal nende hulgas, näitab, et oluline oleks bibliograafia kui õppeaine lülitamine ülikooli ainesüsteemi.

INFO KÄTTESAADAVUSEST TULEVIKUS. KATALOOGIMISE AUTOMATISEERIMISEST JA KAARTKATALOOGIDE KONVERSIONIST ARVUTIKATALOOGIKS

Elsa Loorits
Tartu Ülikooli Raamatukogu

Ettekanne püüab anda ülevaate kataloogimise automatiseerimise alustamisest Tartu Ülikooli Raamatukogus kataloogijate pilgu läbi.

Kataloogimise automatiseerimise eesmärgiks on kokku hoida tööjõudu ja infootsinguteks kuluvat aega ning see on üks osa raamatukogu komplekssest automatiseerimisest üleminekul integreeritud süsteemile. Kuna süsteemi tuumaks on arvutikataloog, siis tavaliselt selle koostamisest alustataksegi.

Ülikooli raamatukogu alustas 1994. a. novembris pikka kataloogimise automatiseerimise teed, mis peaks viima täielikult automatiseeritud kataloogimiseni (inimese vahetu osavõtuta) alles 21. sajandil.

Eeltöid üleminekuks arvutikataloogimisele alustasime kataloogimisosakonnas alles möödunud aasta veebruaris. Alustasime **standardiseerimisest**, mis on automatiseerimise aluseks ja tagab tulevikus erinevate süsteemide ühildatavuse.

1. Kirje koostamisel hakkasime kasutama uut rahvusvahelist standardit (ISBD 1987).
2. Pärast seda, kui Eestis otsustati valida bibliokirjete baasvahetusformaadiks FINMARC, tõlkisime selle ka eesti keelde (M. Onga, E. Ilja).
3. Vastavalt "Eesti Vahetusformaadile" (s.o. lihtsustatud variant FINMARCist) koostasime arvutiandmebaasis kajastuva andmestiku raamatute kirjete sisestamiseks, mis oli abiks andmetöötlusosakonnale vastava sisestusprogrammi koostamisel.
4. Liigitajad koostöös teiste teadusraamatukogude liigitajatega asusid tõlkima uusi ingliskeelseid UDK tabeleid.

5. Osakonda seati üles 3 terminaali, et alustada kataloogijate arvutikoolitust.

Tänu andmetöötlusosakonna innukatele töötajatele valmis selle aasta kevadel raamatute kirjete **sisestusprogramm**. Ligi pool aastat kestis programmi katsetamine ja täiendamine.

Selle aasta novembris alustasime saabuvate raamatute (ladina tähestikus, ilmunud 1994. a.) **kataloogimist arvuti abil** (*original cataloguing*).

Arvutikataloogimine tõi tõsiselt muutusi **liigitajatele**, kes peavad kirjanduse märksõnastama ja samal ajal koostama ka eesti- ja ingliskeelse tesauruse ning liigitama uute ingliskeelsete UDK tabelite järgi.

Vähem muutusi tõi arvutikataloogimine **kataloogijatele**. Kirje koostamisel kasutatakse kirjanduse arvelevõtmiseks komplekteerijate poolt koostatud lühikirjet. Kataloogija ülesandeks on täiendada kirjealasisid, lisada ilmunismaa ja -keele koodid, täiendkirjete pealdised koos rollikoodidega ja võtmesõnad. Kataloogija sisestab ka raamatu alalise ja ajutise kohaviida ning seejärel trüüb välja kataloogikaardi. Kataloogijate arvates on kirje sisestusprogramm õnnestunud. Arvutikirjet on lihtne koostada. Kirje valmib suhteliselt kiiresti, sest kataloogija peab täitma ainult 8 ekraanilehekülge, kus on antud meile kui teadusraamatukogule kohustuslike kirjeelementide nimetused eesti keeles. Vastavalt vajadusele programmi täiustatakse.

Arvutikataloogimine tõi kaasa muutusi ka töökorralduses.

Kataloogimise automatiseerimise järgmise etapi planeerimisel peame otsustama:

- 1) missuguseid dokumente hakata järgmisena arvutisse sisestama,
- 2) kuidas bibliograafilised andmebaasid peaksid olema seotud arvutikataloogiga,
- 3) missuguseid kaartkatalooge ja millises järjekorras hakata arvutisse sisestama,
- 4) kuidas oleks võimalik kujundada ülikooli raamatukogu arvutikataloogist ülikooli kõikide allüksuste raamatuvara koondkataloog.

Lugeja vajadusi silmas pidades on kataloogimisosakonnal esmajärjekorras plaanis hakata arvutikataloogi täiendama ringluses olnud ja lugejate poolt tagastatud kirjandusega (ilmunud 1945–1994). See näitaks ühtlasi raamatute komplekteerimise vajakajäämisi ja tagastatud kirjanduse überinventeerimine võimaldab teha fondis ka inventuuri. Kuna kogu sisestatav kirjandus vajab märksõnastamist, kirje ja UDK indeksite korrigeerimist, siis tuleb hästi läbi mõelda, missugune kaartkataloogide töötlemise tehnoloogia oleks kõige otstarbekam ja ökonoomsem, et luua retrospektiivset andmebaasi.

Kataloogijate töö lihtsustamiseks ja kiirendamiseks kasutatakse maailmapraktikas juba ammu kataloogimiskeskuste poolt koostatud kirjeid, kandes neid teistest süsteemidest üle kohalikku andmebaasi (*copy cataloguing*). Kooskõlas Eesti raamatukogude automatiseerimise põhimõtetega hakkab ka ülikooli raamatukogu täitma **arvutikataloogimiskeskuse** ülesandeid (vastavalt oma profiilile).

Selleks et meie kataloogimiskeskuste töö hakkaks korralikult sujuma, peaksime (kataloogijate seisukohalt) eelkõige

- lõpule viima ingliskeelse UDK tõlkimise eesti keelde,
- looma ühtse eestikeelse tesauruse,
- andma välja ühtsed eestikeelsed kirjereeglid,
- töötama välja täiendkirjete ja võtmesõnade valiku printsiibid.

Kui tahame aga tulevikus integreeruda ühtsesse ülemaailmsesse süsteemi, siis peaksime juba praegu hakkama mõtlema ka autori- ja kollektiivnimede kasutusviisi ühtlustamisele rahvusvahelise standardi alusel.

Kindlasti ootab kataloogimiskeskusi ees rida keerulisi probleeme. Suures osas aitaks neid lahendada üks töökindel andmetöötlussüsteem, mille kasuks otsustaksid kõik raamatukogud.

Lugejauuringute põhjal võib väita, et ülikooli raamatukogu ajalooliselt väljakujunenud kataloogisüsteem on üsna keeruline ja infootsinguteks kulub palju aega, kuigi pidevalt on püütud süsteemi optimeerida, teatmestut täiustada. Ilmselt aasta või paari pärast saame pakuda lugejale juurdepääsuvõimaluse arvutikataloogile ja täitub lugejate unistus leida kogu vajalik kirjandus võimalikult kergesti ühest kataloogist. Meie koostatud korrektne täiskirje peaks olema eelduseks, et lugeja leiaks teda huvitava info võimalikult mitmete tunnuste järgi kiiresti ja ammendavalt.

Üleminek arvutikataloogile on sajandisündmus, kuid kataloogijaks jääb ikka vaid inimene oma subjektiivsete otsustustega. Niisiis ka arvutikataloogi kommunikatiivsus jääb sõltuma kataloogija bibliograafilistest teadmistest, ainevaldkonna tundmisest ja keeleoskusest.

LIIGITAMISE ERINEVUSI EESTI RAAMATUKOGUDES

Arda Kirsell

Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu

Seoses Eesti teadusraamatukogude arvutikoondkataloogi loomisega omandab senisest suurema tähtsuse kataloogimise ja liigitamise ühtsus eri raamatukogudes. Kui kataloogimisel on alternatiive suhteliselt vähem ja reglementeerituse aste standardite ning reeglistike abil küllalt kõrge, siis liigitamisel on olukord keerulisem: objekti, s.o. trükiste sisu erisuste on palju kordi suurem, liigitusmetoodika annab tavaliselt vaid üsna üldisi juhiseid. Ühtsuse saavutamise esmaseks eelduseks on sama liigitussüsteemi — UDK — kasutamine enamikus Eesti teadusraamatukogudes. Liigitusühtsuse tegeliku taseme väljaselgitamiseks uuriti ERÜ liigitamise ja märksõnastamise töögrupi eestvõttel eri raamatukogude liigitusotsuseid välisraamatute koondkataloogi alusel.

Valim hõlmas 595 nim., mis olid saanud raamatukogudesse* peamiselt 1993. a. I poolel. Valdav enamik neist leidis kahes raamatukogus (79,4%), 17,0% kolmes, 3,2% neljas ja 0,2% viies raamatukogus. INTERNET'i vahendusel koguti võrdlusandmeid seitsmest Soome teadusraamatukogust**.

Kogutud andmeid analüüsiti viiel tasandil: pealiigi, 2-kohalise, 3-kohalise, kogu indeksi ja n.-ö. liigiindeksi (indeks kuni määrajateni) tasandil. Täheldatud erinevused võis jaotada 4 rühma:

- 1) sisulised erinevused:
 - a) aspektierinevused — pealiigi tasand,
 - b) teadusala(liigi-)erinevused — 2-kohalise indeksi tasand,
 - c) spetsiifilisuserinevused — 3-kohalise ja liigiindeksi tasand,
- 2) sügavuserinevused,
- 3) struktuurierinevused,
- 4) indeksite arvu erinevused.

Tulemuste hindamisel kasutati võrdluseks ühe lähedase Soome uuringu andmeid***, kuid rea metoodikaerinevuste tõttu polnud need üheselt kõrvutatavad.

* RR, TAR, TÜR, TTÜR, vähemal määral TPÜR, EPMÜR, MR, TLK TO.

** Helsingi, Oulu, Joensuu, Jyväskylä ülikool, Tampere ja Lappeenranta Tehnikakõrgkool, Turu Kaubanduskõrgkool.

*** UDK MINTTU-tietokannoissa. — Tampere, 1989.

Täielikult kattuvad indeksid olid valimis 1/5-l nimetustest (Soomes 27%, kuid sealne valim oli emakeelne ja leidumus 4–5-s raamatukogus). Rohkem oli neid pealiikides 0, 9, 3, vähem pealiikides 7, 5, 6. Kõigi tasandite lõikes osutusid ühtsemaiks pealiigid 0, 8, 9, kõige enam hajali oli pealiik 2, milles ligi 100%-lise pealiigi ühtsuse tasandilt toimus järsk liigisisene langus.

Kõiki sisulise erinevuse juhte analüüsiti ning püüti leida liikidevahelisi seoseid. Eriti tähelepanelikult uuriti aspektierinevusi, s.o. suunamisi erinevaisse pealiikidesse. Pealiigi tasandi ühtsus oli küllalt kõrge — 89% (Soomes 70%). Üsnagi ootuspärane oli seos pealiikide 6 ja 3, 5 ja 6 vahel.

Sügavuserinevustest olid peamisteks määraja(te) puudumine ja erinev liigiindeksi pikkus. Indeksi keskmiseks pikkuseks valimis oli 4 kohta (liigiindeksis) ja 7 numbrit (koos määrajatega), näit. 681.3(038). Seega ei saa rääkida eriti sügavast liigitamisest (mõnel juhul on 4-kohaline indeks alles teadusala tasandiks). Otsingu seisukohalt on aga süvaliigitamine efektiivsem nii kaart- kui arvutikataloogis.

Liigitamise ühtsust mõjutavad 1) trükiste sisu, milles teema käsitus on sageli mitmeaspektne ja pole üheselt tõlgendatav, 2) liigitussüsteem, mis võimaldab alternatiivseid lahendusi, 3) liigitaja, s.o. tema oskus kokku viia trükise sisu liigitussüsteemiga. On selge, et liigitamine kui inimaju tegevus sisaldab alati subjektiivsust, mistõttu pole täielikult välistatavad ka erinevad liigitusotsused. Neid saab aga vähendada ja tasandada:

- 1) nn. autoriteetsusfailide abil iga tasandi andmebaasides,
- 2) kokkulepete ja metoodiliste ühisotsustega, nii on liigitamise ja märksõnastamise töögrupil kavas liigitajate ühisarutelud UDK liikide kaupa,
- 3) mitmeaspektse liigitamisega mitmese tõlgendusvõimaluse korral,
- 4) liigitajate täienduskoolitusega, mida aga tõsiselt raskendab liigitusmetoodika alase kirjanduse vähesus, õigemini puudumine.

Kataloogimiskeskustel on edaspidi oma roll vastavate erialade liigitusmetoodika süvendatud läbitöötamisel.

UDK EESTIKEELSE VERSIOONI LOOMISEST

Aili Normak

Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu

Infoühiskonda jõudmise eelduseks on korrastatud informatsiooni talletamine ja edastamine. Eesti raamatukogudes on alustatud rahvusvahelistele standarditele vastavate automatiseeritud andmebaaside loomist. Sellised andmebaasid peavad võimaldama otsingut ka dokumentide sisu järgi. Dokumentide sisu avamiseks kasutatakse peamiselt kahte moodust: liigitamist ja märksõnastamist.

Eesti teadusraamatukogudes ja riiklikes koondkataloogides kasutatakse liigitamisel **rahvusvahelist e. universaalset kümnendliigitust (UDK)**, mida valdab ja hoiab kaasaegsel tasemel UDK Konsortium (UDC Consortium). Senini puudub selle süsteemi eestikeelne väljaanne, raamatukogud on kasutanud vene-, inglisi-, saksa-, soomekeelseid liigitustabeleid. Raamatukogutöötajad on pidevalt olnud nn. kahekordse tõlkimise olukorras, kus liigitaja tõlgib esmalt võõrkeelse trükise teema mõttes oma emakeelde ja seejärel tabelite keelde.

Rahvaraamatukogud on kasutanud siiani spetsiaalselt nendele koostatud kümnendliigituse varianti, kuid tulevikus kavandavad nemadki üleminekut UDK-le.

28. juunil 1992 kogunes esmakordselt Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu liigitamise ja märksõnastamise töögrupp, kuhu tookord kuulus esindajaid 8 raamatukogust. Otsustati alustada UDK eestikeelse versiooni loomist. ERÜ büroo ja EV Kultuuri- ja Haridusministeeriumi raamatukogunõuniku kaasabil loodi kontaktid UDK Konsortiumiga. Tänu KHM-le õnnestus leida vajalikud summad ning osta konsortiumilt UDK masinloetav versioon — *UDC Master Reference File (MRF)* koos tõlkelitsentsiga. Vastavalt lepingu tingimustele peab UDK eestikeelne versioon valmima 1995. a. novembriks. Aluseks on võetud UDK tabelite keskmine rahvusvaheline väljaanne (Universal Decimal Classification. — International medium ed. — London, 1985–1988).

Tõlkimisel on osalenud 26 töötajat 10 raamatukogust. Erialakonsultantidena on tõlkeid läbi vaadanud spetsialistid Tartu Ülikoolist, Tallinna Tehnikaülikoolist, Tallinna Pedagoogikaülikoolist, Teaduste Akadeemiast jt. asutustest.

UDK eestikeelse väljaande trükki toimetamiseks on moodustatud toimetuskolleegium ning leitud toimetaja.

1994. a. novembri seisuga on keskmistest tabelitest eestikeelne variant valmis 40% ulatuses, tõlkimisel on 45% ning 15%-le pole veel leitud tõlkijat.

Tööd UDK tabelite eestikeelse versiooni loomisel võib esile tuua positiivse näitena Eesti raamatukogude koostööst, kus tähtsat osa etendab raamatukogutöötajate isiklik initsiatiiv ja hea tahe.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU BIBLIOGRAAFIATÖÖ MOTIIVID JA PROBLEEMID

Maare Kümnik, Anne Laumets
Tartu Ülikooli Raamatukogu

Bibliograafiatöö on oluline lõik teaduslikus suhtluses üksikisikute või institutsioonide vahel ning võimaldab raamatukogu kataloogide kõrval avardada informatsiooni. Ülikooli raamatukogul on kauaaegsed bibliograafiatöö traditsioonid. Aastail 1918–1940 tehtust ilmneb, et Tartu Ülikooli Raamatukogu oli bibliograafiatöö alal riiklikuks ja rahvusvaheliseks keskuseks Eestis.

Praegusel muudatuste ja uuenduste ajal on ülikooli raamatukogul täita mitmed funktsioonid, millest sõltub raamatukogu üldine areng ja millega on motiveeritud nii teatme- kui ka teadusbibliograafiatöö.

Kas püstitatud ülesanded on tagatud vastavasisulise, ülikooli ja lugejate rahulolu pälviva bibliograafiatööga?

1. Tartu Ülikooli Raamatukogu kui ülikooli raamatukogu.

Igati vajalik, lausa obligatoorne on ülikooli teemaga tegelemine. Kartoteek "Tartu Ülikool. Ajalugu. õppejõudude, teenistujate ja kasvandike biobibliograafia" (aastate 1632–1710, 1802–1994 → kohta), mida on koostatud ligi 45 aastat, ongi üks lahendusi sellele funktsioonile. Mahukas (u. 320 000 kaarti) bibliograafilist ja ka faktilist andmestikku pakkuv kartoteek on aluseks paljudele suulistele ja kirjalikele päringutele, lühinimestikele ning kahele pidevalt avaldatavale väljaannete sarjale:

- a) Tartu Riiklik Ülikool. ... a. ilmunud tööde bibliograafia. (A. 1989 Tartu Ülikool.)
- b) Tartu ülikool kirjasõnas.

Ülikooli-teemalisi huvitavaid bibliograafiaväljaandeid on ilmunud terve rida nii raamatukogu kui ka ülikooli allasutuste ja õppejõudude poolt koostatuid. (Vt. Lisa, nr. 1–9 ja 11–14.)

Teadusbibliograafia osakonna kartoteeki täiendavad käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas koostatavad ülikooli temaatikat avavad märksõnaloendid mitmesugustele käsikirjafondidele (T. Šahhovskaja). Ulatuslikud koostatavad andmestikud "Tartu ülikooli trükised Tartus ja Pärnus 1631–1710" (E. Jaanson), "Tartu raamat 1800–1850" (M. Rand, E. Jaanson) on tihedas seoses kartoteegiga.

Arvutiandmebaasi loomist on alustatud teemal "Tartu Ülikool. 1992. a. ilmunud tööde bibliograafia" (I. Grünfeldt), et edaspidi üle minna kogu ülikooliainet hõlmavale arvutiandmestikule.

Kõnesolev teema on väga lai, ammendamatu tegevusväli paljudeks aastateks ja paljudele bibliograafidele. Seni on lünklikult bibliografeeritud erinevad ajalooperioodid: 1632–1710, 1802–1917/18 ja 1919–1944, kuid samas on neil aastail ilmunud perioodikat bibliografeeritud teistes raamatukogudes (ERR, ETAR, Kirjandusmuuseum). Sama kehtib ka väliseestlaste kirjutatu ja avaldatu kohta.

Tartu Ülikooli juhtkonda rahuldaks operatiivne ülevaade ülikooli trükistest ja õppejõudude publikatsioonidest aastase intervalliga — 1992. a. kohta ilmuks 1993. a. jne., mida praegustes tingimustes tagada ei saa: puuduvad paljud trükised *de visu* kirjeldamiseks või usaldusväärsed andmed nende kohta ning kaasaegne arvutitehnika, osalt programmidki. Reaalne on kaheaastane intervall.

2. Tartu Ülikooli Raamatukogu kui emakeelse ülikooli raamatukogu ja osaliselt ka rahvusraamatukogu funktsioone täitev raamatukogu.

Ülikooli teema on oluline ka rahvusteaduste seisukohalt, mida emakeelne ülikool on kutsunud viljelema.

1991. aastal asutigi jätkama ajaloobibliograafia traditsioone. Kartoteek "Eesti ajaloo bibliograafia 1918–1944" edeneb hästi (u. 10 000 kaarti, K. Taal). Sellele tööle andis suuna ja innustuse professor Herbert Ligi.

Keeleteaduses on Tartu Ülikool olnud soome-ugri keelte õppimise ja uurimise keskuseks Eestis. Seepärast osaleb raamatukogu (M. Onga) rahvusvahelises ühisprojekti (koos ERR-ga) URBIS: uurali keeleteadus 1988–1992. Osavõtjaiks on veel Soome, Ungari ja Saksamaa. Arvutibaasis on u. 700 kirjet endisel N Liidu aladel ilmunust. Lõviosa aega kulub kontaktide loomisele ja ilmunu väljaselgitamisele. Andmestike valmimisel on võimalik vahetus ja üksteise baaside kasutamine vastavalt lepingutele.

Omaaegseks suurimaks saavutuseks rahvusbibliograafia alal on 4 köidet "Eesti raamatute üldnimestikku" (1924–1939).

Retrospektiivsele rahvusbibliograafiale on kaastööd tehtud pidevalt, kuid enamasti nende tööde piires, mis ülikooli raamatukogul endal kavas. (Vt. Lisa nr. 2 ja 3.) On kontrollitud trükiste leidumust TÜ Raamatukogus ja kirjet. Pikaajalisem (1986–1991) abitöö toimus Eesti Ajalooarhiivis Tartu tsensuurikomitee toimikute (1876–1917) ja muude materjalide läbivaatamisel ja kaartide kirjutamisel (u. 8 700 kaarti, millel kirje, tiraaz ja hind, saadeti Eesti TA Raamatukogusse; T. Kaalep, K. Keremäe, E. Lindström, L. Kilik). Nii on lugejate kätte jõudnud väärtuslikud köited "Eestikeelne raamat 1901–1917" 1–2. (Tln., 1993) ja "Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675–1940" (Tln., 1993).

Eesti suurte raamatukogude koostöö on loomulik, kuid mõnikord on tundunud, et töö juhendaja E. Annus oodanuks ülikooli raamatukogult enamat.

Rahvusbibliograafia suurimat haaret silmas pidades ja raamatukogude rikkusi esitades tuleb suurt tähelepanu omistada väljaspool oma maad ilmunule — *exterioricale*. Ülevaade sellest kergendab ja toetab oluliselt kultuuri ja vaimse elu arengusuundade uurimist. Seepärast on eriti tähtis töö *Esticaga* (*Estonicaga*), millel ülikooli raamatukogus on olnud oma traditsioonid. Aastaiks katkenud tööd alustati

hoogsalt 1992. a. alguses ning praeguseks on kartoteegina Estica: võõrkeelne kirjandus Eesti kohta alates 1945. aastast (u. 6 700 nim.; R. Michelson).

Esialgseks katseks saada ülevaadet pagulasajakirjandusest üldse ja selle olemasolust Eesti kolmes suures raamatukogus (ERR, ETAR, TÜR) koostati tallinlaste eestvõttel töövარიandina "Väliseestlaste perioodika nimestik" (1991). Ülikooli raamatukogus leiduva kontrollis ja lisas A. Laumets.

Analüütilise retrospektiivse rahvusbibliograafia alal koostööd teiste raamatukogudega ei ole olnud, kuigi sama eesmärgi kitsamas mõttes teenivad mitmed tööd, näitena kartoteegist "Tartu Ülikool" aastad 1918–1944 ja mõned väljaanded. (Vt. Lisa nr.1 ja 5.)

Aastate eest kavandati "Dörptsche Zeitung" ja "Das Inlandi" bibliografeerimist ülikooli teemast lähtuvalt. Käesoleva aasta alguses asutigi kõheldes "Dörptsche Zeitung" (1789–1875) juurde (R. Veski-oja) — seekord analüütilise retrospektiivse rahvusbibliograafia koostamise eesmärgil. Eestis ilmunud saksakeelse ajakirjanduse abil on võimalik aidata luua meie kultuuriloo jaoks vajalikku tausta. Tartu lehe läbitöötamisele asumine võeti hästi vastu Rahvusraamatukogus, kus bibliografeeritakse "Revalsche Zeitung" (1860–1940).

3. Tartu Ülikooli Raamatukogu kui Eesti suurim universaalne rikkalike varadega raamatukogu.

Väga tähtis on oma väärtuste tutvustamine üldsusele, ka Euroopa lugeja informeerimine ja kutsumine kohapeale. Sellega seondub võimalus arendada ja rakendada kaasaegset arvutitehnikat, et luua arvutikatalooge ja rahvusvahelist arvutisuhtlust ning ühisprojektides osalemist. Siit saaks välja arendada bibliograafilise suhtluse päring–teadis süsteemis.

Seni tehtust on ilmekaiks näiteiks väljaanded "Inkunaablid Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus" (Tln., 1982. O. Nagel) ja "Сводный каталог книг на иностранных языках изданных в России в XVIII веке. 1701–1800" (Leningrad, 1984–1986. V. Leek, P. Tiirmaa, R. Kask).

Välismaise kirjanduse kataloog 1944. aastani, mille ettevalmistamisega tegelevad rekataloogijad, arvutiandmestikuna võimaldaks ligipääsu suurele varandusele ja eri registrite abil ka väga mitmest aspektist.

Bibliograafilises mõttes on ju peaaegu peidetud varasemad trükised üldse, teaduste ja kultuuri-ajaloo-alased teosed, kuulus dissertatsioonide kogu, geograafilised kaardid, Bergmanni piiblite kogu jpm. Mõnestki nimetatud valdkonnast on raamatukogu teadustöö raames räägitud aegu tagasi, näit. atlase ja geograafiliste kaartide annoteeritud kataloog (end. töötaja E. Brik). Tegijat ootab ka aastail 1918–1940 Tartu Ülikoolis kaitsstud väitekirjade bibliograafia, mille käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas oleva esialgse käsikirja autor on E. Oissar.

Süsteemselt ja väga tulemusrikkalt on töötatud kunstikoguga, mida tõendab terve sari huvitavaid ja nägusaid trükikatalooge (vt. Lisa nr.10) ning arvutiandmebaas graafikakogu kohta. (T. Nurk, I. Kukk).

4. Teatmebibliograafiatöö.

Teatmeteendinduse esmane tegutsemismotiiv lähtub lugejast või uurijast: olgu õpilane, üliõpilane, õppejõud, teadur jne. Tartu Ülikoolist või mujalt Eestist, kuid ka üle terve maailma. Teatmetöö baseerub eelkõige oma raamatukogu teatmestul, kaasa arvatud ka moodsad arvutiandmebaasid infoosakonnas. Teatmebibliograafide töö edukuse aluseks on raamatukogu ja kõigi andmekogude väga hea tundmine.

Ülikooli raamatukogus on tekkinud kirjalikest teadistest, u. 280 teemast koosnev teatmearhiiv, mis avab raamatukogu varasid või edastab bibliograafilist teavet laiemalt mõne küsimuse kohta. Lugejate sagedaste päringute tõttu koostatakse mitut kartoteeki, näit.: Eesti Vabariigi seadused ja määrused, ajakirja "National Geographic" artiklid, Nobeli preemia laureaadid jt.

Probleemiks on kujunenud päringute vastamine Eesti trükise kohta, sest riiklikud bibliograafiad ilmuvad aeglaselt ja neis on suured lüngad (artiklite "kroonikad" puuduvad 1991. ja 1992. a. kohta, 1993. aastast on numbrid 1–3; raamatutest ei ole ülevaadet 1992. a. alates), artiklite kartoteeki raamatukogus aga ei ole. Sageli tuleb lugejaid suunata Tartu Linnaraamatukogu bibliograafia osakonda, kus vastav kartoteek on. Selline töö koordineerimine on toimunud teadlikult juba ammu ja on mõistlik, kuid lugeja ees jääb bibliograaf kimbatusse.

Võib-olla tuleks koostööd Linnaraamatukoguga laiendada, suurendades bibliografeeritavate väljaannete hulka ülikooli raamatukogus leiduva baasil ning omavahel ära jagada nimetused või ainevaldkonnad? Loomulikult nõuab see tihedamat tööalast kontakti ja head telefonisidet, arvutitest rääkimata.

Suur ja sisukas töö on olnud üliõpilastele raamatukoguõppuste või tundide korraldamine juba 1960-ndaist aastaist alates. Muudatusi tehakse nende vormis ja loomulikult sisuski, arvestades uusi informatsiooni saamise võimalusi.

5. Probleemid.

Igapäevases töös põrkutakse paljudele ammustele probleemidele: ülikooli raamatukogus puuduvate, kuid tööks vajalike väljaannete hankimine, perioodika lünklikud aastakäigud ja puuduvad või rikutud üksiknumbrid; kartoteekide korrashoid; materiaal-tehniline baas (alates pliiatsist-pastakast, paberist, kirjutusmasinast, telefonisidest, lõpetades kaasaegsete arvutite ja printeritega).

Lisandunud on uued võimalused ja küsimusedki: 1) raamatukogus olevate arvutiandmebaaside (näit. Current Contents) oskuslik kasutamine välismaal ilmunu kättesaamiseks; isikute ringi kindlaksmääramine, kelle kohta koguda andmeid; 2) kirjereeglite ühtlustamine erinevate raamatukogude vahel, analüütilise kirje lähendamine rahvusvahelistele soovitudele; venekeelsete kirjete edastamine arvutis; 3) märksõnastamine, tesauruse loomine; bibliograafiliste andmekogumite märksõnastike sulatamine

raamatukogu üldisesse märksõnastikku või eri niššide otsimine; 4) kas ja mil määral on võimalik bibliograafiatööd jagada valdkonniti või ainealati eri raamatukogude vahel, et vältida liigset dubleerimist ja saavutada suuremaid tulemusi? Kuidas korraldada vajaliku andmestiku kopeerimist ühe raamatukogu kartoteegist teise? 5) millal võiks tekkida normaalne arvutisuhtlus Eesti suuremate raamatukogude vahel bibliograafia vallas? Kas bibliograafid on selleks valmis, sest vajaliku andmestiku ja tarvilikud otsitunnused sisestavad arvutisse nemad?

Tartu Ülikooli Raamatukogus viljeldava bibliograafiatöö motiivid on mitmesugused, sõltudes raamatukogu ülesannetest ja varadest. Sageli ühtivad mitu eesmärki ühes bibliograafias, kataloogis või arvutiandmestikus. Kindlasti on käes aeg üle vaadata temaatika, võib-olla määrata prioriteedid, kindlustada iga teema tegijate ja hea, otstarbeka tehnikaga ning arendada aktiivsemat koostööd esmajoonel Eesti raamatukogudega, et võimalikult konstruktiivselt ära kasutada kõikide bibliograafide tööalane ja vaimne potentsiaal.

Lisa.

Ülikooli raamatukogus koostatud bibliograafiaid:

1. Õpetatud Eesti Seltsi perioodiliste ja jätkväljaannete koondregistrid. Koost. H. Vares. Trt., 1977.
2. Tartu ülikooli perioodikaväljaanded 1802–1940. 1–2. Koost. L. Trikkant. Trt., 1983.
3. M. G. Grenziuse trüki- ja kirjastustoodang 1786–1818. Koost. E. Jaanson. Trt., 1985.
4. Материалы к библиографическому указателю мемуарной литературы о Тартуском университете. Сост. С. Исаков. Тарту 1989.
5. Tartu ülikooli toimetiste sisuregistrid 1893–1944. Koost. T. Kaalep, K. Keremäe. Trt., 1993.
- 6–8. Dissertatsioonide nimestikud: Tartu Riiklikus Ülikoolis 1946–1959 kaitsstud väitekirjad. /Koost. K. Noodla./ Trt., 1961. (1960. a. alates registreeritakse neid väljaandes "Tartu Riiklik Ülikool. a. ilmunud tööde bibliograafia".)
- Tartu ülikooli arstiteaduskonnas 1892–1917 kaitsstud väitekirjad. Koost. V. Leek. Trt., 1965.
- Tartu ülikoolis kaitsstud väitekirjad 1802–1918. Koost. E. Oissar. Trt., 1973.
9. TÜ teadlaste professorite personaalbibliograafiad (J. Aul, S. Issakov, K. Kirde, A. Paldrok, M. Bronštein, P. Pöld).
10. Saksa 18. sajandi graafika Tartu Ülikooli Raamatukogus. Kataloog. Koost. T. Nurk. Trt., 1993.

Ülikooli teistes allasutustes koostatud bibliograafiaid:

11. Tartu ülikooli teaduskonnasisehaiguste kateedri ja Tartu Toome sisehaigustekliiniku (Tartu ülikooli I sisehaigustekliiniku) tööde bibliograafia 1919–1943. Koost. K. Kõrge. Trt., 1983.
12. Professor Henrik Koppeli kirjatööde, Tartu Ülikooli otorinolarüngoloogia kateedri ning kõrva-ninakurgukliiniku teadustööde bibliograafia. Koost. A. Jents, S. Sibul. Trt., 1990.
13. Труды по семиотике 1964–1989. Сост. С. Г. Барсуков. Тарту 1990.
14. Tartu Ülikooli Närvikliiniku teadustööde bibliograafia 1921–1947. Koost. A. Lendre. Trt., 1992. (Hilisemate tööde puhul viidatakse saatesõnas TÜ bibliograafia-aastaraamatuile.)

Rahvusbibliograafia talituse roll ja perspektiivid

Janne Andresoo

Ettekande eesmärk : anda ülevaade erinevate riikide rahvusbibliograafia talituste tegevusest ja võrrelda seda Eesti hetkeseisuga ning pakkuda seeläbi ainet kaasamõtlemiseks

UNESCO määratlus:

Rahvusbibliograafia talitus on institutsioon, mis kuulub antud riigi raamatukogude süsteemi ning mis vastutab:

- autoriteetse bibliokirje koostamise eest igale antud maal ilmuvale uuele väljaandele vastavalt kehtivatele bibliokirje standarditele
- annab regulaarselt välja jooksvat rahvusbibliograafiat võimalikult lühikese hilinemisega.

UNESCO definitsioon , mis pärineb 1977.aastast , peegeldab nii reaalsust kui ka veel teostamata püüdlusi. Selleks , et teada saada , milleni on jõudnud rahvusbibliograafia talitused nüüd, ligi 20 aastat hiljem , viis Rahvusraamatukogude Direktori Konverents (Conference of Directors of National Libraries) läbi küsitluse 38 riigi rahvusbibliograafia talituse seas.

Nimetatud riigid esindavad kõiki maailmajaguseid ning erinevaid majanduslikke arengutasemeid ,näit. USA, Kanada, U.K., Saksamaa Soome, Eesti, Taani, Korea, Vietnam, Tšiili...

Vajadus viia läbi selline uurimus tõusis päevakorda IFLA UBCIM (Universal Bibliographic Control and International MARC) programmi raames toimunud seminaril 1990.aastal. Nimetatud programm seisab idee eest ,et igale väljaandele koostataks täielik kirje üks kord ning et kirje õigsuse eest vastutab see maa , kus väljaanne ilmus. UBCIM-programmi lõppeesmärgiks on seatud bibliograafilise info vahetamine rahvusvahelises ulatuses, mis saab võimalikuks tänu bibliokirje ühtsele vormile.

Rahvusvaheliste bibliokirje standardite koostamine moodustab ühe osa sellest IFLA ametlikust programmist.

Vaadeldes lähemalt eelpoolnimetatud küsitluse tulemusi ilmnes, et enamuse rahvusbibliograafia talituste töö baseerub vastava riigi seadusandlusele. Kolme riigi talitused arvasid, et seadusliku baasi loomine rahvusbibliograafia koostamisele on mõeldav tulevikus.

Üldjuhul lasub rahvusbibliograafia koostamise kohustus antud maa rahvusraamatukogul, mis harilikult etendab koordineerivat rolli teiste sundeksemlari saavate asutuste seas, kes on samuti haaratud rahvusbibliograafia koostamise protsessi. (On ka erandeid näit. Taani, kus rahvusbibliograafiat koostab kommertsfirma).

Enamuse rahvusbibliograafia talituste töö on otseselt seotud riigis kehtiva sundeksemlari seadusega, st. bibliografeeritavad dokumendid saadakse (v. hangitakse) sundeksemlarina. Üldiselt on enamikes riikides kirjastajad huvitatud sundeksemlari saatmisest registreerimaks oma väljaanded rahvusbibliograafias. See on hea võimalus oma toodangu pakkumiseks raamatukogudele, raamatukaubandusele.

On ilmne, et kõik asjaomased instantsid on huvitatud võimalikult kiiresti ilmuvast rahvusbibliograafiast. Seetõttu ilmubki rahvusbibliograafia väljaandeid erinevas vormis, erinevatel tasanditel. Nende hulka kuuluvad nii raamatukaubandusele orienteeritud uudiskirjanduse nimestikud kui traditsioonilised rahvusbibliograafiad. Veel soovivad kirjastused lisaks standardsele kirjele täiendavat informatsiooni teosest, nagu seda on annotatsioon, mis peaks aitama väljaannet paremini müüa. Täiendava info esitamise eest peavad aga asjast huvitatud, olgu need raamatukogud või kirjastused, ise maksma. Kui rääkida rahast, siis reeglina on rahvusbibliograafia kättesaadav kõigile võrdse hinnaga, nii riiklikele asutustele kui kommertsfirmadele. Rahvusbibliograafia väljaande hind katab (kas osaliselt või täielikult) väljaandmisega, mitte koostamisega seotud kulutused.

Perspektiivis näevad rahvusbibliograafia talitused tihedamat koostööd raamatukogu ja kirjastustega vastastikuse kasu eesmärgil. Samuti peetakse vajalikuks koostööd kommertsstruktuuridega rahvusbibliograafia väljaandmisel.

Kuna enamuse rahvusbibliograafia talituste töö on seotud sund-eksemplari saamisega , siis oluline on märkida , et mitte kõik dokumendi liigid ei ole võrdselt kaetud sundeksemplariga. Pea kõikides kõneall olevates riikides kehtib sundeksemplari seadus raamatutele ja perioodikale , samas kaarte ja noodiväljaandeid saavad neist 2/3 , 1/3 saab audiovisuaalseid materjale ning ca 1/5 arvutifaile.

Rahvubibliograafia talituste seas läbiviidud küsitluses huvituti sellest , kuidas on erinevad dokumendi liigid kaetud rahvubibliograafiaga. Selgus , et raamatute ja perioodika osas on nii jooksva kui retrospektiivse rahvusbibliograafiaga kaetud ligikaudu 60-70% väljaannetest. Teised dokumendi liigid , nagu kaardid , noodiväljaanded , audiovisuaalsed materjalid , on retrospektiivses rahvusbibliograafias kajastatud väga erinevalt, jooksva puhul aga väidetavalt üle 70% dokumentidest. Perioodiliste väljaannete artikleid ja mikrovorme peegeldavad vaid 2 riigi rahvusbibliograafiad. Täielikult on aga tagaplanile jäänud arvutifailid , mida seni ei peegelda üski kõneall olev rahvusbibliograafia.

Märkimist väärib asjaolu , et arusaamine jooksva rahvusbibliograafia objektis on väga erinev. Umbes pooled rahvusbibliograafia talitustest loevad rahvusbibliograafia objektiks antud maal ilmunud väljaandeid. Teise poole moodustavad need riigid, kus rahvusbibliograafia käsitus on laiem , hõlmates lisaks sellel maal ilmunud teostele ka nimetatud maaga seotud väljaandeid , samuti antud rahvust esindavate autorite teosed.

Rahvubibliograafia koostamise formaalne alus on siiski oluliselt ühtlasem. Kirjeldamisel lähtutakse kas ISBD-dest või anglo-ameerika kataloogimisreeglitest. Mis puudutab bibliokirje standardite kohandamist kommertshuvidest , siis enamuse rahvusbibliograafia talitusi on nõus mõningate , kuid mitte põhimõtteliste kompromissidega , arvestades nii raamatukogude kui raamatukaubanduse huvisid.

Eestis tegeleb jooksva rahvusbibliograafia koostamisega alates 1994.a. märtsist Eesti Rahvusraamatukogu komplekteerimisosakond. Andmete sisestamine toimub juba kolmandat aastat arvuti andmebaasi, mis kannab nime "Kroonika". Samuti koostatakse registrit arvutil. Andmebaasi loomiseks ja hooldamiseks kasutatakse andmebaasi juhtimissüsteemi FoxPro.

Sisuliste muudatuste osas tuleb märkida seni kasutusel olnud liigituse asendamist UDK-ga. Kirjeldamisel on aluseks ISBD(M) (1987). Kindlasti on aga vaja lähemas tulevikus välja anda ühtsed eestikeelsed kirjereeglid. Niisamuti on terav vajadus ühtse eestikeelse tesauruse järele.

Rääkides rahvusbibliograafia väljaannetest võib lubada, et "Eesti Rahvusbibliograafia. Raamatud" 1994.a. I kvartali vihik ilmub trükist uue aasta hakul. Trükivalmis on ka II kvartali vihik, mis loodetavalt ilmub jaanuari lõpus.

Info võimalikult kiirele edastamisele pretendeerib uudiskirjanduse nimestik, mida komplekteerimisosakond arvuti väljatrukina välja annab. Esimene neist, "Eesti raamat. 1994.a. I poolaasta", ilmus käesoleva aasta oktoobris ning koheselt on järke oodata III kvartali väljaande näol. Normaalse tööritmi korral peaks antud nimestik hakkama ilmuma kuuväljaandena.

Kõige suuremaks probleemiks ongi normaalse tööritmi tagamine olukorras, kus kogu töö tehakse ühel personaalarvutil (IBM PC/AT 286). Töö kiirendamiseks oleks vaja personaalarvutid ühendada võrguks, siit läheb aga jutt rahale...

Loodame siiski, et nii mõnedki probleemid leiavad lähitulevikus lahenduse ning et rahvusbibliograafia hakkab ilmuma tõepoolest jooksvalt.

Janne Andresoo

Eesti Rahvusraamatukogu
komplekteerimisosakond

TARTU TEADLANE INFOTARBIJANA ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS

Aili Norberg
Tartu Ülikooli Raamatukogu

Ühiskonnaelu põhisüsteemide, sealhulgas haridus- ja teaduselu pöördumine näoga idast läände on kaasa toonud ka informatsioonivajaduse muutumise neis. Kui veel mõni aasta tagasi olid peamisteks teadusinfo allikateks trükipublikatsioonid nii alg- kui vahendusdokumentide näol (näit. omapärane N Liidu "Current Contents" kserokopeeritud välisajakirjade sisukordade näol), siis tänaseks on valdav osa bibliograafilisest vahendusinformatsioonist ja mõndagi olulist teaduslikust täistekstinfost elektronkandjatel. Infokeskuste tegevus oleks mõeldamatu komputriseeritud andmetöötluseta nii infootsingu, talletamise kui edastamise käigus.

Millised on siis ülikooli raamatukogu teadusinfoteenistuse võimalused siin ja praegu oma funktsioonide täitmiseks? Juba on võimalik kasutada kompuutertehnoloogiat nii infootsingul kui raamatukogus genereeritava info töötlemisel. Kasutada saab mitmeid olulisi bibliograafilisi ja referaatinfo CD-andmebaase ja sidusotsingu võimalust kohapeal puuduva osas (STN-süsteem jt. andmebaasid INTERNET-is). See kõik võimaldab rääkida kvalitatiivsest läbimurdest uude infotehnoloogiasse, kuid ei rahulda veel süsteemsuse, täielikkuse ja kvantitatiivsete näitajate poolest. Nii ei ole raamatukogus piisavalt:

- personaalarvuteid ja terminaale, rahuldamiseks töökohtade vajadust (tekib järjekorda registreerumise vajadus),
- kohalikke andmebaase (kaasa arvatud raamatukogu kataloog),
- raha kallite andmebaaside sidus-kasutuseks (STN-süsteem jt.),
- võimalust kasutada ülikooli andmesidevõrku (pole välja ehitatud),
- võimalust kasutada üleriigilist andmesidevõrku (välja arendamata),
- võimalusi infotarbijate (ka töötajate) väljaõppeks tööks arvuti-infotehnoloogia tingimustes.

Kuivõrd oleme otsesed tarbijaskonna teenindajad, peame püüdma rahuldada infonõudlust võimaluste piires maksimaalselt, samal ajal kaasa töötades süsteemi optimeerimisele. Selle eelduseks on pidev **t a g a s i s i d e** lugejaskonnaga, s.t. tuleb hoida kätt muutuva infovajaduse pulsil. Vajalik on mitte ainult pidev ressursside ja võimaluste nõudlusele vastavuse analüüs, vaid ka arengutendentside ja prioriteetide jälgimine, mis annab võimaluse probleemide kontseptuaalseks lahendamiseks.

Ülikooli raamatukogu lugejate üldarvust moodustavad ülikoolide (ka EPMÜ) ja Eesti TA Tartus asuvate instituutide õppe-teaduslik personal ning üliõpilaskond umbes poole. Niivõrd on viimase 10 aasta jooksul kasvanud lugejate arv väljastpoolt teadusasutusi. Ülikooli õppe-teaduslik personal on ca 1500 isikut, moodustades 15% ülikooli isikkoosseisust ja 7,5% ülikooli raamatukogu lugejaskonnast. Ülikooli raamatukogus tehtud lugejauuringute valimis on teadlaskond moodustanud 20–30% vaadeldavast kontingendist, 60–80 isikut, mis moodustab ca 5% teadlaskonnast. Esindatud on olnud peaaegu kõik viljeldavad teadusalad.

Nii TÜ kui teistes Eesti suuremates raamatukogudes on lugejate infovajadust küllalt pikka aega uuritud, kasutades andmete kogumiseks mitmeid erinevaid sotsioloogiliste ja sotsiaalsühholoogiliste uuringute meetodikaid. Küsitluste ja ankeet-uuringute eeliseks on võimalus hõlmata suuremat hulka lugejaid üheaegselt ja samades tingimustes, riskides samas mõneta formalismiohu ja tõlgendusvigadega. Viimasel ajal on nn. rahulolu-uuringuid erinevates raamatukogudes läbi viidud ühtlustatud meetodikaga, et saada võrreldavaid tulemusi. Võrdlustulemustest on erinevatel teadusüritustel ka juttu olnud.

Määrav osa edukaks tööks vajalikust tagasisidest saadakse jooksva infoteeninduse käigus, töötades infotarbija kui partneriga, nähes tema probleeme ja aidates neid lahendada. See on konkreetsete probleemide puhul asendamatu, kuid jääb kitsaks üldiste küsimuste lahendamiseks vajaliku materjali kogumise meetodina.

Sama puudus on lugejate-infotarbijate intervjuerimisel, mida siiski on viimasel ajal kasutatud probleemide sügavama avamise huvides, mis on eriti vajalik ja väärtuslik süsteemsete muutuste tingimustes, sest välistab suurel määral formalismi, avab taustu ja toob esile põhjuslikke seoseid.

Ettekandes esitatav andmestik lubab üldjäreldestena esile tuua järgmist: teadlase kui infoteenuste tarbija seisukohalt on praeguseks kujunenud peamiselt kolm aktualiteeti:

- hästi organiseeritud ja kergesti kasutatav süsteem kiire informatsiooni saamiseks maailmapildi kohta tema erialal (põhiliselt arvutiandmebaasid),
- kiire ja käepärane informatsioon kohaliku täistekstinformatsiooni kohta (raamatukogu elektronkataloog),
- erialase teadusperioodika kättesaadavus.

MEDITSIIINALASE INFOTEENINDUSE HETKESEIS TARTU ÜLIKOOI RAAMATUKOGUS

Tiiu Mihkelson

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Meditsiinalase infoteenindusega on Tartu Ülikooli Raamatukogus tegeldud alates 1975. aastast, mil loodi infoosakond. Põhiliste vahendusinformatsiooni dokumentidena kasutati endises Nõukogude Liidus ilmunud referaatajakirju ja üleliidulise raamatupalati infokaarte. Välismaistest referaatajakirjadest olid kasutusel "Index Medicus" ja "Current Contents", mille seeriad "Clinical Medicine" ja "Life Science" vahendasid meditsiinalast informatsiooni.

Infotöö iseenesest oli mahukas ja aeganõudev, kuna materjal esitati infotarbijale erinevatest allikatest tehtud väljakirjutustena trükikaartidel. Seoses sellega oli infotarbijate ring piiratud, kuna niivõrd aeganõudev töö ei võimaldanud tegelda üliõpilaste infovajaduste rahuldamisega.

Seoses Nõukogude Liidu lagunemisega lõpetasid ilmumise ka paljud referaatväljaanded ja tekkis küsimus edasise infotöö võimalikkusest nii meditsiini alal kui üldse.

Tänu Tartu Ülikooli Toronto Fondile paranes 1992. aastal olukord tunduvalt — Tartu Ülikooli Raamatukogule kingiti korralik AT386 PC ja telliti suurepärase referaatajakirja "Current Contents" kõik kuus seeriat arvutiketastel. Erinevalt paberkandjast sisaldasid mõlemad meditsiinalased seeriad nüüd lisaks operatiivsele bibliograafilisele informatsioonile ka sisukokkuvõtteid. Seoses sellega võib märkida uue ajajärgu algust Tartu Ülikooli Raamatukogu meditsiinalases infoteeninduses — üleminekut arvuti- andmebaasidele.

Praegusel hetkel võib Tartu Ülikooli Raamatukogu infoosakonnas kasutada järgmisi meditsiinalaseid andmebaase:

- 1) "Current Contentsi" kaks meditsiinalast seeriat — "Life Science" ja "Clinical Medicine" (jooksev, 1994 aasta)
- 2) Firma "Compact Scientific Abstracts" viis CD-ROM-i erinevatelt meditsiiniharudelt, nagu:
 - a) "Medline" (1990 – okt.1991)
 - b) "Cancerlit" (1988 – okt.1991)

- c) "Health Planning and Administration" (1982 – aug.1991)
- d) "Nursing and Allied Health" (1983 – sept.1991)
- e) "Life Science Collection" (1989 – 1991)

3) Tudengitele mõeldud õppeprogramm "Consult"

4) Firma "SilverPlatter" väga suure kasutajapopulaarsusega "Medline Professional", mis hõlmab erialainformatsiooni alates 1989. aasta algusest kuni praeguse hetkeni.

Kõik need andmebaasid sisaldavad enamikus informatsiooni meditsiinialaste artiklite kohta. Lisaks neile saab huvipakkuvate erialaraamatute väljaselgitamisel kasutada USA Kongressi Raamatukogu kataloogi, Saksamaa raamatukaubanduse kataloogi "VLB" ja Rootsi raamatukogude välisraamatute kataloogi "Libris" abi.

Seoses INTERNET'i võrku lülitumisega saab Tartu Ülikooli Raamatukogu kasutada Karolinska Instituudi Infokeskuse vahendusel ka Ameerika rahvusliku meditsiiniraamatukogu (National Library of Medicine) poolt koostatavat andmebaasi "Medline", mis on vaieldamatult täielikem meditsiini alal.

Kõigi nende andmebaaside kasutuselevõtt on oluliselt muutnud infotöötaja ja info-vajaja suhet. Nüüd tegeleb info väljaselgitamisega andmebaasist infotarbija ise. Infotöötaja vaid juhendab teda arvuti ja andmebaasi kasutamisel kui ka õige ja optimaalseima otsingustrateegia leidmisel.

Muutunud on ka infotarbija. Kui varem teenindati vaid kitsalt eriaalateadlasi, siis nüüd moodustavad vähemalt poole meditsiinialaste andmebaaside kasutajaskonnast arstiteaduskonna üliõpilased ja doktorandid. Seda võib seletada ka õppesüsteemi muutumisega Tartu Ülikoolis — üha rohkem tuleb ka õppetöös kasutada operatiivset erialainformatsiooni ja parimaks vahendiks selle leidmisel on arvutiandmebaasid.

On tekkinud uusi infokeskusi nagu Tartu Ülikooli Kliinikumide infokeskus Maarjamõisas ja ka Eesti Meditsiiniraamatukogu on saanud mitmeid huvitavaid andmebaase. Jääb loota, et see ei tekita ebameeldivat konkurentsi, vaid aitab paremini lahendada medikute üha kasvavat infovajadust.

EUROOPA LIIDU DOKUMENTATSIOON INFOALLIKANA TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS

Ülle Must
Tartu Ülikooli Raamatukogu

I TAUST

1992. aastal alustasid Eestis tegevust mitu Euroopa Liiduga seotud institutsiooni. **Tartu Ülikooli** juurde loodi **Euroteaduskonna** osakonnad (keskus asub Riias), mille põhieesmärk on anda kaasaegset haridust majandus-, õigus- ning sotsiaalteaduste alal. Euroopa-alase uurimistöö keskusena loodi teaduskondadevaheline **Euroopa Instituut**.

Euroopa Liidust saabuva dokumentatsiooniga hakkas tegelema kaks raamatukogu: **Tartu Ülikooli Raamatukogu** kui **EL-i Dokumentatsioonikeskus** ning **Eesti Rahvusraamatukogu** kui **EL-i Depooraamatukogu**. 1994. aastast on Rahvusraamatukogus avatud ka **EL-i infopunkt**. Dokumentatsiooni-keskustel on kohustus toetada ülikoolis toimuvaid uuringuid ning kindlustada kõikidele huvilistele juurdepääs EL-i materjalidele. Seetõttu on materjalide valikul arvestatud eelkõige uurimistöö vajadusi.

Depooraamatukogudes leiduv materjali hulk on sama mis dokumentatsioonikeskusel, nende kasutajaskonnaks on mõeldud laiem publik. Kuna infopunktid on loodud abistamiseks nn. inimest tänavalt, siis leidub seal hulgaliselt ka laialijaotamiseks mõeldud pisitrükiseid.

Eesti tingimustes on Rahvusraamatukogu kui parlamendi infokeskuse ülesandeks ka riigivõimuorganite ning Riigikogu informeerimine.

II EL-i DOKUMENTIDE PAIGUTUS

EL-i dokumendid saavad nii dokumentatsioonikeskustele kui ka depooraamatukogudele tasuta. Kuna maailmas avatakse pidevalt uusi EL-i dokumentatsioonikeskusi, depooraamatukogusid, infopunkte, siis pikaajalise kogemuse toel suudetakse need komplekteerida üsna optimaalselt.

Meie raamatukogu saab ühe eksemplari EL-i põhidokumentidest, lisaks sellele oli meil õigus valida kümme nimetust oma soovidele vastavalt. Ainsaks tingimuseks EL-i poolt on see, et kõik materjalid peavad olema eksponeeritud ühtse koguna.

Tartu Ülikooli Raamatukogus asuvad EL-i materjalid ühiskonnateaduste lugemissaali avariilulitel. Materjalid on paigutatud EL-i institutsioonide järgi.

III JUURDEPÄÄS EL-i MATERJALIDELE

1. Traditsioonilised dokumentaarsed abivahendid.

Kataloogid, bülletäänid, bibliograafiad, juhid, tesaurused, leksikonid, sõnaraamatud asuvad avariilistel olevate materjalide juures. Raamatukogu üldkataloogidest leiab informatsiooni EL-i kohta järgmistest kohtadest:

- a) EL-i perioodikaväljaanded on välisperioodika kataloogis koondkirjetena vastavalt pealkirjale;
- b) kõik perioodikaväljaanded on samas kataloogis ka **European Communities** juures täiendkirjetena;
- c) jätkväljaanded on raamatute tähestikkataloogis lühikirjetena;
- d) ajakirjad ja jätkväljaanded on ka süstemaatilises kataloogis;
- e) aineleend annab EL-i kohta järgmised viited:

327.39(4) EÜ

327.39(4)01 Kirjandusnimestikud

327.39(4)05 Perioodilised väljaanded

339.923:061.1(4) Euroopa Majandusühendus.

2. Andmebaasid.

2.1. Laserketastel andmebaasid:

EUROCAT (The Complete Catalogue of EC Publications and Documents):

- a) Catel — bibliograafiline andmebaas andmetega EL-i dokumentide, publikatsioonide kohta;
- b) Celex — EL-i seadusandluse andmebaas;
- c) SCAD — referaatidega bibliograafiline andmebaas annab ülevaate 1500 ajakirjas ilmunud EL-teemalistest artiklitest;
- d) ABEL — annab lühiandmed EL-is vastuvõetud seadustest.

CORDIS (Community Research and Development Information Service) sisaldab üheksat EL-i teadustegevust kajastavat andmebaasi.

2.2. Novembri seisuga on raamatukogus võimalik kasutada 38 andmebaasi. Enamikus neis on märksõnana sees ka **Euroopa Liit**. Kuna diskettidena meile saabuva andmebaasi "**Current Contents**" kõiki seeriaid pole võimalik korraga arvutites hoida (puuduvad vastava mälumahuga arvutid), siis on loodud Pro-Cite programmis andmebaas "**Euroopa Liit**", mis kajastab 1993. aastast alates CC ajakirjades ilmunud EL-i kohta käivad artikleid. Novembri seisuga sisaldas andmebaas 800 kirjet. Lisatud on andmed ka konkreetse ajakirja Eesti raamatukogudes leidumuse kohta.

2.3. Sõlmitud on lepingud **sidusotsingu** teostamiseks EL-i andmebaase tootvate organisatsioonidega **Eurobases** ning **ECHO** (European Commission Host Organization). See võimaldab saada informatsiooni kahekümne kahest andmebaasist.

IV KES ON EL-i MATERJALIDE KASUTAJAD?

Võib eristada **kolme** tarbijate gruppi:

- 1) üliõpilased,
- 2) teadurid, õppejõud,
- 3) praktikud (ärikeskused, tootjad jne).

Erialati on peetud EL-i materjale traditsiooniliselt majandus- ja õigusteadlaste pärusmaaks. Praktiliselt hõlmavad nad aga kõiki teadusliku ning praktilise uurimistöö valdkondi.

V TÖÖ EL-i DOKUMENTATSIOONIGA

1) **Informeerimine** — dokumentatsioonikeskuses olevate materjalide tutvustamine ning neis leiduva informatsiooni kasutajatele teadvustamine (esinemine massimeedias, elektroonilise side võimaluste ära kasutamine).

2) **Õpetamine** —

- a) tutvustavate buklettide, infolehtede koostamine;
- b) kursuste, tutvustuste korraldamine (kuidas leida vajalikku informatsiooni, kasutades EL-i materjalide juures olevaid abivahendeid);
- c) õige otsingustrateegia leidmine andmebaaside kasutamisel.

3) **Koostöö** — kontaktide loomine teiste EL-i dokumentatsiooni haldavate institutsioonidega:

- a) vastastikune abi vajaliku informatsiooni leidmisel;
- b) materjalide komplekteerimise, avamise ja säilitustingimuste kooskõlastamine.

UUTE INFOSÜSTEEMIDE KASUTAMISE PROBLEEMIDEST TÄPPISTEADLASTE TEENINDAMISEL

Alla Saari

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Tänapäevase infoteeninduse juurutamiseks on eelkõige loomulikult vajalik vastava riistvara, programmide ja andmebaaside olemasolu, aga ka ühendus arvutivõrku juurdepääsuks laia maailma paljudele suurtele andmebaasidele. See kõik ei taga aga iseenesest veel uute infosüsteemide efektiivset kasutamist ega infotarbijate võimalike vajaduste operatiivset rahuldamist.

Suurt rolli mängib infotöötaja professionaalne kompetentsus seadmete ning programmide kasutamises, eriti aga infoallikate-andmebaaside tundmine. Sugugi mitte väiksema tähtsusega pole adapteerumine teenindatava kontingendi eriala iseärasustega ning info-otsingu vajadustega, kusjuures viimased ei pruugi kliendil endalgi olla selgelt formuleeritud.

Ettekandes iseloomustatakse olemasolevaid andmebaase loodusteadlastele ja nende tegelikku kasutamist sõltuvalt erialast ning kliendi eelneva kogemuse astmest elektroonses info-otsingus.

Vaadeldakse 3-e tüüpi andmebaase:

1. *CD-ROM*-idelt ja diskettidelt installeeritavad — *Current Contents, Computer Select* jt.
2. *On-line* andmebaasid vaba juurdepääsuga INTERNETi arvutivõrgus – *UnCover, E-Math* jt.
3. Tasulised *on-line* andmebaasid:
 - a) *Science and Technology Network*'i andmebaasid — *Physics, CompuScience, Chemical Abstracts, Math, Solidstate, Inspec, Energy, SciSearch*,
 - b) *Pinet (The Physical Information Service)*,
 - c) andmebaasid süsteemis *RLIN (Research Libraries Information Network)*.

Ettekandes tehakse mitmeid praktilise töö kogemusest tulenevaid järeldusi ning soovitusi.

Üldistavaks kokkuvõtteks võib öelda järgmist.

1. Uusimate infoteeninduse võimaluste maksimaalset ärakasutamist pidurdavad a) teatava osa õppejõudude ja teadurite inertsus kaasaegse teadustöö stiili omandamisel, mis selgelt korreleerub vähese publitseerimisaktiivsusega refereeritavates väljaannetes ja nähtavasti ka vähese huviga uuritava ning õpetatava vastu; b) rahaliste vahendite ebapiisavus.
2. Infoteeninduse enda arenguks on vajalik, et infotöötajad pidevalt tunnetaksid oma kliendi — teadlaskonna — üha kasvavaid vajadusi ja kasvaksid professionaalselt koos nendega, omalt poolt pidevalt propageerides kaasaegse infoteeninduse üha uuenevaid ja laienevaid võimalusi.

MAJANDUSALANE INFOTEENINDUS TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS

Ruth Tammeorg
Tartu Ülikooli Raamatukogu

1. Põhilised majandusalase info tarbijad on Tartu Ülikooli majandusteaduskonna õppejõud, magistrandid ja üliõpilased, lisaks teiste teaduskondade majandushuvidega tudengid ja inimesed väljastpoolt ülikooli.

2. Kaasaaegset majandusinfot saab kõige paremini **arvutiandmebaasidest HELECON** ja **ABI/Inform**. Andmebaasi **HELECON** koostatakse ja uuendatakse Helsingi Kaubandusülikooli Raamatukogus ja laserketas 1993. a. aprillikuu seisuga ongi selle raamatukogu kingitus.

Andmebaas **ABI/Inform** 1994. a. juuni seisuga on saadud kingituseks USA Bentley kolledži raamatukogult. **ABI/Inform**'is on artiklitest tehtud küllalt põhjalikud sisukokkuvõtted.

Praegu täpsustatakse raamatukogus olemasolevate majandusajakirjade nimestikku (väljatrükk **SERIAL**-ist). Töö valmides saab hõlpsasti teada, kas artikli täistekst on raamatukogus olemas või tuleb see tellida raamatukogudevahelise laenutuse kaudu.

3. **INTERNET**'i kaudu on võimalik kasutada USA raamatukogude süsteemis **CARL** leiduvat bibliograafilist andmebaasi **UnCover**, mis avab suure hulga ajakirju, ning suurepärase infoallikat **NTDB** (National Trade Data Bank), kust võib leida paljude riikide turu-uuringute aruandeid, samuti eksportijate-importijate aadresse, faksinumbreid, kommertsülevaateid, majanduspoliitika-analüüse jmt.

4. Et paremini kätte saada raamatukogus leiduvat kirjandust, koostatakse uudiskirjanduse näituste põhjal **infolehti** järgmistel teemadel:

- 1) "Turundus. Kaubandus. Juhtimine. Organisatsiooniteooria",
- 2) "Arvestus. Analüüs. Juhtimissüsteemid. Infosüsteemid".

Infolehed hõlmavad võimalikult enamkasutatavat materjali. Seda materjali on kasutanud ka komertsuskoolide õpilased.

Mõne kitsama teema puhul (näit. konkurentsivõime, riskid välismajanduses, maailma majanduse globaliseerumine) võib tekkida raskusi vajaliku materjali leidmisega. Siin aitab mingil määral süstemaatiline kartoteek, edaspidi seoses arvutikataloogi kasutamisega ilmselt probleem laheneb.

Ajaloolise tagasivaatega uurimistööde jaoks saab vanemat materjali nii eesti- kui ka võõrkeelse kirjanduse märksõnakataloogist ja **ESTICA** sõnastikkataloogist, nõukogudeaegset materjali süstemaatilise kataloogist ja referaatajakirjadest.

5. Uudiskirjanduse näituse põhjal koostatakse **kartoteeki** järgmistel päevakajalistel teemadel:

Eesti asend,
Eesti majanduse ülevaated,
äri Eestis,
Eesti areng majanduse vallas,
Ida-Euroopa, sealhulgas Balti riikide areng.

**MUUDATUSED TEADUSINFO NÕUDLUSES
VIIMASTEL AASTATEL
(TEADUSTE AKADEEMIA RAAMATUKOGU
KOGEMUSE PÕHJAL)**

Militsa Starovoitova

Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu

1. Uus ühiskond — uued väärtushinnangud.
2. Muudatused Eesti Teaduste Akadeemias.
Selle peegeldus teadusinfo nõudluses.
3. Eesti TA Raamatukogu avatus kõigile.
Uued lugejad ja nende teadusinfo vajadus.
4. Uued kõrgkoolid Eestis.
Üliõpilaste ettevalmistus iseseisvaks teadustööks raamatukogus.
5. Vahendusinfo väljaannete kogu.
Muutused ja kasutamine.
6. Raamatukogu teatmekogu uuenduste teel.

Margit Kurm
Eesti Rahvusraamatukogu

Andmebaaside loomise kogemusest
Eesti Rahvusraamatukogus

Andmebaaside loomise alguseks Eesti Rahvusraamatukogus võib pidada Koondkataloogide osakonna koostööd Infoinstituudiga, mille tulemusena valmisid Välisraamatu ja Välisperioodika koondkataloogid 1974- 1993 vahelisel perioodil kuid andmebaasi sisestus toimus sellel perioodil Infoinstituudis.

Esimeseks Rahvusraamatukogus loodud/sisestatud andmebaasiks saab lugeda 1988. alustatud Lugejate registreerimise andmebaasi.

1989. jätkati Raamatukogunduse osakonnas raamatukogude statistika andmebaasi, millesse enne oli sisestatud väljaspool raamatukogu ning tollest ajast on pärit ka Isikulooline andmebaas, mida tehakse Rahvusbibliograafia osakonnas. 1990 aastate alguseks ei tahetud ERR-s enam passiivselt oodata spetsiaalse integreeritud raamatukogu- süsteemi hankimist, vaid ajutise lahendusena otsustati automatiseerida andmete sisestamine omavahel seotud tööloikudes nagu laenutus, kataloogimine, perioodika ja raamatu arvelevõtmine, kavatsusega konverteerida kogutud andmed edaspidi muretsetavasse kesksüsteemi. Kuna oli olemas FOX PRO programm ja Infosüsteemide osakonnas leidsid oskajad inimesed, programmeeritigi sisestusmoodulid, kavatsetud otsisüsteemi ei realiseeritud aga tööjõu puuduse tõttu. 1991. jaanuari-augusti vahelisel perioodil algaski andmete sisestamine vastavatesse andmebaasidesse. 1991 1. augustist liideti Eesti NSV Riiklik Raamatupalat ERR-ga ning rahvusbibliograafia koostamise ylesanne langes viimasele.

Sama aasta septembris tuli kokku rahvusbibliograafia koostamise töögrupp, mis koosnes 3 osakonna bibliograafidest ja ühest automatiseerijast, et panna paika lähteülesanded kavandatava automatiseeritud bibliograafiasüsteemi jaoks. Koos käidi poole aasta jooksul kord nädalas.

Analüütilise bibliograafia tarvis kavandas töögrupp andmebaas "Artikkel" projekti, kuhu kõik osalevad osakonnad saaksid kiiresti ning vajadusel omi, Eestis väljaantava ajakirjanduse kirjeid sisestada. Sisuliselt väärtuslike kirjete osas toimuks "Artiklite ja Retsensioonide Kroonika trükivariandi väljastamine, samuti oleks võimalik igakülgne otsing.

1992. a. märtsis valmis Fox-Pro-s sisestusmoodul, oli võimalik ka otsingut teostada, kuid mitte kombineeritult ja mitte igas väljas.

Seoses Raamatupalati ja Rahvusraamatukogu ühinemiskustega lükkus programmi kasutuselevõtmine edasi.

Praeguseks on Rahvusbibliograafia automatiseerimise kavast realiseeritud andmete sisestus ja trükivariant, toimub otsisüsteemi programmeerimine.

Rahvusbibliograafia osakonnas on andmebaasi "Artiklid" andmeid sisestatud 1993. aasta jaanuarist.

Käesoleval aastal vaadatakse UDC liikides 0-91 läbi 77 ajakirja ja 52 ajalehte + kogumikud, ajaline mahajäämus on 4 kuud.

1990 a. hilissügisel ilmus ERR-i mitteametliku versioonina bibliograafiliste andmebaaside ohjeprogramm Pro-Cite 1.4., mille tõi tutvustamiseks kaasa Eric Johnson USA Kongressi Raamatukogust. Programmi omadusi kaaluti ka elektroonilise rahvusbibliograafia aspektist, kuid sellel versioonil puudusid vajalikud operatsioonid nagu sorteerimine ja tähestikulise järjestuse modifitseerimine.

Alles USA Kongressi RK poolt ostetud versiooniga 2.1. sai ette võtta selliseid tõsiselt võetavaid töid nagu Välisraamatute ja Välisperioodika koondkataloogid, 1993.

Vajadus ajaliselt värskete analüütilise bibliograafia andmebaaside järele tekkis tollal veel ühendamata Bibliograafia ja Parlamendiinfoosakondades juba 1980-date aastate lõpul, kuna igapäevases infotöös sai järjest tuntavaks päringute temaatika muutus. Enne peamiselt humanitaarteadustega seotud küsimused asendusid majanduse, õiguse ning poliitika alaste päringutega, seda nii Eesti kui välisriikide osas. Põhjusteks olid lugejate infovajaduse teisenemine seoses muudatustega ühiskonnas ja Rahvusraamatukogu rolli Parlamendiinfokeskuseks. Ka perioodika hulk ja maht kasvasid ning vajadust otsida mitmeaspektiselt ülivärsket infot, ei suutnud enam võimaldada kuitahes head kartoteegid. Bibliograafiaosakonnas täheldati Riigi Teataja suurt kasutatavust ja selle puudulikkust otsisüsteemi. Prooviti Venemaal loodud programmi Dialog ja lõpuks alustati 1991. sügisel programmiga Pro-Cite 1.4. andmebaasi "Seadus" loomist. Parlamendiinfo hakkas rohkem nõutavate teemadel nagu majandus, õigus, sotsiaalteadused pidama andmebaasi. PINFO91. kuna sellel ajal asuti raamatukogust füüsiliselt eraldi, samuti ei sobinud jooksvaks infotöök "Artiklite ja Retsensioonide Kroonikä, ajalise mahajäämuse ja artiklite valikukriteeriumide piiratuse tõttu.

Praeguseks on ERR Teatme ja Infoanalüüsi Keskuses genereeritud 21 andmebaasi, spetsialiseeritud on õiguse, majanduse, poliitika ning sotsiaalteemadele. Trükivariandi kõrvalsaadusena on valminud andmebaase ka isikute ning tõlgitud ilukirjanduse kohta. Kuue jooksvalt täiendatava andmebaasi tarvis töötatakse iga päev läbi 72 Eestis ilmunud ajalehte ja 60 ajakirja, lisaks 14 välisajakirja + kogumikud. (Bibliografeeritud perioodika nimekiri)

Võrdluseks Eestikeelse perioodika statistika järgi ilmus 1994 245 ajakirja ja 152 ajalehte.

(Komplekteerimise osakonna Eestikeelse perioodika sektor. Tööaruanne)

Et andmebaaside loomine oli ainuõige lahendus tõestab kasvõi see fakt, et 1994 a. TIK-S esitatud 8500 päringule vastamiseks kasutati 70 % andmebaase.

1993 a. talvel viis ERR-s stazeeriv rootslanna Kajsa Ramlös läbi uuringu eesmärgiga kehtestada infoteenustele hinnad.

Nädala jooksul jälgiti Teatme ja Infoanalüüsi keskuse valvebibliograafide töö teenindusletis. Uuringu ühe tulemusena selgus tööaja protsentuaalne jagunemine eri tegevuste vahel: 61% ajast kasutab bibliograaf infootsinguks elektroonilistes andmebaasides, 23% ajast toob hoidlast raamatuid ning 18 % ajast sooritab infootsinguid kartoteekides .

Pro-Cite'i programmi tulek ERR-i tõi raamatukoguhoidjate teadvuses kaasa tõsise murrangu arvuti ja automatiseerimise suhtes ning nüüd võib öelda, et on jõutud andmebaaside genereerimise buumini. Praktikas avenes võimalus ise proovida, kuidas luua ja kasutada elektronandmebaase. Pro-Cite on mugav programm, kuna kõik tegevused on bibliograafidele jõukohased ilma programmeerija abita. 1992. mais korraldati esimesed Pro-Cite'i kursused.

Praeguseks on Pro-Cite's andmebaase tegema asunud peale Teatme ja Infoanalüüsi keskuse veel 4. osakonnas :Kunstid, Koondkataloogid, Rahvusbibliograafia ja Infosüsteemide osakondades. Plaani peab veel Raamatukogundus.

41-st ERR-s loodud andmebaasist on 31 tehtud Pro-Cite's, Kinnitamata andmetel on kavatsused alustada veel 6 andmebaasi.

Järgnevas analüüsis toetun peamiselt Teatme ja Infoanalüüsi Keskuse kogemustele, vesteldud sai ka teiste andmebaase tegevate osakondade töötajatega.

Suuremad vead, mis selle tarkvaraga andmebaase luues tehti on järgnevad

- 1) Eelnevalt ei töötatud välja deskriptorsõnastikku
- 2) Alati ei ühtlustatud andmebaaside andmeväljade struktuuri, mis oleks võimaldanud koostööd erinevate andmebaaside vahel nii osakonna siseselt kui ka osakondade vahel ning seega välistanud dubleerimise.

Muude vigade vältimist takistas ingliskeelne ja algajatele raske käsiraamat, samuti uutes valdkondades nagu majandus ja õigus puudulik orienteerumine, rääkimata andmebaasi genereerimises, kasutamises tervikuna. 3. korda vahetusid (Pro-Cite list, damage, kirjed kustunud, ümbervahetus) versioonid nii tehnilistel kui uuenduslikel põhjustel. Võõras oli andmeväljade määratlemine, märksõnastamine, päringute esitamine programmile, sorteerimine arvuti abil ning kirje vormingu programmeerimine.

Suurimaks mureks kujunes märksõnastik ja märksõnastamine. Alustati vaba indekseerimisega, mis tähendab, et iseloomustavad sõnad võeti otse artikli tekstist. Teema mittevahetamise puhul on see praktiliselt ainuke lahendus, seda enam, et majanduse ja õiguse värskeimat eestikeelset terminoloogiat võiski vaid neid artikleid lugedes leida. Kuna 3 aastat puudus koordinaator, pääsesid märksõnastikku kõikvõimalikud sünonüümid ja homonüümid, rääkimata sellest, et ununesid laiemad märksõnad (subject heading; rubriigid) ja probleeme oli ainsuse ja mitmusega.

Nüüdseks on TIK-s pool aastat kasutatud koordinatiivindekseerimist, mille juures tuleb sõnad võtta etteantud sõnaloendist, püütakse luua ka viitesüsteemi ja redigeerida sisestatud andmeid.

Deskriptorõnastiku korrashoid nõuab väga palju aega ja arvutit, seda enam, et mahukate andmebaaside puhul muutub arvuti segavalt aeglaseks.

Süvitsi mingis valdkonnas minevatele andmebaasidele on tegijatel koostamisel omaette deskriptorõnastikud. (õigus, Juridica, Eesti Noodibibliograafia)

Kuna Eesti üldine teaurus ei ole valminud, ei ole kõiki ERR-s

olemasolevaid andmebaase märksõnastatud, kuid juba on ilmnenud ohtlik tendents, erinevate temaatiliselt lähedaste märksõnastike hulk ja seda ka osakondade sees. Üheks väljapääsuks oleks temaatilisi märksõnastikke koostavate inimeste koostöö üldist teaurust kokkupaneva töötajaga, kuna on selgunud, et tõlgitavate teauruste tase ei vasta vajadustele ja ekspertidena osalevad eri valdkondade spetsialistid ei oska asju näha infotöötaja seisukohalt. Lisaks deskriptorõnastikele on probleemiks ka andmete ülekandmine Fox-Pro' programmidega tehtud andmebaasidest

(Arvelevõetud perioodika või raamatud) Pro-Cite'i andmebaasidesse konvertorite puudumise tõttu. Samas sobib Pro-Cite spetsialiseeritud programmina just andmete anaüütiliseks avamiseks ning oleks mõistlik vältida kord juba tehtud sisestustööd põhjandmete osas ning lisada vaid uued. Eriti oluline on see infoosakondade nagu TIK, Rahvusbibliograafia, Kunst, Muusika ja Raamatukogundus jaoks. Kõigi nende vigade juures ei tohi unustada, et tegu oli eelkõige katsetustega ja õppimisega, ning alles nüüd ollakse sisemiselt valmis valmis omavahel tööd koordineerima. Kavas on jätkata Pro-Cite'i õpetamist, ERR-i on muretsemisel Pro-Cite'i võrguversioon 10-le kasutajale. Sisuliselt on Pro-Cite täitma asunud Rahvusbibliograafia automatiseeritud programmi realiseerimata osi nagu andmete lisamine osakondade poolt ja otsisüsteem, peale selle on ta mugavamalt võimaldanud bibliograafiate trükivariantide koostamist:

Bibliographia

Juridica Estonica, kui tuua kuulsaim näide. Tegelikult polnud ka teatmebibliograafide poolset survet Fox Pro programmi otsisüsteemi ja võrguversiooni teostamiseks, sest neil puudus tänu Pro-Citele selleks praktiline vajadus ning programmiga jäi üksi tegelema Rahvusbibliograafia osakond, kellel alternatiiv puudus. Tuletan meelde, et 1991. koosnes Rahvusbibliograafia automatiseerimise töögrupp 3 osakonna bibliograafidest.

Nii Pro-Cite'i kui Fox-Pro programme peaks siiski vaatama ajutise lahendusena, sest on ju olemas spetsiaalsed programmid analüütilise bibliograafia tegemiseks, millega töötavad bibliografeerimiskeskused välismaal. Võibolla oleks edaspidi võimalik muretseda kõikidele raamatukogudele ühiselt selline programm, taotledes abiraha kas Informaatiikanõukogult või välismaa fondidelt. Siis osutuks võimalikuks raamatukogude vahel jagada töödeldavad väljaanded, ning vahetada import/eksport faile Interneti kaudu.

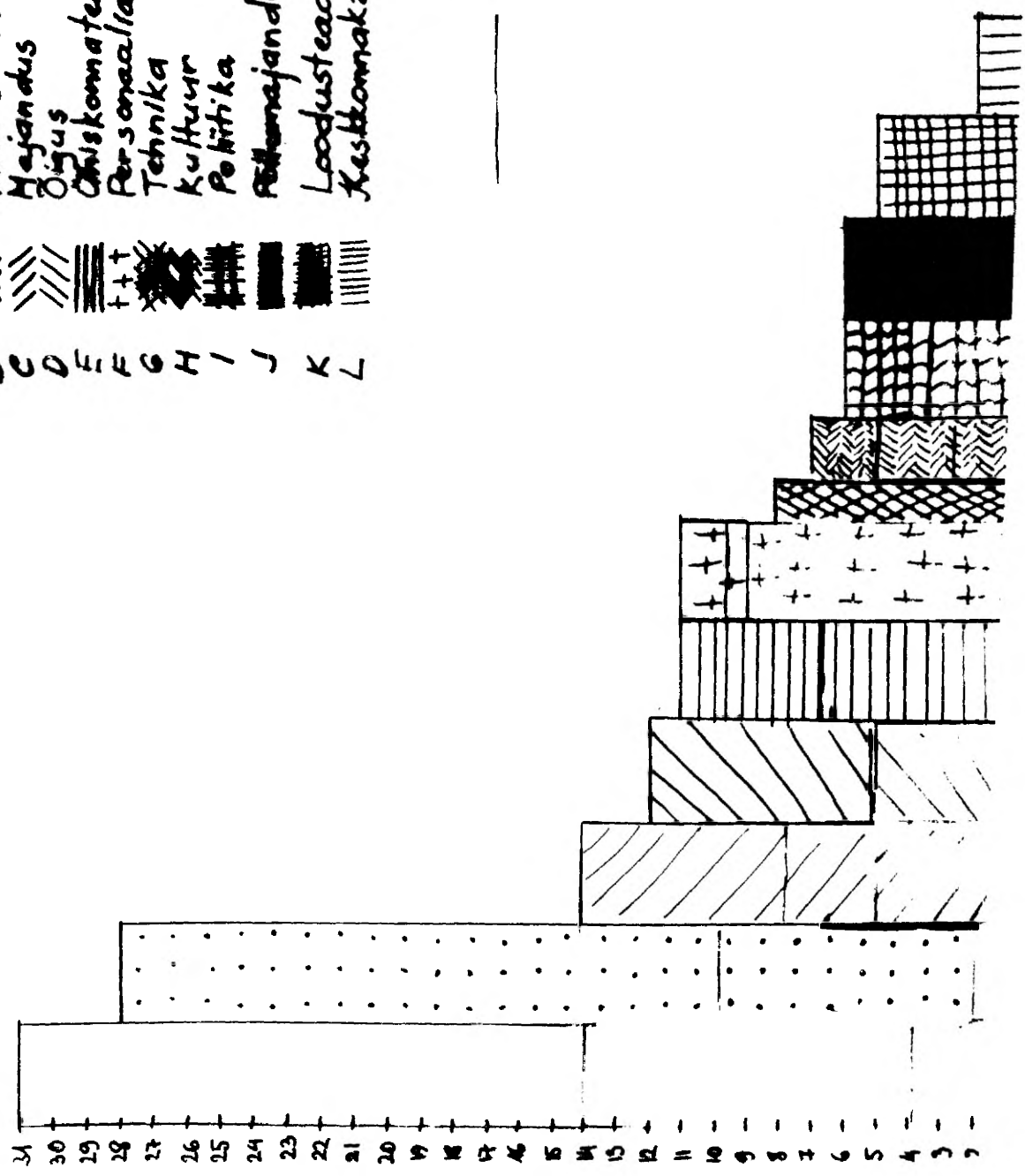
Praegu on andmebaasid kasutatavad raamatukoguhoidja vahendusel, edaspidi tuleb kindlasti mõelda lugejate juhendmaterjalidele ja õppustele, sest valmisolekut otsinguid ise sooritada on juba märgata. Huvitav oleks ka uuring, kuidas TIK-i andmebaasid vastavad lugejate infonõudlusele.

Järgnevas analüüsis Eesti Rahvusraamatukogus olevate andmebaaside kohta olen kasutanud Infosüsteemide osakonnas loodud

- Kingitud, ostetud abasid 48 } 89
 - suurenenud abasid 41 }

A	Ruumat ja raamatukogu	34	14
B	Universaalne temaatika	28	2
C	Majandus	14	5
D	Õigus	12	5
E	Õhiskonnateadused	11	3
F	Personaalid	11	9
G	Tehnika	8	0
H	Kultuur	7	5
I	Politika	6	4
J	Elamajandus	6	0
K	Loodusteadused	5	0
L	Kestlikumajandus	2	0

lõpetatud abasid 37

- A ERR-s loodud 41
- B CD-ROM-del 28
- C Kaugpöördumisega 14
- D Disketidel 7
- E Ka Arvutivõrgu kaudu laaditavad
- Internet

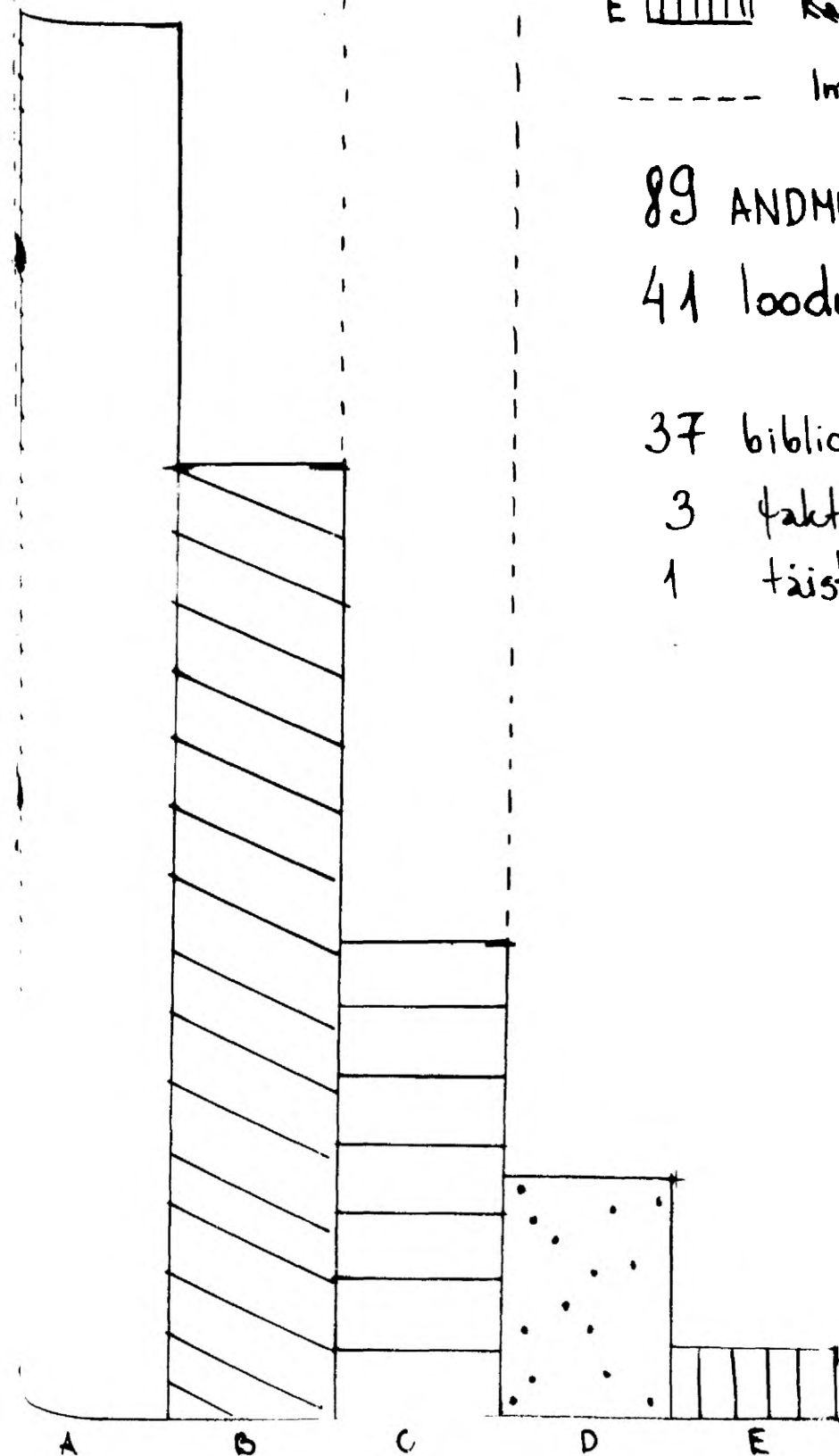
89 ANDMEBAASI ERR-s

41 loodud ERR-s

37 bibliograafilist

3 fakti

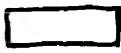

1 täisteksti

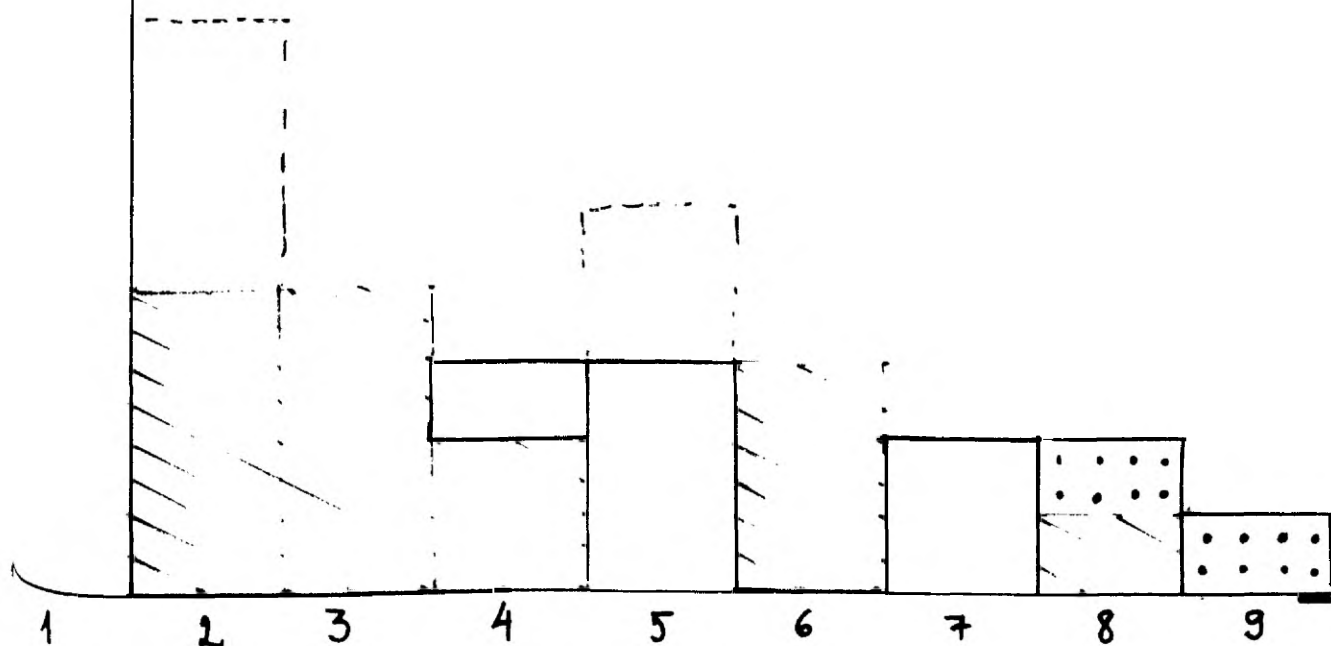

- 1974 - 92 Välisperiodika ja Välisraamatu
koondkataloogide abaaSID
koostöös Infoinstituudiga
- 1988 I abaaS, mis tehtud ERR-i,
. Lugejate abaaS
- 1989 Faktiandmebaaside „STATISTIKA“ ja
„Isikulooline abaaS“ Fox-Pro-s
- 1990 sügis Pro-Cite'i tulek ERR-i
1991. jaanuar. esimene abaaS PINFOS4 Pro-Cite's
Parlamendilise osakonnas
1991. jaan. - august Algas sisestus. Eesti raamatu arvele-
võtu Perioodika, Kataloogimise ja
Indikaatori abaaSidesse
- 1991 sügis „SEADUS“ abaaS Bibliograafia osakonnas
1991. sügis Tuleb kokku Rahvusbibliograafia
automatiseerimise töögrupp
- 1992 märts Valmis analüütilise rahvusbibliogra-
programm Fox Pro baasil
- 1992 Mitmed personaalbibliograafia abaaSID
Pro-Cite's
1993. jaan. Rahvusbibliograafia osakond hakkab
sisestama „Artikkel“ dbaasi
- 1993 Majanduse ja poliitika abaaS MajPol/93 Pro-Cite
Kunstide osakond hakkab sisestama Eesti Noodi-
bibliograafiat Pro-Cites
Välisperiodika ja välisraamatu koondkataloogid
lähevad üle Pro-Cite'ile
- 1994 Rahvusbibliograafia o. Estonica } Pro-Cite's
Infosüsteemid Metadata
- 1995 Lubatud Pro-Cite'i vsk Teatme ja Infoanalü-
Keskusesse

----- Karasolevad abaasid

1. 21 Teatme ja Infoanalüüsi keskus
2. 4 Raamatukogundus
3. 4 Välisvahetus
4. 3 Rahvusbibliograafia
5. 3 Kunstide osakond
6. 3 Komplekteerimine
7. 2 Koondkataloogid
8. 2 Infosüsteemid
9. 1 Laenuosakond

 Fox Pro programmid (ligi 10)
 Pro-Cite
 DiBase + ? (Unix värgus)

SUNDEKSEMPLAR EESTIS - MINEVIK JA TULEVIK

Minevik

1537. a. alguse saanud sundeksempларide traditsioon on ka eesti trükisõna ja raamatukogude ajaloos oma kindla koha leidnud. Tänu sundeksempларidele on nii mõnigi meie trükis säilinud vaid tänaseks võõrriigi raamatukogudes. Eesti Vabariik fikseeris sundeksempларide saatmise juba 1918. aastal 18. novembril. Ka hilisemates määrustes oli sundeksempларi saajate loeteluse esikohal Siseministeerium, kohalik prokurör jne., seejärel raamatukogud. Seega oli selgelt märgatav sundeksempларi kontrolli tagava funktsiooni fikseerimine. Sundeksempларe saanud raamatukogude arv muutus, langes mitu korda aumini 1968. aasta suvel, kui saajaks oli vaid Riigiraamatukogu. Õnneks raamatukogude protesti tulemusena olukord muutus mõne kuu pärast.

1941. aastal pandi Riigiraamatukogule nõukogude kombe kohaselt ka raamatupalati ülesanded, mille hulka kuulus ka 5 saadava sundeksempларi jaotamine raamatukogude vahel. Trükiseid said Tartu Ülikooli raamatukogu, Kirjandusmuuseumi raamatukogu, Riigiraamatukogu, Tallinna Linna Keskraamatukogu ja Raamatupalat ise. Sõjajärgset perioodi iseloomustab kontrollivate ja juhtivate asutuste arvu märkimisväärtne kasv, kes pidasid vajalikuks kontrolli- ja sundeksempларide saamist. Olgu märgitud, et isegi nimetuses ilmnes selgelt rõhutatud sundeksempларide ülesanne, hakati eristama sund- ja kontrolleksempларe. Siia kuulusid NLKP ja EKP Keskkomiteed, Üleliiduline ja kohalik Glavlit, Üleliiduline ja kohalik Kirjastuskomitee, lisaks Ülemnõukogu Presiidium, Ministrite Nõukogu jne. Loetelu lõppu mahtusid ka Raamatupalat ja Riiklik Raamatukogu. Lisaks oli veel rohkelt väljaandeid, mida tuli esitada olenevalt sisust.

Olevik

Täna kehtiv olukord tekkis Eesti Vabariigi Valitsuse määrusega 1992.a. 8.maist 1990.a kadusid sundeksemplari saajate hulgast kontrollijad ja käskijad, jäid raamatukogud 1992.a määrusega lisandus suur hulk sundeksemplaride saajaid. Nimelt otsustati segaste aegade ja rahapuuduse mõjul, et ühe komplekti trükiseid saavad 15 keskraamatukogu. Seega on sundeksemplaride suurusjärg sama kui varem. Muutunud kirjastusoludes on sundeksemplaride suhteliselt suur hulk üheks asjaoluks, mis rakendab vajalike eksemplaride kättesaamist. Teine on kirjastajate ja trükkalite suhtumine ja vähene teadlikkus, st. arusaamine, miks sundeksemplare vaja on. Kolmandaks aga ka vähene info, paljud uued kirjastajad ja trükkalid ei ole a kohustustega kursis.

Tulevik

Viimasel paaril aastal on räägitud uue sundeksemplaride seaduse ettevalmistamisest. Esimesed projektid, osaliselt "Trükiseaduse" lisana, olid valmis juba 1990-1991. Kahjuks ilmus vaid Valitsuse määrus. Ka jai sealt välja audio-video materjali puudutav osa, kuna seda pidavat lahendama eraldi aktid. Neid pole aga senini. Olukorra lahendamiseks on tööle hakanud suuremate raamatukogude esindajatest koostatud töögrupp ERÜ egiidi all, et valmistada ette raamatukogude seisukohad. Järgmise etapina loodakse töögrupp koos Kultuuri- ja Haridusministeeriumiga seaduse projekti ettevalmistamiseks. Töö käigus tuleb kokku leppida terve rida põhimõttelisi küsimusi, nende hulgas olulisena sundeksemplaride hulk. On selge, et kirjastajad ei ole valmis ega nõus nii suurt hulka tasuta loovutama. Samas ei kai see ka kokku sundeksemplari mõiste ja ulesannetega nii, nagu maailmas seda täna mõistetakse. Komplekti saamine ei ole ainult õigus, sellega kaasnevad ka kohustused ja kulutused. Raamatukogud on huvitatud sundeksemplari laiendamisest ka mittepaberi infokandjatele - heliplaatidele, kassetidele, CDle, videole jne. Läbiraakimist vajab ka sundeksemplaride saatmise kord, postikulude katmine jne. Teadulise on ise asjast tõsiselt huvitatud ja võib loota, et tulemusega ei lasi end kaua oodata.

Kalju Tammari

Eesti Rahvusraamatukogu
teenindusdirektor

EESTI BIBLIOGRAAFIAVÄLJAANDED INFOVAHENDAJATENA MINEVIKUS JA TÄNAPÄEVAL

Mari Kalvik
Tallinna Pedagoogikaülikool

Kaasaegse eesti bibliograafiaväljaannete süsteemi väljakujundamisel tuleks tunda esimese Eesti Vabariigi sellealaseid kogemusi*.

1) Kultuurirahva üheks tunnuseks on regulaarselt ilmuv rahvusbibliograafia, mis on aluseks rahvuslikule ajaloolisele mälule. Aastate 1918–1940 kohta koostati sundeksemplarile tuginev "Eesti raamatute üldnimestik". Paralleelselt antud registratsioonibibliograafiaga avaldati riiklikul tasandil (1920-ndail aastail Eesti Haridusliidu ja 1930-ndail aastail Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi poolt) avalikele ning kooliraamatukogudele mõeldud soovitatavate raamatute nimestikud. Asjatundjate poolt koostatud soovitus tagas parima ja väärtuslikuma ilukirjandusliku ja teadusliku trükise jõudmise tolleaegsetesse raamatukogudesse.

Tänapäeval, kui on jõutud eesti jooksva rahvusbibliograafia (registratsioonibibliograafia) uuenenud avaldamiseni, tuleb samaaegselt läbi mõelda süsteem, mis kergendaks eelkõige rahvaraamatukoguhoidjatel valiku tegemist rohkearvulises ilmuvate trükiste hulgas (soovitatava kirjanduse nimestikud, ilmuva kirjanduse retsenseerimine, mis Rootsis näiteks on korraldatud kaks korda kuus ilmuva bülletääni kaudu). Antud küsimuse lahendamisest sõltub ju meie rahva (eriti laste ja noorte) edaspidine haritus ja lugemiskultuur.

2) Aastail 1918–1940 koostati teaduslike seltside, raamatukogude ja teadlaste ühistöödena olulisi erialabibliograafia väljaandeid ajaloo, filoloogia, meditsiini jt. aladel, kusjuures esitatud trükised olid sageli varustatud ka võõrkeelsete paralleelpealkirjadega, et bibliograafia leiaks kasutamist ka väljaspool Eestit. Ilmusid erialakirjanduse jooksvad aastaülevaated seltside ja ühingute aastaraamatutes ning pandi alus erialaajakirjade koondsisukordade (registre) väljandmisele.

Tänapäeval tuleb tagada oluliste erialabibliograafiate ilmunise järjepidevus, kavandada teadus- ja erialaraamatukogude bibliograafide, asjast huvitatud teadlaste, seltside (Õpetatud Eesti

* Soovi korral leiad analoogsete probleemide küsitelu M. Kalviku artikli näol ERÜ aastaraamatus 5, 1993, lk. 105–114.

Selts, Eesti Kirjanduse Selts jt.) liikmete ja kirjastustöötajate osavõtul eesti teadus- ja eriala-bibliograafia väljaannete koostamise ja väljaandmise projekt. Eriti puudutab see rahvusteadusi, kuid ka sotsiaal- ning kodumaiseid teadusi. Projekti käivitamiseks tuleks taotleda Eesti riigilt ja rahvusvahelistelt organisatsioonidelt finantsabi.

3) Oluline on välismaailma informeeritus Eestist ja eestlastest trükisõna kaudu, nagu seda pakkus R. Antiku bibliograafia "Estland in fremden Sprachen" (Tartu, 1936), mis registreeris üle 1000 Eestis ja väljaspool ilmunud muukeelse teose ning võõrkeelsete kokkuvõtetega varustatud eestikeelse trükise. Ilmselt oleks taolise bibliograafia koostamine vajalik ka tänapäeval.

Tähtis on samuti jooksva informatsiooni saatmine eesti trükistest rahvusvaheliste organi-satsioonide väljaannetele.

4) Tuleb nentida, et aastad 1918–1940 olid soodsad raamatukogunduse teooria edasi-arendamisel. Tolleaegsest erialakirjandusest leiab bibliograafiaprobleemide tähelepanuväärseid käsitlusi Oskar Urgarti, Friedrich Puksoo, Richard Antiku jt. sulest. Nimetatud raamatuteadlaste artikleid avaldati tunnustatud kultuuri- ja kirjandusajakirjades "Eesti Kirjandus", "Looming", "Varamu" jt., rääkimata erialajakirjast "Raamatukogu".

Tänapäeva bibliograafiaprobleemide lahtirääkimiseks ja bibliograafide koostöö tagamiseks tuleb kiiresti moodustada Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu juurde bibliograafia toimkond (komisjon). Komisjoni tööd võiks juhtida mõne suurema teadusraamatukogu kogemustega bibliograaf.

Selleks jõudu!

EESTLASED KAASAEGSES RAHVUSVAHELISES TEATMEKIRJANDUSES

Elviine Uverskaja
Tallinna Pedagoogikaülikool

Maailmas ilmuvast rikkalikust teatmekirjandusest on 20. sajandil suure populaarsuse omandanud "Who's Who" (Kes on kes) tüüpi leksikonid, mis pakuvad (eel)teadmisi väga paljude isikute kohta.

"Who's who" tüüpi leksikone ilmub paljudes maades ja mitmetes eri keeltes. Oma iseloomult on nad kas universaalsed või eri riike, regioone, teadus- ja tegevusalasid hõlmavad. Enamik neist sisaldab kaasaegsete, elavate isikute biograafiaid. Eluloolised artiklid on kindla struktuuriga ja koostatakse isiku enese poolt täidetava ankeedi alusel.

Millisena näeb maailm Eestit nendes leksikonides toodud isikute kaudu? Sellele küsimusele vastamiseks analüüsiti järgmisi leksikone:

- "International Who's Who" (ilmub Londonis Kirjastuse "Europa" väljaandel)
- "Marquis Who's Who in the World" (ilmub Ameerika Ühendriikides)
- "Who's Who in Russia and the New States" (ilmunud 1993. aastal kirjastuses "J.B. Tauris & Co" (London; New York))
- "The International Who's Who of Women" (ilmunud 1992. aastal kirjastuses "Europa")

Analüüsi käigus selgus, et kõige rohkem eestlasi on esindatud endisi NSV Liidu liiduvabariike hõlmavas leksikonis — 118. Neist enamiku moodustavad poliitikud ja riigiametnikud, teiste elualade isikute valik tundub küllalt juhuslikuna.

Maailma silmapaistvate naiste sekka on pääsenud vaid kolm eestlannat.

"International Who's Who" ja "Marquis Who's Who in the World" viimased väljaanded sisaldavad kumbki 10 eestlase biograafiaid. Arvestades asjaolu, et need leksikonid on kõige laialdasemalt esindatud maailma raamatukogudes, on seda lubamatult vähe. Seda kinnitab ka andmete arvuline võrdlus näiteks meie põhjanaabriga (soomlasi ligi 15 korda rohkem).

Olukorra muutmiseks peab omama täpsemat ettekujutust ka ühe või teise väljaande spetsiifikast. Analüüsi käigus on kindlaks tehtud eri elualade esindajate osakaal kummaski leksikonis. Selgus, et vaatamata sarnastele pealkirjadele on väljaannetel oma kindlad rõhuasetused. Näiteks on Marquis'i leksikonis kõige suurem osakaal teadlastel ja kõrgkooli õppejõududel (40 %), järgnevad firmajuhid ja eri alade insenerid ning konsultandid (24 %), juristid (6,4 %), riigijuhid ja poliitikud (3,7 %). Ka "Europa" leksikonis on esikohal teadlased ja õppejõud (24 %), järgnevad poliitikud ja riigijuhid (16,8 %), eri kunstialade esindajad (kunstnikud, näitlejad, filmi- ja teatrirežissöörid — 16,3 %), diplomaadid (8,6 %), firmajuhid (8,6 %), kirjanikud, luuletajad (5,7 %).

Küllap on sarnastes proportsioonides otstarbekas esitada ka eesti eri elualade esindajaid, ilmselt vajame aga selle ülesande lahendamiseks ühte koordineerivat keskust või töörühma.

KAASAEKSE INFOTEENINDUSE PSÜHHOLOOGILISED PROBLEEMID

Marika Meltsas

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Ettekandes püütakse analüüsida psühholoogilisi probleeme, mis kaasnevad üleminekul uue infotehnoloogia kasutamisele nii lugeja, infotarbija kui organisatsiooni tasandil, toetudes nii TÜ Raamatukogu infoosakonnast viimasel kolmel aastal saadud töökogemusele kui Ameerika raamatukogudes tehtud uurimustele.

Moodsa infotehnoloogia kasutuselevõtt raamatukogus on pöördeliselt muutnud infoteeninduse võimalusi. Ühtlasi on see püstitanud infotöötajate ette ülesande end pidevalt täiendada, et uut tehnoloogiat käsitseda, üha uusi andmebaase tundma õppida ning elektroonse informatsiooni maailmas orienteeruda. Paljuski on muutunud lugejaga tehtava töö iseloom. Valdavalt arvuti kasutamine igapäevatöös on esile kutsunud nii eufooriat kui stressi, seda nii töötajatel kui infotarbijatel.

Uus situatsioon, mida iseloomustab eelkõige juurdepääs väga suurele hulga elektroonsele informatsioonile, paljude teiste infokanalite olemasolu peale raamatukogu ning samal ajal suure enamiku infotarbijate puudulik ettevalmistus arvutite kasutamisel, esitab uued nõuded infotöötajale. Ameerika raamatukogude tööpakkumiskuulutusi jälgides võib tõdeda, et üheks enamnõutavaks eelduseks infotööga tegelevale spetsialistile on suurepärane suhtlemisoskus.

Isiksuslikest omadustest tõstetakse esile häid suhtlemisvilumusi (kuulamisoskust, avatust, kannatlikkust, empaatiavõimet, oskust selgelt ja lihtsalt selgitada osutatavaid teenuseid ning kehtestatud reegleid), soodumust olla teenindaja rollis (s.t. orienteeritust tarbijale, siirast soovi aidata informatsiooni vajajat, vajadust tagada tarbija rahulolu), sotsiaalset sensitiivsust (s.t. kõiki infotarbijaid tuleb teenindada võrdse tähelepanuga), paindlikkust (s.t. võimet kiiresti adapteeruda uute situatsioonidega, erinevate klientide infovajadustega), head ajataju (aja defitsiidi tingimustes mitut klienti samaaegselt

teenindades tuleb aega eriti efektiivselt organiseerida ning mitte kulutada aega ühele ülesandele teise arvel), uudishimu, enesekindlust, usaldusväärsust, loomingulisust, loogilis-analüütilist mõtlemist. Sidussüsteemis infootsinguid teostav infotöötaja peab olema võimeline tegema väga kiireid otsuseid, tal peab olema hea detailitaju, hea keeletaju, loogiline mõtlemine, piisav riskivalmidus, hea tehniline taip. On leitud, et erinevate edukate infotöötajate töömeetodid andmebaasides otsinguid tehes on erinevad, kuid kogunud otsijat iseloomustab teatud mõtlemisstiil, mis nähtavasti ei ole kõigil omandatav, s.o. võime infotarbija päringut selliselt modifitseerida (selgitada, laiendada, kitsendada jne.), mis võimaldab jõuda efektiivse otsistrateegiani. Samuti on täheldatud, et edukad infootsijad tunnevad eranditult oma tööst suurt naudingut.

Kokkupuude senitundmatu tehnoloogiaga, uute arvutiprogrammide ja andmebaasidega nõuab uue õppimist ning võib põhjustada stressi. Erineva isiksuse tüübiga inimesed kohanevad uue tehnoloogiaga erinevalt ja vajavad mõnevõrra erinevaid õppimistingimusi, et edukalt uut omandada. Seetõttu tuleb psühholoogilist variatiivsust arvestades võimaldada nii töötajatele kui infotarbijatele individuaalselt sobivaid õppimistingimusi, et vältida stressi. Lülitumine ülemaailmsesse arvutivõrku on infotöötajatele avanud seniolematuid võimalusi informatsiooni hankimisel ja kolleegidega suhtlemisel.

Vaatluse alla võetakse ka erineval määral arvutikirjaoskust valdavad lugejate grupid ning probleemid, mis nende teenindamisel võivad tekkida, samuti mõned situatsioonid, mis võivad põhjustada psühholoogilist ebameeldivustunnet nii kliendis kui teenindajas.

Lõpuks kirjeldatakse arvuti vahendusel suhtlemise psühholoogilisi iseärasusi.

Tartu Ülikooli raamatukogu teaduskonverents
 "Raamatukogu osa teaduslikus kommunikatsioonis"
 5.–6. dets. 1994

LIIGITAMINE JA MÄRKŠÖNASTAMINE ARVUTIKATALOOGIS

Sirje Nilbe
 Tartu Ülikooli raamatukogu

"Kui mina ütlen mõne sõna," teatas Muna Muna, "siis tähendab see ka täpselt seda, mida mina soovin — ei rohkem ega vähem."

"Minu arust on peamine küsimus selles," lausus Alice kahtlevalt, "kas te saate sõnale nii palju erinevaid tähendusi anda."

"Minu arust on peamine küsimus," ütles Muna Muna, "kes on peremees — ja kogu moos."

Lewis Carroll "Alice Peeglitagusel maal"

Ettekandes kasutatakse termineid järgmises tähenduses:

Indekseerimine — dokumendi sisu iseloomustamine verbaalsete vahenditega; kasutatud sõnad (väljendid) ja koodid lisatakse kirjele.

Liigitamine — indekseerimiseks kasutatakse mõnd valmis liigitusskeemi e. klassifikatsiooni (nt. UDK), mille ülesehitus on süstemaatiline. Liigi sisu on kodeeritud numbri- ja/või tähekombinatsiooni, mida nimetatakse liigiindeksiks.

Märksõnastamine — indekseerimiseks kasutatakse sõnu või sõnaühendeid alfabeetiliselt korrastatud märksõnastikust või tesaarusest. Need sõnad ja sõnaühendid on märksõnad.

Võtmesõnastamine — indekseerimiseks kasutatakse dokumendi enda tekstis olevaid sõnu — võtmesõnu.

Seega võib indekseerimiskeelte sõnavara olla **kontrollitud** (liigiindeksid, märksõnad) või **kontrollimata e. vaba** (võtmesõnad).

Otsitermin — sõna, sõnaühend või kood, mida kasutatakse otsiprotsessis oma päringu formuleerimiseks. Aineotsingul on otsiterminiteks enamasti needsamad liigiindeksid, märksõnad ja võtmesõnad, mida on kasutatud indekseerimisel.

Eelkoordinatsioon — liitmõisteid tähistavad kombinatsioonid moodustatakse indekseerimise ajal, nt. *keskaja kunst*, 159.9(075).

Järelkoordinatsioon — liitmõisteid tähistavad kombinatsioonid moodustatakse otsingu ajal, nt. *keskaeg JA kunst*; 159.9 JA (075). Indekseerimiseks on sel juhul kasutatud üksikuid liitmõisteid, mis seotakse otsingu ajal Boole'i operaatorite JA, VÕI, EI abil.

Olulisemaid erinevusi kaart- ja elektronkataloogide vahel ongi see, et kaartkataloogis saab kasutada ainult eelkoordinatsiooni, järelkoordinatsioon on aga elektronkataloogi mängumaa.

Elektrooniliste andmebaaside ajastul on kahtlemata rohkem tähelepanu pööratud verbaalsetele indekseerimis- ja otsimeetoditele kui liigitusele. Teiselt poolt sõltub indekseerimismeetodite valik üleminekul arvutikataloogile suuresti iga maa ja raamatukogu senistest traditsioonidest. Arvutikataloogide loomise algetapil oli nende põhiülesanne võimaldada kindlaks teha, kas teatud dokument on raamatukogus olemas või mitte. Aineotsing oli teisejärguline. **Esimese põlvkonna** OPACites pole aineotsing sageli võimalikki või siis on otsitavaid alasid vähe ja otsing peab toimuma täpselt määratud viisil ja järjekorras. Võimalik on ainult eelkoordineeritud otsing nagu kaartkataloogis. Otsiterminite valimiseks ja otsinguks ei paku arvuti mingit abi ega kontrollivõimalust. Väljundiks saadakse lühikirjed.

Teise põlvkonna kataloogides on aineotsing võtmesõnade ja märksõnade abil juba üldine. Kasutada saab Boole'i operaatoreid ja otsiterminite katkestamist. Liigiindekseid töödeldakse nende süstemaatilist tähendust arvestades. Võimalik on lehitseda registreid. Saab teada leitud viidete arvu ja otsingu käik on nähtav. Dialoogis arvutiga saab valida menüü- ja käsurežiimi vahel. Arvutis on harjutusprogrammid ja eksimustest antakse teada koos parandusjuhistega. Väljastatavad kirjed on võimalik saada mitmes formaadis.

Enamik praegu töötavaid arvutikatalooge kuulubki teise põlvkonda. Otsivõimaluste poolest on nad lähenenud viiteandmebaasidele, kus aineotsing on algusest peale olnud esmatähtis. Kuid raamatukogukataloogide ja viiteandmebaaside vahele jäävad mõned arvestamist nõudvad erinevused.

1. Viiteandmebaaside puhul on vahendajaks väljaõppinud infotöötaja, OPACi otsekasutajateks on spetsiaalse koolituse ja kogemusteta infotarbijad — lugejad. Rohkem aineotsinguid teevad just need lugejad, kes on vähem vilunud orienteeruma teadmiste süsteemis: nooremate kursuste üliõpilased, kooliõpilased, muidu huvilised. Teadlased, magistrandid, õppejõud otsivad kataloogist enamasti konkreetseid kirjeid.

2. Kataloogi kirjed ei sisalda referaati, mistõttu võtmesõnade rakendamine on piiratud ning sisu-avamisel tuleb suurt tähelepanu pöörata märksõnastamisele ja liigitusele. Võtmesõnade efekt on väike ka paljumeelsete kogude puhul, nagu meil on.

3. Viiteandmebaasid on loodud enamasti erialati, OPACid aga sisaldavad informatsiooni paljudelt aine- ja erialadelt. Seetõttu tuleb kataloogis kasutada universaalseid liigitussüsteeme ja märksõnastikke, viiteandmebaasides aga erialalisi.

4. Kataloog sisaldab valdavalt monograafiate ja jätkväljaannete kirjeid, viiteandmebaas valdavalt analüütilisi kirjeid.

Uurimused näitavad, et üleminekul kaartkataloogilt arvutikataloogile aineotsingute osakaal võrreldes bibliograafiliste otsingutega kasvab, moodustades vähemalt poole kõigist otsingutest. Ja kõige rohkem probleeme on lugejal just aineotsinguga.

Kaartkataloogide ajal on liigitamine ja märksõnastamine olnud alternatiivsed indekseerimismeetodid. Sisukataloogi organiseerimiseks on tulnud valida kas üks või teine. Elektronkataloogis on võimalik neid kasutada teineteist täiendavatena. Ideaalis peaks nii liigi- kui märksõnaotsingu võimalused olema võrdselt hästi läbi töötatud, samuti üleminek ühest teise.

Liigitus

- süstemaatiline lähenemine koondab materjali, võimaldab saada kogudest ülevaadet erialade kaupa
- keelest sõltumatu
- pikad abstraktsed liigiindeksid
- olemas praktikas läbiproovitud universaalne skeem (UDK), mille saame suhteliselt odavalt valmina kätte
- jäik, uued teadusharud ja mõisted tekitavad probleeme, uuendustöö aeglane
- sobib ka paigutussüsteemiks
- ekspressiivne notatsioon võimaldab päringut hõlpsalt laiendada või kitsendada
- võimaldab infotarbijal saada ülevaadet tema jaoks uuest ainealast
- sobib rahvuslikuks ja rahvusvaheliseks andmevahetuseks

Märksõnastus

- alfabeetiline lähenemine hajutab materjali
- tekitab keeleprobleeme
 - terminoloogia olukord
 - eesti keele automaattöötlus
 - kogude paljumeelsus
 - otsinguks peab tundma märksõnastamiseks kasutatud keelt
- sõnad on inimsõbralikumad
- märksõnastik(ud) tuleb ise välja arendada
- paindlik, uusi mõisteid saab lisada hõlpsasti
- paigutussüsteemiks ei kõlba
- hierarhilised suhted ei kajastu või kajastuvad vaid tesauruse pishierarhiatena
- sobib paremini konkreetsete päringute jaoks
- isegi Eesti piires raske standardiseerida

Indekseerimine ülikooli raamatukogu arvutikataloogis.

Võtmesõnad — pealkirjas ja alapealkirjas olevad nimisõnad dokumendi keeles.

Märksõnad. Tesauruse-tüüpi märksõnastik tekib märksõnastamise käigus. Selleks on tehtud omaette abiprogramm. Kirjele saab lisada kuni kümme märksõna, mis peavad olema eelnevalt tesauruses registreeritud. Märksõnad on antud eesti ja inglise keeles, igaühel võib olla piiramatu arv tähenduselt laiemaid ja kitsamaid märksõnu. Veel saab rakendada viiteid "kasuta" (viitab sünonüümilt deskriptorile) ja "vaata ka" (viitab assotsiatsioonisuhtes olevale märksõnale).

Märksõnastiku haldamiseks tuleks seda programmi siiski mõnevõrra täiendada. Praegu pole võimalik märksõna juurde kirjutada mingeid selgitusi vm. teksti, mis ei kuulu märksõna koostisse (*scope note*). See oleks vajalik eriti niisuguse mitme eri inimese poolt pidevalt täiendatava tesauruse puhul. Teiseks oleks hea, kui märksõnale saaks viitena lisada vastava UDK indeksi. Praegu pole märksõnu kuidagi võimalik süstemaatiliselt rühmitada.

Märksõnadeks valitakse võimalikult lihtnõisteid väljendavad sõnad — deskriptorid. Vormilt võivad nad olla lihtnimisõnad, liitnimisõnad, omadussõna ja nimisõna ühendid või harva kahe nimisõna ühendid. Mõned erandid sellest klassikalisest põhimõttest võivad siiski osutuda otstarbekaks. Õnneks

langeb meie tesauruses ära suure ja väikese algustähe probleem, sest märksõnades kasutatakse ainult suurtähti.

Deskriptori-tüüpi märksõnade eelised *subject heading*-tüüpi märksõnade ees:

1. Märksõnastikku tuleb vähem sõnu, moodustamise reeglid on selgemini formuleeritavad, võimalik parem kontroll.
2. Otsingul rohkem võimalusi märksõnade kombineerimiseks; kõiki vajalikke kombinatsioone nagunii ette anda ei saa.
3. Eesti üldine märksõnastik tuleb ka selline.

Tesauruse mahtu on raske ette ennustada. On avaldatud arvamust, et universaalsed teadusraamatukogud vajavad umbes 100 000 märksõna. Amsterdami ülikooli raamatukogu märksõnastikku kogunes esimese aastaga 80 000 terminit, kui sünonüümid ja kvaasisünonüümid ka arvesse võtta.

Otsing hakkab toimuma sellesama tesauruse abil. Kirjed on seotud otse vastava märksõnaga tesauruses, ilma mingi vaheregistrita. Lugejal tuleb oma päringute formuleerimiseks kasutada küllalt palju järelkoordinatsiooni.

UDK. Liigiindekseid võib igale kirjele lisada kuni kümme. Liigitamise standardiks on MRF, nii-kauni kuni valmib UDK eestikeelne versioon, mille aluseks on ju ka MRF. UDK indeksid sisestatakse tervikuna, st. määrajaid ei eraldata põhiindeksist. Plussmärki ei kasutata, küll aga koolonit, kui see on hädavajalik. Kirjetele antud UDK-indekseid on võimalik vaadata ainult kirje juures, registrit praegu ei teki. See tuleb muidugi edaspidi tekitada.

UDK-otsing indeksi sisestamise teel on perspektiivitu, kui lugeja ei saa allandmebaasidena või trükituna kasutada tabeleid ja/või aineloodit, mis aitaksid tal leida õige indeksi. Loodetavasti on meil lugejaile neid abivahendeid pakkuda, kui kataloog nende käsutusse läheb.

Liigitamine ja märksõnastamine jääb ka arvutikataloogide ajal kõrget kvalifikatsiooni nõudvaks intellektuaalseks tööks, mida ei ole võimalik rahuldavalt automatiseerida. Sellel tööl on kaks olulist külge: dokumentide sisu õige tõlgendamine ja indekseerimiseks kasutatava sõnavara kontroll. Kui esimest oleme harjunud pidama enesestmõistetavaks, siis teise tähtsus ilmneb eriti elektronkataloogi loomisel. Kontrolli vajadust arvestamata võime sattuda samasugusesse õnnetusse olukorda nagu Muna Muna:

"Kui ma ühel sõnal nii palju tähendada lasen," lisas Muna Muna, "maksan ma alati lisatasu." -- "Jaa, sa peaksid nägema, kuidas nad tunglevad mu ümber laupäeva õhtuti, kui ma neile palka maksan."

EESTI JA AMEERIKA TEADUSRAAMATUKOGUDE TÖÖPRAKTIKA JA MEETODITE VÕRDLUS

Barbara Halbert

Rice'i Ülikooli Raamatukogu (USA)

Vaatamata esimesel silmapilgul näivatele erinevustele Eesti ja Ameerika teadusraamatukogude vahel, mis on tingitud teistsugusest kultuurist ja võimaluste hulgast, on neil tegelikult ka palju sarnaseid jooni.

Kõigepealt hakkavad ameeriklasest külastajale silma suur hulk aegunud kaartkatalooge ja arvutiterminaalide puudumine soovitud materjalide otsimiseks. Peale selle on külastaja üllatunud, avastades, et ta ei saa materjale sirvida oma lemmikkohas, selle asemel peab ta uurima kaartkataloogi ja nõudma spetsiaalseid trükiseid. Ameeriklased on harjunud iseteenindamise põhimõttega ja avariilid ülikooli raamatukogus on osa sellest ideaalist. Lugemissaalis kättesaadavad, ajast ja arust välismaised teatmeteosed masendavad külastajat, kes on harjunud oma raamatukoguga, kus on olemas kõigi viimaste suuremate teatmeallikate eksemplarid ja paljud neist on kättesaadavad arvuti kaudu.

Teine erinevus, mida külastaja võib märgata, on see, et pole kerge leida teatmeteeninginduse töötajaid. Kataloogitöötajad esinevad kaartkataloogi konsultandi rollis ja nad ei suuda anda nõu uurimistöö tegijaile keerulisemate probleemide korral. Tavaliselt asuvad Ameerika teatmeteeninginduse töötajad raamatukogu kõige silmapaistvamas kohas. Üks anomaalne nähtus külastaja jaoks on ka kojulaenutatavate õpikute suur valik. Ameerika ülikoolid ostavad väga vähe õpikuid, mida välja ei laenutata ja mis enamasti reservi pannakse. Ameerika üliõpilased oleksid vaimustatud ideest, kui nad ei peaks õppetekstide eest maksma, kuna sageli ühe loengukursuse ettevalmistamiseks vajalike raamatute hind võib olla 200 USA dollarit. Ameeriklasest külastajale on veel üheks ebatavaliseks nähtuseks ulatuslike bibliograafia-katoteekide olemasolu Eesti raamatukogudes. Ameerika Ühendriikide teadlasi varustavad kõigi vajalike andmebaasidega müüjad ja Ameerika raamatukoguhoidjad tegelevad õige allika otsimisega, selle asemel et enda oma koostada. Eelpool räägitust on ilmne, et Eesti raamatukogude praktikas on palju sellist, mis juhuslikule ameeriklasest külastajale tundub imelik või ajast ja arust. Kuidas aga saaks ta siiski Eestis uurimistööd teha?

Vastus on lihtne, kui me läheme pealispinnast sügavamale. Eesti raamatukoguhoidjatel on sama usk oma lugejaskonna heasse teenindamisse, mis Ameerika raamatukogutöötajatelgi. Kui külastaja võtab kokku oma julguse ja palub raamatukogutöötajalt abi, avastab ta, et Eesti raamatukoguhoidja on sama vastutulelik kui tema Ameerika kolleegki, kui isegi mitte parem. Külastaja muidugi vajab vastust inglise keeles, kuna tema eesti keele oskus on kehv. Külastaja õnneks räägivad paljud Eesti raamatukoguhoidjad vähemalt kolme keelt ja üks neist on inglise keel. Välismaalasest külastaja satuks aga kohe raskustesse, kui

ta peaks Ameerika raamatukogust otsima tema keelt oskavat töötajat. Kui välismaalasest külastaja tahab Ameerikas oma uurimistööd teha, peab ta perfektselt inglise keelt valdama.

Kui meie ameeriklasest külastaja on leidnud inglise keelt rääkiva Eesti raamatukoguhoidja ja arutanud temaga oma uurimistööga seotud probleemi, siis avastab ta, et raamatukogus on arvutid siiski olemas. Külastaja saab teada INTERNET'i ja WWW-i olemasolust. Kättesaadavad on samuti CD-ROM'id. Kasutatakse ka rahvusvahelist laenutust Eestis puuduvate materjalide tellimiseks.

Kui Ameerika külaline on ise raamatukogutöötaja, siis avastab ta ka palju ühiseid jooni kahe maa raamatukogude vahel. Mõlema maa raamatukoguhoidjad seisavad vastamisi probleemiga, kuidas oma külastajaid paremini teenindada ning kuidas lihtsustada juurdepääsu raamatukogu materjalidele. Oma esmaste klientide — üliõpilaste ja ülikooli töötajate ning ülejäänute teenindamise tasakaalustamine kuulub iga raamatukoguhoidja ülesannete hulka. Monograafiate ja seeriaväljaannete üha tõusvad hinnad avaldavad mõju nii raamatukogu eelarve kui töötasu suurusel, mis mõlemas riigis on teiste elukutsetega võrreldes madal. Milliseid materjale osta, millistele võimaldada juurdepääsu telekommunikatsiooni vahendusel, arvestades uurimistöö tegija vajadusi, on probleem mõlema maa raamatukoguhoidjale. Tehnoloogiliste muudatustega sammupidamine on samuti väljakutseks Eesti ja Ameerika raamatukogutöötajatele. Uus riist- ja tarkvara on kulukas, aga selle kasutamist nõuavad nii Ameerika kui Eesti teadlased, ja seda rohkem, mida rohkem nad teadvustavad endale, mida võimaldab elektrooniliste abivahendite olemasolu. Uute ressursside kasutama õpetamine uurimistöö tegijatele ja selle tasakaalustamine raamatukogu kaadriga, nii et neist saavad head õpetajad, on veel üheks väljakutseks raamatukoguhoidjatele. Uute rahaallikate oskuslik paigutamine ajal, mil traditsioonilised tuluallikad kahanevad, on primaarse tähtsusega raamatukoguhoidjate ülesannete seas. Vajalike ruumide leidmine on samuti probleemiks. Nii Eesti kui Ameerika raamatukogud kannatavad ruumipuuduse all, kusjuures vanad majad on lagunemise äärel.

Niisiis hoolimata sellest, et Ameerika külastaja teab paljude erinevuste olemasolust Eesti ja Ameerika raamatukogude vahel, teab ta ka, et tegelikult on neil ka palju sarnasust. Esimesel silmapilgul Eesti ja Ameerika raamatukogud näivad küll erinevad, kuid mõlema maa töötajad leiavad, et neil tuleb lahendada palju samu probleeme, kui nad tahavad anda parima oma külastajate teenindamiseks. Keel võib olla erinev ja Eesti raamatukoguhoidja võib arvata, et tal on vähem finantsilisi võimalusi kui Ameerika kolleegil, aga oma tööülesannete püstitamisel on ameerika ja eesti raamatukoguhoidjate eesmärkide sarnasus suurem kui erinevused.